

SLOVENSKÝ NÁRODOPIIS

4

XV

**VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
BRATISLAVA 1967**

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online
sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV
(v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné
zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

STUDIE

Ján Michálek, Niektoré problémy štúdia ľudovej kultúry v súčasnosti — — —	489
Ema Ka ho u n o v á, Spoločensko-ekonomické podmienky vývinu vinohradníctva na západnom a strednom Slovensku — — — — — — — — — —	503

MATERIÁLY — ARCHÍV

Ema Marková, Myjavské plátenká a pytlíky — — — — —	555
Štefan Kazimír, Strava ľudu na juhozápadnom Slovensku v 18. storočí — — —	571

ROZHEADY

Drahomíra Pillová, Zberateľ ľudového umenia Štefan Parrák 80-ročný — — —	589
Pavol Ondrus, O možnostiach spolupráce dialektológov a národopiscov na úseku ľudovej terminológie — — — — — — — — — — — — — — —	595

RECENZIE A REFERÁTY

J. Mjartan, Ľudové rybárstvo na československom Pomoraví (V. Frolec) — — —	600
E. Plicková — VI. Scheufler, Lidová hrnčina v Československu (J. Pátková) — —	601
J. Sirácky, Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí (A. Pranda) —	603
Sborník Slovenského národného múzea — Etnografia 6 (roč. LIX), 1965 (V. Alinčec)	605
Národopisný věstník československý I (XXXIV), 1966 (J. Mjartan) — — — —	606
Acta musaeorum agriculture (J. Podolák) — — — — — — — — — — —	607
Nové obzory, roč. 8, 1966 (J. Mjartan) — — — — — — — — — — —	609

BIBLIOGRAFIA

Milada Kubová, Bibliografia slovenskej etnografie a folkloristiky za rok 1965 — —	611
Milada Kubová, Časopisy, ktoré dochádzajú pravidelne do knižnice NÚ SAV — —	625
Obsah XV. ročníka — — — — — — — — — — — — — — —	627

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Ян Михалек, Некоторые проблемы изучения современной народной культуры —	489
Эма Ка го у н о в а, Общественно-экономические условия развития виноградарства в западной и средней Словакии — — — — — — — — — —	503

МАТЕРИАЛЫ — АРХИВ

Эма Маркова, Миявские полотна и изделия мешочков — — — — —	555
Штефан Казимир, Питание населения в югозападной Словакии в 18 веке —	571

ОБЗОРЫ

Дагмар Пиллова, Собираатель народного искусства, Штефан Паррак, к его 80-ти летнему юбилею — — — — — — — — — — — — — — —	589
Павол Ондрус, О возможности сотрудничества диалектологов и этнографов в области народной терминологии — — — — — — — — — — — — — — —	595

РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ

БИБЛИОГРАФИЯ

Милада Кубова, Библиография словацкой этнографии и фольклористики за 1965 г.	611
Милада Кубова, Журналы, которые регулярно поступают в библиотеку Института этнографии Словацкой академии наук — — — — — — — — — — —	625
Содержание 15-го тома — — — — — — — — — — — — — — —	628

INHALT

Ján Michálek, Einige Probleme des Studiums der Volkskultur in der Gegenwart	489
Ema Ka ho u n o v á, Die gesellschaftlich-ökonomischen Bedingungen der Entwicklung des Weinbaus in der westlichen und mittleren Slowakei — — — — —	503

MATERIALIEN — ARCHIVALIEN

Ema Marková, Beuteltuch und Beutelgeschirre aus Myjava — — — — —	555
Štefan Kazimír, Die Volkskost in der südwestlichen Slowakei im 18. Jahrhundert	571

UMSCHAU

Dagmar Pillová, Der Volkskunst-Sammler Štefan Parrák achtzig Jahre alt — —	589
--	-----

Na 1. strane obálky: Gajdoš, drevená plastika, stredné Slovensko, začiatok 20. stor. Zo zbierok SNM v Bratislave. Foto E. Plicková

SPOLOČENSKO-EKONOMICKE PODMIENKY VÝVINU VINOHRADNÍCTVA NA ZÁPADNOM A STREDNOM SLOVENSKU

DIE GESELLSCHAFTLICH-ÖKONOMISCHEN BEDINGUNGEN DER ENTWICKLUNG DES WEINBAUS IN DER WESTLICHEN UND MITTLEREN SLOWAKEI

EMA KAHOUNOVÁ

Národopisný ústav SAV, Bratislava

Pestovanie viniča je na Slovensku jedno z najstarších špecializovaných odvetví pôdohospodárstva. Ak sledujeme jeho existenciu čo len od doby kultivačného úsilia slovanského obyvateľstva, je u nás najneskoršie po 11. stor. zamestnaním ľudových vrstiev. V takomto širokom časovom rozpätí si ako dôležitá zložka v hospodárstve krajiny vytvorilo bohatú a zložitú históriu, ktorej odrazom je i svojrázna ľudová kultúra. Na objasnenie otázok jej vzniku a vývinu a otázok jej špecifického charakteru je nevyhnutné poznať, v akých podmienkach sa utvárala, to znamená, ako vplýval celkový spoločensko-ekonomický vývin na utváranie samého vinohradníctva ako existenčnej bázy obyvateľstva vinohradníckych oblastí.

Sledovanie uvedenej problematiky je náplňou tejto štúdie. Z hľadiska geografického rozsahu vzťahuje sa na vinohradnícke oblasti západného a stredného Slovenska, ktoré sa vyznačujú príbuzným charakterom vinohradníckej kultúry. Čerpá z už publikovaných poznatkov o stave vinohradníctva v priebehu jeho vývinu, z archívnych dokladov i terénnych výskumov a ich pomocou rekonštruje vývin vinohradníctva s hlavným zreteľom na hospodárske podmienky a spoločenské postavenie vinohradníckeho obyvateľstva. Keďže ekonomický význam dorábania viniča klesal smerom k hornatým oblastiam stredného Slovenska, hlavné ťažisko štúdie spočíva v klasických západoslovenských vinohradníckych rajónoch.

* * *

Početnými dôkazmi podopretý a všeobecne prijatý názor o šírení vinohradníckych znalostí z rímskeho teritória do priľahlých krajín dovoľuje vinohradníctvo ako kultúrne dedičstvo rímske predpokladať aj u nás, napriek tomu, že sa tu preň nezachovali nijaké priame pamiatky. Je pravdepodobné, že jeho vplyv zasiahol naše južné oblasti, ktoré boli dôležitým strategickým územím so stálymi rímskymi pevnosťami a posádkami. Overenie tohto predpokladu sťažuje okolnosť, že od zániku rímskej okupácie, s výnimkou zmienky z 5. stor. o viničiach pravdepodobne v dolnom Rakúsku, chýbajú po niekoľko storočí akékoľvek zprávy o stredoeurópskom vinohradníctve a predpoklady o jeho existencii majú iba hypotetický charakter.¹

¹ Ide o zmienku o apoštolovi Severínovi v Noriku, ktorý sa v 5. stor. utiahol do krajiny „ad vineas“, čím treba podľa Batku a Hornu rozumieť svahy pri Dunaji v dolnom Rakúsku. — J. Batka, *Historisches über den pressburger Weinbau*, Bratislava 1922, 23. To isté Richard Horna, *Výčepnické právo vinařů*, Praha 1940, 5–6.

Rovnako sme odkázaní len na analógie a všeobecné poznatky, ak chceme preniknúť hlbšie do situácie, ktorú vyvolávalo vinohradníctvo ako ekonomický činiteľ vo vlastníckych pomeroch a spôsobe života v etape rodovej spoločnosti. Ak stredoeurópske vinohradníctvo pretrvalo sťahovanie národov, vyžadoval si jeho ďalší rozvoj usadlý spôsob života s vylúčením tzv. pohyblivého hospodárstva. Pritom patriarchálne rodové zriadenie predpokladalo spoločné vlastníctvo viníc, ktoré sa prechodom k susedskej občine mení na jej majetok. Tejto etape vývoja spoločnosti bolo vlastné striedavé užívanie pozemkov jednotlivými rodinami, čo však vylučovalo pestovanie dlhodobej plodiny. Vinice totiž vyžadujú vysokokultivovanú pôdu, čo znamená, že dorábanie viniča vo vtedajších podmienkach muselo pohltiť najväčšie množstvo práce vynaloženej na pestovanie plodín. Je preto málo pravdepodobné, že by vinohradníctvo práve vzhľadom na tieto svoje špecifické vlastnosti a kolísavý výnos bolo pripustilo pravidelné striedanie sa účastníkov na užívaní viníc. Všetky tieto okolnosti nasvedčujú tomu, že vinice patrili medzi pozemky, ktoré medzi prvými prechádzali do individuálnej držby spoločensky nadradených jednotlivcov. Nepochybne tu nemalú úlohu zohrala i skutočnosť, že iba oni mohli zabezpečiť na obrábanie viníc potrebný náklad.² Vinohradníctvo sa takto javí ako činiteľ vytvárajúci už veľmi skoro predpoklady pre súkromné vlastníctvo pôdy, pričom je aj prvým špecializovaným odvetvím vzniknutým v rámci prvovýroby. Táto jeho črta so všetkými dôsledkami zohrala významnú úlohu v priebehu jeho ďalšieho rozvoja za triednych vykorisťovateľských formácií, keď v konečnom dôsledku prispela k utužovaniu triednych vzťahov.

S postupujúcim vývojom sa množia dôkazy o existencii stredoeurópskeho vinohradníctva. V bezprostrednom susedstve — v Maďarsku — predpokladá historická veda nepretržitú kontinuitu vinohradníctva od dôb jeho rozkvetu za rímskeho panstva až po príchod Hunov.³ Z obdobia Veľkomoravskej ríše sa zachovala zmienka kronikára Václava Hájka, ktorý v Českej kronike spomína Svätoplukov dar vína českému kniežaťu Bořivojovi v r. 892.⁴ Znalosť vína u obyvateľstva Veľkej Moravy potvrdzuje modlitba zachovaná v literárnych pamiatkach tejto doby.⁵ Rovnako presvedčivo hovoria k problematike najnovšie nálezy z čias Veľkomoravskej ríše, získané na území Moravy, ktoré posúvajú bádanie

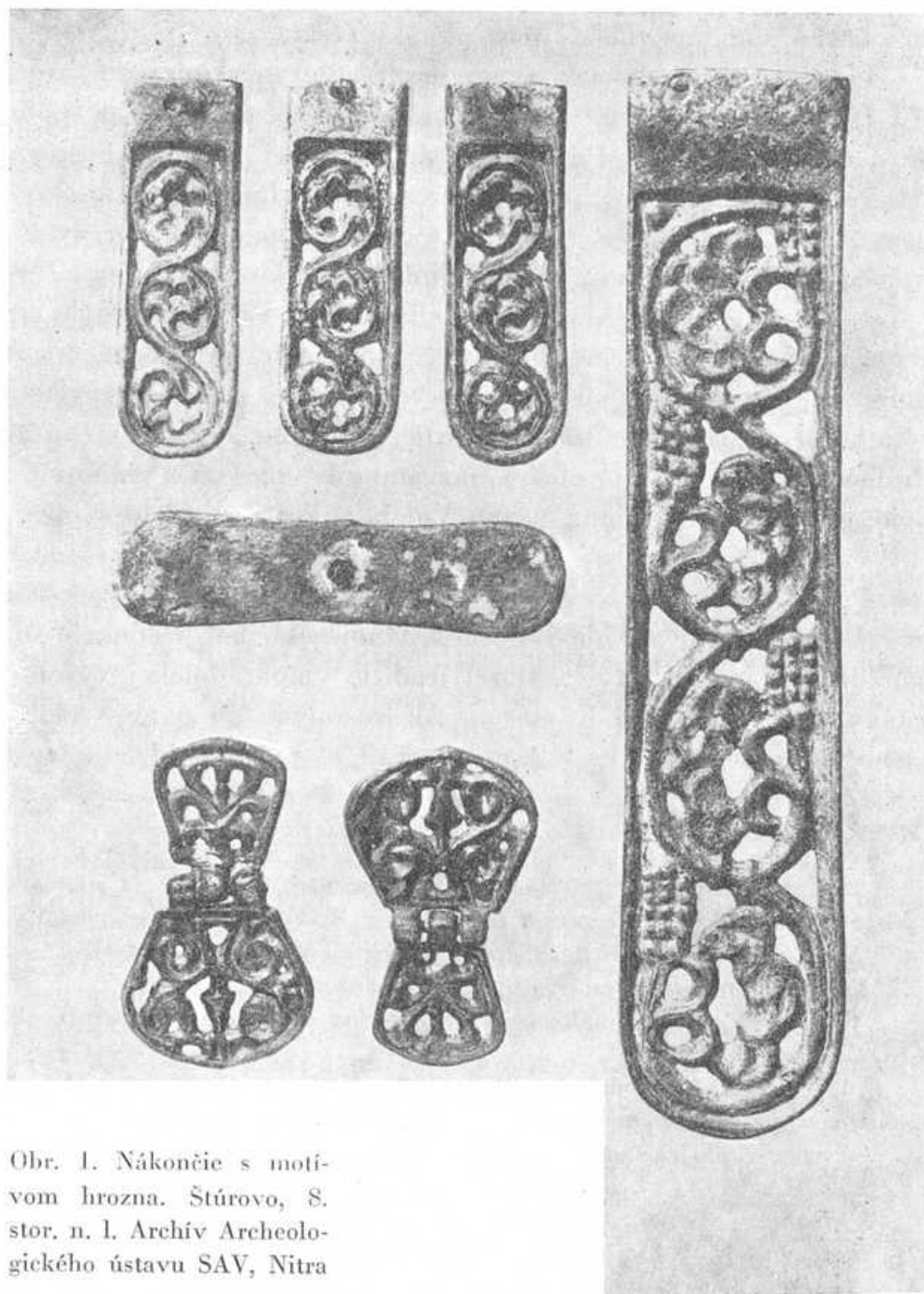
² Na úlohu nákladov na obrábanie viníc vo vzťahu k sociálnej skladbe vinohradníkov upozorňuje A. Míka, *Nástin vývoje zemědělské výroby v českých zemích v epoše feudalizmu*, Praha 1960, 113. Podobne podľa Klvaňovho názoru najneskôr začali vinohradníčiť roľnícke vrstvy. L. Niederle, *Moravské Slovensko I*, zv. 1, J. Klvaňa, *Vinařství*, Praha 1918, 323.

³ Wenzel G., *Magyarország mezőgazdaságának története*, Budapest 1887, 186. — I. Acsády, *Dejiny poddanstva v Uhorsku*, Bratislava 1955, 42. — K. Müller, *Weinbaulexikon für Winzer, Weinändler, Küber und Gastwirte*, Berlin 1930, 288 — S. Teleki, *Weinbau und Weinwirtschaft in Ungarn*, Oesterreichischer Wirtschaftsverlag 1937, 8. — Z. Halász, *Das Buch vom Ungarwein*, Budapest, 1958, 7—8. — K. Baross, *Magyarország szőlőtermelésének multja és jelene*, Budapest 1896.

⁴ Moravské Slovensko, I. c., 322.

⁵ E. Paulíny, *Malá velkomoravská chrestomatia*, Kultúrny život 16. XI. 1963, č. 46.

o histórii vinohradníctva u nás o významný krok vpred. Dôležitým svedectvom z tohto obdobia je nôž so sekerovitým výčnelkom z lokality Nové Zámky u Lišne, datovaný do konca 8. alebo do 9. stor.⁶ Pozoruhodné sú na prvý pohľad i motívy hrozna na nákončí zo Štúrova z 8. stor., preukázateľne domácej proveniencie. Ako ukazujú posledné výsledky vedeckého bádania, nemožno to však považovať za priamy dôkaz odrazu hospodárskej činnosti v oblasti výtvarného prejavu, keďže motivické korene vínnej révy ako dekoratívneho prvku siahajú do kultúry predného Orientu, najmä do Sýrie. Na naše územie sa dostávajú

Obr. 1. Nákončie s motívom hrozna. Štúrovo, 8. stor. n. l. Archív Archeologického ústavu SAV, Nitra

⁶ J. Poulik, *Starí Moravané budují svůj stát*, Gottwaldov 1960, 156, obr. 54.

prostredníctvom výtvarnej kultúry starokresťanského obdobia najmä cez Raven-
nu, centrum sprostredkujúce výdobytky antickej kultúry do ostatnej Európy.
Preto početné nálezy tohto druhu nemajú pre nás priamy význam dôkazu roz-
voja hmotnej kultúry v oblasti poľnohospodárskej výroby.⁷ Náhľadu o existencii
vinohradníctva za Veľkej Moravy nasvedčuje aj relatívne vyspelá poľnohospo-
dárska výroba tejto doby a celkove spoľahlivé zmienky o vinohradníctve v se-
vernejšie položenom Poľsku, pochádzajúce z 10. stor.⁸ Toto všetko posilňuje
predpoklady o súčasnej vinohradníckej produkcii aj na našom území. Napokon
je potrebné vziať do úvahy aj vzostupné hospodárske a mocenské záujmy cirkvi,
ktoré sa nepochybne odrazili aj v intenzifikácii vinohradníctva ako odvetvia za-
ručujúceho pomerne značný hospodársky efekt.

Prvé bezpečné dôkazy o vinohradníctve na skúmanom území pochádzajú
až z 11. stor. V donácii z r. 1075 sa benediktínskemu opátstvu spolu s obcou Ryb-
ník daruje aj 15 viníc.⁹ Podobne sa do feudálnej závislosti dostávajú i vinice na
Zobore. Tieto donančné listiny dokazujú, že vinice sa v obsahu pozemkového
vlastníctva vysoko cenia. Často sa spomínajú najmä pri určovaní majetkových
hraníc.¹⁰ Vznik ďalších cirkevných inštitúcií, ako bolo premonštrátske opátstvo
v Bzovíku v 12. stor. a konvent v Šahách v 13. stor., nepochybne prispeli k ďal-
šiemu rozširovaniu viničnej plochy, čo bolo logickým výsledkom snahy o vzrast
majetkov i o uspokojenie liturgických potrieb. Na viničných majetkoch sa
v tomto čase stretáme už s prvými náznakmi organizácie pracovných síl.¹¹
Mnohé listiny spomínajú obce s názvami odvodenými z vinohradníckej termino-
lógie, ako to ukazuje napr. názov Vinobor, Vajnory, alebo Vináre, pôv. Vanya-
ra.¹²

Pre poznanie vývoja nášho vinohradníctva má veľký význam skutočnosť,
že v 11. a 12. stor. sa hlavné centrá vinohradníckej produkcie stotožňujú s ne-
skoršími, čo je svedectvom starej tradície vinohradníckej výroby v okolí Bra-
tislavy, Nitry, Levíc a Komárna. Ak vezmeme do úvahy relatívnu vyspelosť
nášho poľnohospodárstva v 2. polovici 12. stor. — zavádzanie trojpoľného systé-

⁷ Za informáciu ďakujem doc. Dr. J. Dekanovi. Nakoniec je spracované v práci: E. Thomas, *Magyarország régészeti letetei* — A. Sós, *Avarok*, Budapest 1957, 338.

⁸ W. Henzel, *Śłowiańszczyzna wczesnosrednowieczna*, Poznań 1951. — J. Kostrzewski, *Kultura prapolska*. Prace instytutu zachodniego, Poznań 1947, č. 11, 48.

⁹ G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Budae 1829, 428. — G. Wenzel, l. c., 184.

¹⁰ Pri zmienke o hraniciach panstva v Mužli. Porov. G. Fejér, l. c. IV/2, 434. V donácii trnavským klariskám (G. Fejér, l. c. IV/2, 372); oboje z pol. 13. stor.

¹¹ Svedčí o tom zmienka o pôsobení vinára z Pohraníc vo viničiach nitrianskej kapituly z r. 1251. G. Fejér, l. c. IV/2, 84.

¹² Vinodol — porov. G. Fejér, l. c. III/1, 403. Vinobor — G. Fejér, l. c. IV/3, 121. Vajnory — R. Krajčovič, *K otázke sociálneho rozvrstvenia staroslovanského etnika na Slovensku*. Slovenský národopis IV, 1956, č. 5, 343. Vanyara — Vajnory — dnes Vináre — R. Krajčovič, *Najstaršie zamestnania v Tekove, Honte a Novohrade vo svetle historickej toponymie*. Slovenský národopis XI, 1963, č. 2—3, 182.

mu, dorábanie všetkých druhov obilnín, technológiu, ktorej stav potom temer bez zmeny zotrúva až do 19. stor. — musíme pripustiť aj pomerne vyspelé vinohradníctvo tejto doby, pútajúce napokon i pozornosť cudzincov.¹³ Početné donačné listiny z 13. stor. svedčia o uzatvárajúcom sa procese formovania feudálneho vlastníctva pôdy, ako aj o posúvaní vinohradníckej produkcie do popredia exploatačných snáh feudálov.¹⁴ Súčasne s dokumentovaním rastu feudálnej moci podávajú svedectvo o upadaní stále väčšieho počtu poddaných do feudálnej závislosti.

Tieto hospodárske a politické premeny, odohrávajúce sa na skúmanom území, zhodujú sa s celkovým stredoeurópskym vývojom, ako to dokazujú početné dokumenty, dosvedčujúce vzrast významu vinohradníctva a utužovanie feudálnych vzťahov i v okolitých krajinách.¹⁵

Do 13. stor. dosiahlo vinohradníctvo na našom území pevné miesto v objeme poľnohospodárskej výroby. Vďaka tejto skutočnosti rýchlo sa zotavilo z následkov tatárskeho vpádu. Zakrátko po tejto pohrome stoja vinice opäť v strede hospodárskeho záujmu feudálov, čo dokazujú ďalšie donácie vinohradníckej pôdy.¹⁶ Výsledkom predchádzajúceho vyľudnenia, spôsobeného nepriateľským vpádom, bola veľká kolonizačná vlna, ktorá priviedla na naše územie obyvateľstvo najmä nemeckej národnosti. Proces osídľovania nášho územia Nemcami však prebiehal vo väčšom meradle už od 12. stor., hoci menšie skupiny tu

¹³ Perzský geograf Idrisi sa zmieňuje o viniciach v okolí Nitry a na území Malých Karpát a o ich stave v 12. stor. *Dejiny Slovenska I*, Bratislava 1961, 129.

¹⁴ Donácia Belu IV. krížovníkom v r. 1238. Porov. G. Fejér, l. c. IV/4, 135. — Donácia svätajurských grófov, ktorou darujú v r. 1279 dve vinice na zriadenie kláštora augustiánov. G. Fejér, l. c., VII, Budín 1841, 446. — Donácia Ondreja II. z r. 1209, ktorou sa svätobeňadickému kláštoru darujú s vinicami a vinármi obce Kľačany, Tlmače, Čifáre, Farná, Tesáre, Bešeňov, Udvard. G. Fejér, l. c. III/1, Budín 1829, 93. — Donácia obei Lela a Zala s vinicami a vinármi svätobeňadickému kláštoru. G. Fejér, l. c. III/2, 310.

¹⁵ Na Morave donácia kláštorom v Třebíči, na Velehrade a Znojme z 12. a 13. stor. Porov. A. Stummer, *Zu Vor- und Frühgeschichte des Weinbaues*. Der Winzer III, 1937, č. 1, 2. — Nadácia hradištskému kláštoru pri Olomouci z 11. stor. Red. V. Husa, *Naše národní minulost v dokumentech I*, Praha 1954, 31. — V Čechách je to zakladacia listina iřevnovského kláštora z 10. stor. B. Němec, *Dějiny ovocnictví*, Praha 1955, 102; z 11. stor. nadácia kostolu sv. Stefana v Litoměřiciach. Red. V. Husa, l. c., 29. — Z 12. a 13. stor. početné donácie uvádza F. Graus, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I*, Praha 1953. — O rozsahu viníc v stredovekých Čechách a na Morave hovorí práca E. Opravila, *Původ a rozšíření vinné révy v českých zemích*. Slezský sborník 2, 1964, 220—228. — Na nemeckom území potvrdenie Siegfrieda Brandenburského kapitule z r. 1173. Lotte Hein, *Zum Weinbau in der Mark*. Forschungen und Fortschritte XXXI, 1957, zoš. 7, Berlín. — V severnom Nemecku medzi Labem a Saalou sa vinice spomínajú už v r. 777, no z 12.—13. stor. pochádzajú početné zprávy o donáciách viníc. R. Weinhöld, *Die ethnographische Erforschung des Weinbaus zwischen Saale und Elbe*. Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae XII, 3—4, 1963, 414—415. — V Maďarsku sú to donácie viacerým opátstvám z 11. stor. G. Wenzel, l. c.

¹⁶ Roku 1252 dáva Ondrej II. Ostrihomu obec Pohranice i s vinicami. G. Fejér, l. c. III/2, 310.

nachádzame aj skôr.¹⁷ Hostia sa usadzovali predovšetkým v banských krajochoch, na ktoré sa sústredil najväčší záujem osídlencov, avšak popritom súčasne i v oblastiach, kde vinohradníctvo tvorilo už dôležitú zložku výroby, alebo boli tu preň aspoň podmienky. Tak ich po tatárskom vpáde nachádzame v oblasti Malých Karpát, z jednotlivých obcí v Pukanci, Krupine, Sebechleboch a i.¹⁸ Mnohé doteraz uvedené doklady síce svedčia, že vinohradníctvo sa u nás rozvíjalo už pred príchodom týchto nemeckých kolonistov a nezávisle od nich.¹⁹ Kolonisti zohrali však významnú úlohu pri jeho rozširovaní a upevňovaní; podporovali to aj početné výhody poskytované im v celom priebehu osídľovania, prípadne i rešpektovanie práv, ktoré si priniesli zo svojej vlasti.

S otázkou práv nemeckých kolonistov sa nám vynára problém emfyteuzy a jej účinkov na rozvoj vinohradníctva. Emfyteuza poskytovala právnu istotu, že pôda obrábaná rodinou jej ostane v priebehu viacerých generácií, čo je dôležité najmä pri pestovaní viniča ako dlhodobej plodiny. Priaznivé účinky emfyteuzy sa prejavili vo väčších vinohradníckych osadách, ba možno povedať, že vďaka jej sa mnohé z nich vyvinuli v mestecká.²⁰ Nemeckí kolonisti mali rozhodujúci podiel na vzniku a rozvoji malokarpatských vinohradníckych miest, a tým aj na vzniku mestskej vinohradníckej kultúry, ktorá vykazuje totožné črty so západnou oblasťou Zadunajska a pohraničným územím rakúsko-maďarským.²¹

Hospodársku prosperitu vinohradníctva, zbaveného aspoň tých najťažších foriem feudálneho útlaku a exploatacie, dokazujú najlepšie mestá vznikajúce z vinohradníckych osád. Tento priaznivý vplyv na rozvoj stredovekého mestského života si vinohradníctvo podržalo aj pri vzostupnom význame remesla a v mnohých prípadoch bolo jedným z podnetov na získanie titulu slobodného kráľovského mesta. Veľké privilégium Ondreja III. z r. 1291 oprávňovalo mesto Bratislavu okrem iného vyberať dane z viníc, čo zabezpečilo mestu vysoké príjmy a umožnilo jeho rozkvet.²² Podobné výsady získalo i kráľovské mesto Púkanec,²³ neskôr napr. aj Jur pri Bratislave. Toto mesto sa zo záväzkov voči

¹⁷ Ilona Schewitz, *Pressburg und Umgebung, Lage, Wirtschaft und Deutschum*, Saarfeld 1932, 51.

¹⁸ J. O. Novotný, *Střední Slovensko*, Praha 1937, 25.

¹⁹ I. Schewitz, l. c., 51.

²⁰ Napr. Skalica, Bátovce, Modra. *Dejiny Slovenska* I, l. c., 201. — Podobný priaznivý účinok mala emfyteuza v pražskom vinohradníctve. F. Graus, l. c. II, 138.

²¹ V župách Vaš a Šoproň rozvíjali túto kultúru Bavori. I. Acsády, *Dejiny poddanstva v Uhorsku*, Bratislava 1955, 20. — V Burgenlande opisuje ľudovú vinohradnícku kultúru podobnú malokarpatskej M. Bauer, *Der Weinbau des Nordburgenlandes in volkskundlicher Betrachtung*. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenlande, Eisenstadt 1954, zoš. 1.

²² O. Faust, *Zo starých zápisnic mesta Bratislavy*, Bratislava 1932, 24.

²³ Ján Brodniansky, *Vinohradníctvo v Pukanci a na okolí*. Národopisný sborník, časopis národopisného odboru MS VI–VII, Martin 1946, 195.

kráľovskej pokladnici vyplátilo v r. 1740 navždy.²⁴ Podobne to bolo v Pezinku, v Skalici, v Modre a Krupine.²⁵ Výlučná závislosť od vinohradníctva ako od hlavného predmetu obživy sa odrazila aj v mestskom znaku Modry, kde hlavným motívom je viničný peň.²⁶ Trnava zas ťažila a bohatla z obchodu s vínom, ktorý ovládala od Malých Karpát až po Hlohovec.²⁷ Znovupotvrdené privilégia kráľovského mesta Krupiny z r. 1244, ako i jeho výhodná poloha na ceste „Magna via“, smerujúcej z banskej oblasti na juh, umožnili aj tomuto mestu čulý obchod s vínom, čo sa prejavilo v jeho hospodárskom rozkvet.²⁸ Súčasne s rozvojom miest prebieha v nich spoločenská diferenciácia, zapríčinená okrem iných faktorov i rozvojom a presadzovaním vinohradníckej výroby. Mestský patriciát, ktorý bohatol z vinohradníctva, bol nútený najímať si na obrobenie vinohradov nádenníkov, ba pri prudkom vzraste malokarpatských viníc aj robotníkov až z Moravy.²⁹ Takto sa oproti bohatnúcim majiteľom viníc formuje početná vrstva nádenníkov, odkázaná na mzdu a žijúca v biednych sociálnych pomeroch.³⁰ Napr. v Skalici sa ich mzdy, určované v 16. a 17. stor. magistrátom, pohybovali medzi 3–16 denármi na deň za rozličné pracovné úkony.³¹

Banická oblasť stredného Slovenska zaznamenáva v 16. stor. rozkvet banského podnikania. So vzrastajúcou banskou konjunktúrou narastajú i požiadavky na zväčšovanie objemu poľnohospodárskej výroby. V súvislosti s tým sa na južnejšie položených pahorkoch stredného Slovenska rozširuje dorábanie viniča, ktorého znalosť sem postupuje z južného Hontu a Novohradu. Na tejto výrobe sa okrem obyvateľstva slovenského a maďarského zúčastňujú aj prisťahovaní Nemci. Dopyt po víne a alkoholických nápojoch bol v severnejších banských rajónoch značný. Baníkov k ich konzumu priamo nútili tým, že im časť mzdy vyplácali vo forme alkoholických nápojov. Banskí podnikatelia, v Banskej Štiavnici *valdbürgeri*, boli nielen majiteľmi banského regála, ale súčasne aj výčapného

²⁴ J. M. Korabinsky, *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*, Bratislava 1786.

²⁵ *Dejiny Slovenska I*, I. c., 271. — Podobne sa prejavili účinky vinohradníctva i na rozvoj dolnorakúskych miest; napr. Eisenstadt a Rust sa v 17. stor. vyplatili zo záväzkov voči kráľovskej pokladnici. M. Bauer, I. c., 11.

²⁶ J. M. Korabinsky, I. c., 424.

²⁷ *Dejiny Slovenska I*, I. c., 211.

²⁸ Matulay — Chlebo — Stránsky, *Štátny archív v Ban. Bystrici*, Bratislava 1963, 10.

²⁹ Daňová kniha mesta Bratislavy z r. 1379 dokazuje, že vinice boli zdrojom najbohatších príjmov. T. Ortway, *Geschichte der Stadt Presburg II/3*, Bratislava 1900, 166. — V pol. 15. stor. tu bolo okolo 160 vinohradníkov, ktorí boli odkázaní na najímanie pracovných síl. *Dejiny Slovenska I*, I. c., 201.

³⁰ Daňové výkazy svedčia o tom, že príslušníci tejto vrstvy nie sú schopní plniť ani najnižšie daňové povinnosti. *Dejiny Slovenska I*, I. c., 179.

³¹ Z. Viestová, *Z minulosti skalického vinohradníctva*. Slovenský národopis XII, 1964, 1. 144.

práva. Jeho vykonávaniu sa prispôsobila i tektonika meštianskych domov na štiavnickom námestí, kde vstupná sieň na prízemí väčšinou slúžila za výčapnú miestnosť. Predaj liehovín bol natoľko výnosný, že mnohí valdbürgeri udržiavali dolovanie, na ktoré sa výčap viazal, len preto, aby ich oprávňovalo na jeho vykonávanie.³²

Výnosnosť vinohradníctva čoskoro pripútala pozornosť rôznych podnikateľov. Už v stredoveku sa ho zmocňuje príznačným spôsobom vtedajší veľkopodnikateľský živel, reprezentovaný u nás od konca 15. stor. predovšetkým kapitálom Fuggerovcov z Augsburgu. Títo vďaka svojmu spojeniu s uhorskými Thurzovcami získavajú čoskoro hrad Červený Kameň, ktorého pivničné priestory zariadili na výrobu a skladovanie vína určeného na vývoz. Nepochybne sa tu sústreďovalo aj víno z poddanských viníc, najmä z malokarpatskej oblasti.

Obchod s uhorským vínom sa začína rozvíjať už v 13. stor., ba v 14. stor. sa z hľadiska vývozu javí víno ako dôležitejší artikel než obilie.³³ Zo Slovenska sa vyvážalo predovšetkým víno malokarpatské a čachtické. Naproti tomu na ochranu domácej produkcie vynášali sa zákazy dovozu cudzích vín. Bratislavu napr. chránilo pred importom privilégium Ľudovíta I. z r. 1354 a nariadenie

Obr. 2. Vinna búda. Čajkov. Foto F. Petrlik, archív NÚ SAV

³² J. O. Novotný, l. c., 181.

³³ G. Wenzel, l. c., 185; I. Acsády, l. c., 109.

kráľa Žigmunda z r. 1419, podľa ktorého si mohol každý bratislavský občan privlastniť ním odhalené dovážané cudzie víno.³⁴ Privilégium zákazu dovážania a predaja cudzích vín malo od r. 1615 i mesto Pezinok, ako aj mnohé iné mestá, čo je napokon vlastné všetkým vínoobrábajúcim krajom.³⁵ Z exportného vína sa cenilo pre svoju kvalitu najmä víno malokarpatské, ktoré sa dovážalo aj na kráľovský stôl.³⁶

Vysoká prosperita vinohradníctva ako najstaršieho špecializovaného úseku poľnohospodárskej výroby pripútala na seba veľmi rýchlo pozornosť zemepána. Snažil sa o zafaženie výnosu viníc rozličnými dávkami a pracovnými povinnosťami, ktoré by zabezpečili jeho pravidelný príjem. Preto sa v uhorskom zákonodarstve stretávame už veľmi skoro so zákonmi, ktoré stavajú na rovnakú úroveň dve najdôležitejšie plodiny dorábané zo zeme — obilie a víno. Výrazom toho sú záujmy nitrianskeho biskupstva vymáhať už r. 1220 vínny desiatok v Beckove.³⁷ Zlatá bula z r. 1222 hovorí o dani z vína a obilia a zákon z r. 1351 zavádza právo vyberať desiatok a deviatok z každej úrody vína.³⁸ Zákon z r. 1498 upravuje povinnosti mešťanov vlastníacich pozemky na cudzom panstve.³⁹ Po potlačení Dóžovho povstania nariadenie stavovského snemu znovu upevňuje právo zemepána na deviatok a desiatok.⁴⁰

S rozvojom tovarovej výroby a peňažného hospodárstva vzrástol význam peňažnej renty. Keďže sa deviatok a desiatok z vína veľmi priaznivo prejavuje vo finančnej hodnote, stupňuje sa úsilie zemepánov dožadovať sa v stále väčšej miere peňažných dávok.⁴¹ V tomto zmysle sa častou príčinou vážnych sporov

³⁴ G. Fejér, l. c. IX/2, 313, uvádza privilégium Ľudovíta I. — O výsadách Bratislavčanov pozri G. Fejér, l. c. X/6, 206—207. — Podobne sa zakazujú dovážať rakúske vína do Bratislavy, Devína a Réche. G. Fejér, l. c. X/6, 170.

³⁵ O pezinskom privilégiu pozri D. Lehotská, *Dejiny mesta Pezinka*, Martin 1947, 28. — Podobné privilégium malo moravské mestečko Bzenec. J. Hanák, *Dějiny vinařství v Bzenci*, Uh. Hradiště, rok vyd. neuvedený, 36. — Praha mala takéto privilégium od r. 1370. Red. V. Vojtíšek, *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy*, M. Váľková-Frýzová, Úřad perkmistra pražských viničních hor, VI, Praha 1930, 3. Vo Švajčiarsku platil donedávna zákaz dovozu muštu v dobe ošeračiek.

³⁶ G. Wenzel, l. c., 311.

³⁷ Už v r. 1220 rokuje nitriansky biskup o beckovskom vínnom desiatku. G. Ethey, *Vághujhely története és szomsádos várai*, Nitra 1926, 54.

³⁸ Red. D. Márkus, *Corpus juris Hungarici*, 1000—1526, Budapest 1899, 135 a 173.

³⁹ D. Márkus, l. c., 389. — S rovnakými pomermi sa stretávame i v Prahe, kde v 14. stor. boli vinice na 12 rokov oslobodené od poplatkov, ale potom patrili z nich majiteľovi pozemku desiatok a kráľovi z každej vinice 1/2 vedra vína. M. Váľková-Frýzová, l. c., 2.

⁴⁰ Red. V. Husa, *Naše národní minulost v dokumentech*. Chrestomatie k dějinám Československa I, Praha 1954: Nariadenie stavovského snemu po potlačení Dóžovho povstania 1514, prel. P. Ratkoš.

⁴¹ Žigmund zakazuje 25. 1. 1415 vyberať poplatky z vinohradníckej úrody v inej forme ako v naturáliách. Archív mesta Trnavy, r. I, 30. Tento zákaz sa opakuje v nariadení Vladislava II. z r. 1508. Archív mesta Trnavy, r. I, 232.

stávajú nadmerné požiadavky feudálov za vinice cudzích mešťanov. Už v r. 1270 sa sťažujú Trnavčania na neprimerané nároky svätojurských pánov.⁴² Bratislavčania, oslobodení pre škody pri požiari v r. 1371 od deviatku na cudzích panstvách, dostali sa do konfliktu so svätojurskými pánmi pre ignorovanie tohto privilégia.⁴³ Eminentný záujem feudála na príjmoch tohto druhu vidieť z rôznych nariadení, v ktorých sa poddaní priamo nútia k výsadbe viníc.⁴⁴ Tak isto, ako bol zemepán zákonom nútený zakladať vinice, bolo zas povinnosťou poddaného riadne ich obrábať. Zákon Vladislava II. z r. 1504 stíha hlavne tých, ktorí pre poľovačky, kvalifikované ako zábava, vinice zanedbávajú.⁴⁵

Povinnosti spojené s odvádzaním dávok zasiahli veľmi skoro nielen poddanské masy, ale aj mestá. Už spomenutým slobodným listom Ondreja III. z r. 1291 udelilo sa Bratislave privilégium vyberať dane z viníc, no súčasne muselo mesto odvádzaj desiatok cirkvi i napriek ťažkostiam, ktoré sa s touto skutočnosťou spájali.⁴⁶ Spôsoby vyrubovania dávok z vinohradníctva boli v stredoveku rozličné. Napr. na svätojurskom panstve sa nariadením z roku 1295 vyberala dávka vo forme mýtného z odvozu vinohradníckej úrody a vo forme zvláštneho poplatku za vinohradnícke právo.⁴⁷ Obdobne sa vyrubovali aj dávky Trnavčanom, vlastníacim vinice na teritóriu svätojurského panstva.⁴⁸ Od Bratislavčanov sa žiadala v r. 1380 pozemková daň za vinice ležiace mimo mesta a za vinice na Devíne.⁴⁹ Tieto najstaršie údaje o poddanských povinnostiach vyplývajúcich z vlastníctva viníc alebo ich držby sú svedectvom vysokého stupňa intenzity vinohradníckej výroby do konca stredoveku, no súčasne aj dôkazom intenzity vykorisťovania pracovnej činnosti stredovekého človeka v tejto oblasti.

Špecifické črty vinohradníctva a vinárstva — nároky na odborné dorábateľské znalosti, vzťah výrobcu k pôde vysadenej dlhodobou plodinou a napokon vysoká rentabilita výroby — čoskoro vydelili túto činnosť z objemu poľnohospodárskej výroby a určili jej charakter špecializovaného poľnohospodárskeho výrobného odvetvia. Preto vznikajú opatrenia, ktoré by poskytli ochranu vi-

⁴² G. Wenzel, *Codex diplomaticus arpadianus continuatus VIII*, Budapest 1870, 305.

⁴³ D. Lehotská, l. c., 24.

⁴⁴ V Čachticiach sa v r. 1533 vymierali pokuty 40 zl. každému, kto odoprel poslúchnuť toto nariadenie. J. Ethy, *Z dejín čachtických pivníc*. *Historica Slovaca* VI—VII, 1948, 9, 172.

⁴⁵ R. Bednárík, *Vývoj ľudového poľovníctva na Slovensku*. *Slovenský národopis* VII, 1959, č. 4, 621.

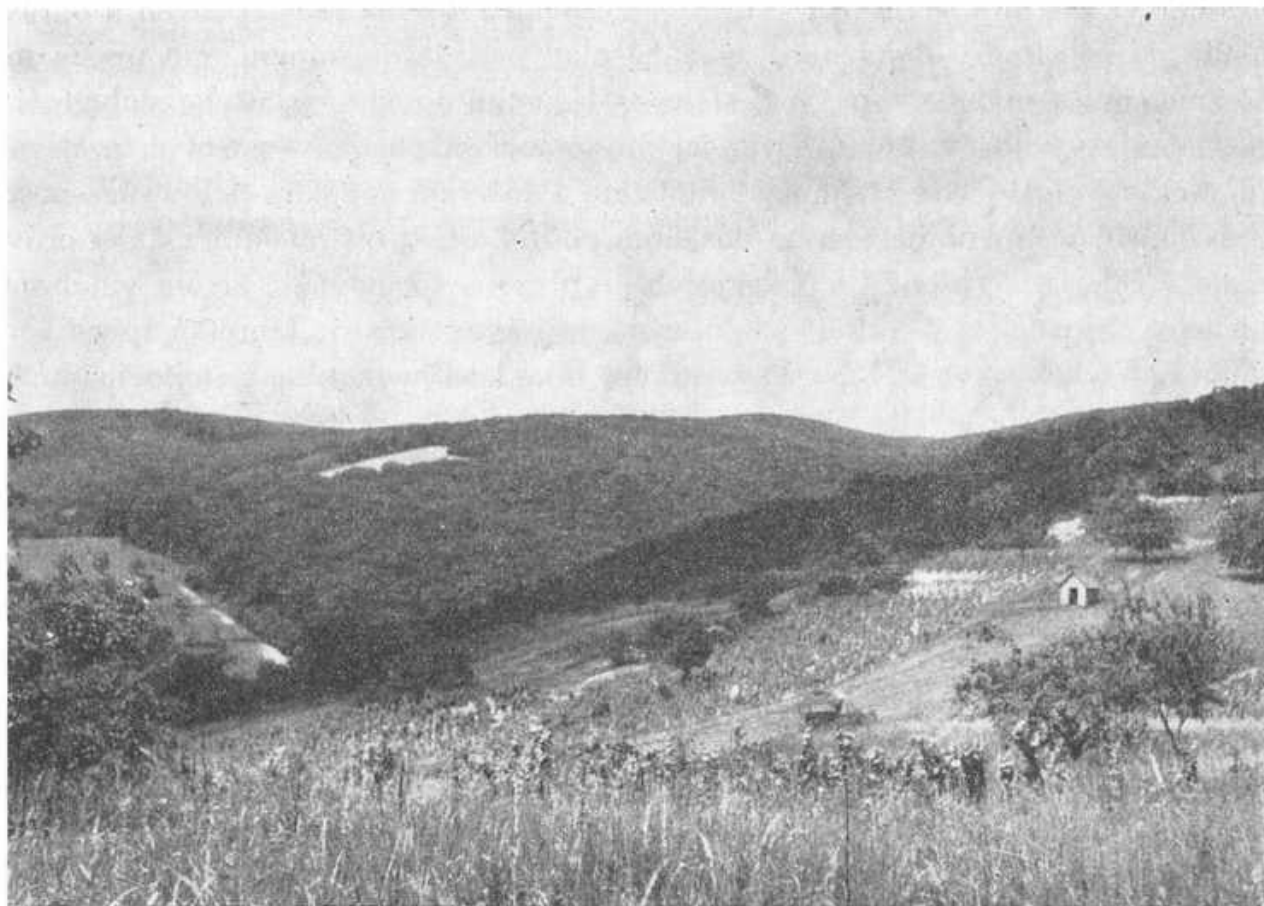
⁴⁶ Pre odoprenie plniť povinnosť odvádzania dávok bola Bratislava v r. 1459 exkomunikovaná. T. Ortway, l. c. II/3, 337.

⁴⁷ O mýtnom pozri T. Ortway, l. c. II/3, 487. Poplatok za vinohradnícke právo spomína D. Lehotská, l. c., 18.

⁴⁸ T. Ortway, l. c. II/2, 587.

⁴⁹ O pozemkovej dani Bratislavčanov pozri T. Ortway, l. c. II/3, 28. Daň za vinice na Devíne spomína F. Kraus, *O bratislavskom vinařství*, Brno 1939, 15.

ničnej výsadbe, umožnili jej nehatené obrábanie a napokon i vyťaženie maximálneho zisku pre zemepána. Spočiatku sa tieto ochranné opatrenia formovali v systéme zvykového práva. Jeho súhrn sa kodifikoval prevažne už v stredoveku do sústavy viničného práva, tzv. *ius montanum*.⁵⁰ Viničným alebo

Obr. 3. Vinice pod lesom na malokarpatských svahoch. Myslenice. Foto E. Kahounová, archív NÚSAV

aj horským právom (*ius montanum*, Bergrecht, horenské právo) sa nazýval súhrn povinností a práv vinohradníkov a ich nadriadeného úradu.⁵¹ V prenesenom zmysle slova ustálil sa tento pojem ako terminus technicus pre najzávažnejšiu z povinností, a to odvádzanie dávok z držby viníc zemepánovi. Zásady horského čiže viničného práva sa formulovali v artikuloch horského poriadku, ktorý vydával zemepán alebo slobodné mestá.⁵² Na dodržanie týchto zásad dozeral horský úrad prostredníctvom svojich orgánov. Právomoc horského úradu

⁵⁰ Na morave bolo napr. horské právo známe už v 14. stor. Porov. V. Frolec, *Vinařství na Hodonínsku*. Sborník Lidová kultura východní Moravy, studie KVÚ, Gottwaldov, č. 29. — V mestečku Strážnici je doložené z r. 1417. J. Skácel, *O strážnickém vinařství*. Český lid V, 1950, 3–4, 101.

⁵¹ M. Válková-Frýzová, l. c., 59–74.

⁵² R. Horna, *O bratislavském vinařství*, Bratislava 1935, 4.

sa postupne z poslanca dozorčieho orgánu rozrástla na majetkovoprávne otázky, čím nadobudol takú kompetenciu, že pôsobil vo feudálnom správnom aparáte súčasne ako predstaviteľ súdnej a výkonnej moci prvej inštalácie.

Takáto, pomerne dokonalá organizácia horského práva sa formovala už hlboko v stredoveku ako dôsledok osobitného ekonomického charakteru vinohradníctva a s ním súvisiacej kultúrnej vyspelosti dorábateľov. Úroveň a oprávnenie jej pôsobnosti dokazuje i závažná okolnosť, že do kapitalizmu prešla iba so zmenami v majetkovoprávnej sfére, v dôsledku nového, relatívne slobodného postavenia výrobcov. Hoci okruh jej právomoci sa postupne zužoval, pretrvali jej niektoré zložky celé obdobie kapitalizmu a dožívajú napokon ešte v súčasnosti, pravda, so značne obmedzeným dosahom pôsobnosti.⁵³ Inštitúcia horského práva mala v celej šírke hlboký a ďalekosiahly vplyv na formovanie života vinohradníckeho obyvateľstva. Mnohé spoločenské a právne vzťahy, ktoré sú špecifikom vinohradníckeho kolektívu, sú výsledkom dlhodobého pôsobenia tejto inštitúcie a prežívajú v dnešných dňoch vďaka zotrvačnej sile tradícií, napriek tomu, že ich právny podklad už dávno stratil svoje opodstatnenie.

Existencia horského úradu dokázala, že vinohradníctvo vzhľadom na svoje špecifické postavenie v pôdohospodárskej výrobe vytváralo si vo feudalizme vlastné, pevné spoločenské organizácie. Úlohou horského úradu a horského práva bola predovšetkým ochrana vinohradníckej prvovýroby. Avšak vinárstvo, dorábajúce z veľkej časti pre potreby trhu, má svojou výrobnou povahou do istej miery aj črty živnostníckeho. Z tohto hľadiska je potom pochopiteľné, že sa vo väčších strediskách vinárskej výroby stretáme v historickom vývine s tendenciami vytvoriť si vlastné cechové organizácie. Podľa niektorých autorov existoval takýto vinohradnícky cech už v stredovekej Bratislave ako združenie kopáčov, pripomínané v r. 1451.⁵⁴ No podľa iných názorov vinohradnícky cech v Bratislave a Devíne vznikol až v 19. stor. a jeho súčasťou mal byť uniformovaný strelecký sbor.⁵⁵ Existenciu pezinského cechu potvrdzujú zachované stanov.⁵⁶ Z vinohradníckych miest mala svoju cechovú organizáciu vinohradníkov i Skalica.⁵⁷ Odpis artikulov z r. 1701, vyhotovený z originálu cechových artikulov tzv. Bratstva sv. Urbana, nasvedčuje, že cech tu bol už v 17. stor. Z obsahu

⁵³ Pražský horský úrad zrušil napr. Jozef II. v r. 1783. M. V á l k o v á - F r ý z o v á, l. c., 53.

⁵⁴ E. P o r t i s c h, *Geschichte der Stadt Bratislava—Pressburg*, Bratislava 1933. Na str. 53 hovorí autor o dani, ktorá sa v stredovekej Bratislave platila kostolom, kláštorom a vinohradníckemu cechu. — To isté i v práci L i m b a c h e r - P ó s c h, *Rust-Sopron-Pozsonyi Borvidék szőlő és borgazdasági monografia*, Budapest 1913, 76—77.

⁵⁵ I. H o u d e k, *Cechovníctvo na Slovensku*, Martin 1943, 33. Podobne i F. K r a u s, l. c., 23.

⁵⁶ J. E. H o l u b y, *Stanovy pezinského vinohradníckeho cechu z r. 1494*. Lidové noviny XXX (11. 4. 1922), č. 182, 1.

⁵⁷ Z. V i e s t o v á, l. c., 146. O prievidzskom cechu pozri J. S o p k o, *Po stopách hornonitrianskeho vinohradníctva*, zborník Horná Nitra I, B. Bystrica 1962, 74 n.

artikulov vysvitá, že cech plnil prevažne reprezentačné funkcie.⁵⁸ Podobne to mohlo byť aj v Prievidzi, kde vinohradníctvo nepatrilo k hlavným zdrojom

⁵⁸ Znenie artikulov je nasledujúce:

„Anno 1701 Dnie 24 Februarii Za Kustowstwy Pana Adalberta Nikla Bratrstwy Swateho Urbana. Ponewacs starodavna kniha teho Swateho Bratrstwy guž nemalo Potrhana gsuce lenže przedgmenovany Pan Kustos kupil Nowu Knijhu tuto, do ktere gac Artikule toho Swateho Bratrstwa tak y ginssi wěci potrzebne se wepsaly nasledowne.

Artikul I. Ktokolwek bude chtet do tohoto Swateho Urbana Bratrstwy prigaty byt a wnem zustawat, Povinnen bude prziednie csest a chwalu Pana Boha, Panny Marie a Swateho Urbana przed sebu miti, zatimpak Pana Custosa tak Panů Bratrůw cziti a gich s poniženosti przedchazeti.

Artikul II. Kdoby Kolwiek sa chtel do tegož Swateho Urbana Bratrstwy dat, ma przednie pana Gustosa Starssiho Pohledawat a u neho sa ohlasiti ktery zatim kdiž Pani Bratři spolecnie budu wssezkim takowe osoby ma oznamit ktere umynily do tegož Bratrstwa Swateho Urbana dat, a tak wedle rozwaženy Panuw Bratruw gestby w Ctnostech krzestianskych ozdobrene a zachowane se uznajgu, takowe se prigat magu.

Artikul III. Kterykolwiek pak se przigme do tegož Bratrstwa powinen bude na potreby Duchowni tegož Bratrstwa zlozit tri Zlate Peniez a dwa Funtu Wosku, Mezy pak Pany Bratři Gednu Štwrt wyna. Wyna totiž holby Ssestnast in Natura, a to intra rezolucionem ejusdem Anni, tak rozumye sa ktereho Pana Custosa sa przipowy a przigme, za tegož Custowstwy wtem Roce ma wyplatit. Jinač gestli žeby nesplnil a newyplatil ma od tegož Bratrstwa odluczen byt, aniž dotud do Knijhy Bratrskieg gmeno geho nema zapsane byt pokad kolwiek by zwrchu docstene wecy newyplatil.

Artikul IV. Dwakrat v Roce Pani Bratři na Oferu sa magi zegiti totiž na den Swateho Urbana a na Swateho Wawrinca leczyby Nemocu tiesku obtižen byl, Neboližto v Domie negsuc dostatecznu przed Pany Bratři wymluwu by mněl, ato pod Pokutu gednoho Funtu Wosku.

Artikul V. Woleni Panu Custosuw ma byt drzane na Den Swateho Urbana, tolikež y gin-sich Služebnikuw Bratrstwa tegož. Druhe pak zhromaždeni ma byt tu Nedelu po Swatem Mychale Při kteremžto obogim Zhromaždeni bude powinnen gedenkaždy z Panu Bratruw Panu Custosowy Starssimu zložit deset Denaruw, a to na Potreby Oltarni.

Artikul VI. Kterykolwiek z Panu Bratruw na Roskas Pana Starssiho Custosa do Při-bytku geho by sa nedostawil, Powinen bude do Pokladnice Pokuty dat Pět a dwadcet Denarů.

Artikul VII. Ponewacz pak za wsseckych Panuw Bratruw Bratrstwa tohoto w Miesy cy každem Štiry Msse Swate za Požehnani Boske se wykonavagy totiž dve za Žiwich a dvě za Mrtvych, kterež to se wykonawagu každy Strelu, ku kterymžto gedenkaždy z Panuw Bratru na ty Msse Swate ma se dostawit a ge nezamesskat, což nepochibne že geden každy wedle spusobu katolieskeho a Powynnosti krestanskog se bude hledet usilovat.

Artikul VIII. Jestlyže by nekoho z Panu Bratruw neb Manželek gegich neb Ditek Pan Buh wssemohucy prostredkom Smrti stohoto Swieta powolati raczil, ma se gedenkaždy z Panu Bratruw ku pochowani Ciela tegož se dostawyt a na Mysto naležite odprowodit, to pak pod Pokutu gednoho funtu Wosku.

Artikul IX. Co se pak doticze Sklepku Bratrského wo Chrame Panie Swateho Mychala Archangela, gestli že by nekdo zginsich mymo Panu Bratru Pohrzben nebolizto Pochowan wtom Bratrskem Sklepku byti žadal ma se zložit Panu Starsimu Custosowy kdo koliw by oto pracowal Zlatich Ssest.

Artikul X. Kdokolwiek by dožadal na Pohrzeb ku odprowazeni Tiela Mrtweho mymo Panu Bratru Fakule Bratske bude powynnen od nich dat Panu Starsimu Custosowy Štiridset denaru, takowe pak Swyce Powinni budu zrziseni dwa Mladwwi rozdawat a naně bedliwy Pozor dat při wsselykych takowych Pohrzeboch, tolikež y kdy Msse Swata se služi při

hospodárskej existencie obyvateľstva.⁵⁹ Na základe niekoľkých uvedených dokladov treba pripustiť existenciu cechov u nás, či už s pôsobnosťou rozvinutou v plnom zmysle ich organizačnej štruktúry, alebo s pôsobnosťou obmedzenou na reprezentačné ciele. Napokon s rovnakou situáciou sa stretávame v stredoveku aj v ostatných európskych krajinách.⁶⁰

Zachované urbáre z 15. a 16. stor. dokazujú, že koncom stredoveku sa vinohradníctvo stalo už bežným odvetvím poľnohospodárskej výroby na panstvách skúmaného územia. V samej Bratislave sa rozsah viníc do 15. stor. rovná približne stavu, aký poznáme na konci 19. stor., ba vinič sa dorába bežne i v okolí Nového Mesta nad Váhom.⁶¹ V 16. stor. je známe pestovanie viniča na topoľčianskom panstve, no zasahuje ešte severnejšie až za Prievidzu.⁶² O kvitnúcom vinohradníctve v Pukanci sme informovaní už z r. 1639.⁶³ Dôvody pre toto posúvanie hranice pestovania viniča do severnejších pásiem treba hľadať v zainteresovanosti feudálov na jeho výnose a v hospodárskej izolovanosti feudálnych panstiev, usilujúcich sa o najvyššiu možnú sebestačnosť, hoci aj na úkor nižších nárokov na kvalitu vína.

16. stor. otvorilo u nás etapu ďalšieho upevňovania feudálnych výrobných vzťahov. Turecká okupácia, ako aj vnútorné sociálne a politické búrky a nepokoje odrazili sa veľmi nepriaznivo na postavení poddaných. Hospodársky rozvrát zasiahol sprievodnou infláciou drobnej mince veľmi citeľne námezdne robotníctvo, ktoré sa grupovalo v banských a vinohradníckych oblastiach. Odmietavý postoj banských podnikateľov a majiteľov rozsiahlejších viníc voči zvýšeniu miezd spôsoboval rapidný pokles životného štandardu pracujúcich vrstiev

Bratrskem Oltaru dle nadepsaneho Artikulu sedmeho magi na ten Oltarz przikryt, což gestlyžeby nektery z Panu Bratruw kteryby Powinen nebyl je rožiti a zahasit mosel, a to skrz Nedbanliwost techz Panu Bratruw Mladsich, znich gedenkaždy do Bratrstwa bude powynen dat geden Funt Wosku.

Artikul XI. Gestli žeby nekterzi z Panu Bratrů sobě na dobrem gmene utrhy, neb geden na druhého sahly, ano gakymkolwiek Spusobem geden druhemu ubližil nema prweg Zalobu Klassti przed Jeho Mylost Panem Rychtarzem nezlyby zlozil przed Panem Starssim Custossem, ano gestlizebyse z Panu Bratru nektery wytrhl a u Pana Richtara Prweg Zalobu zlozil nez u Pana Starsiho Custosa, takowy ma dat Pokuty geden Funt Wosku.

Artikul XII. Aeskolwiek az posawad od Zacsatku tohoto Swateho Urbana Bratrstwy za Služby Boží při Oltarzi nassim Bratrskem wykonawani gejih Milosti Panom Diekanom neplatilo se Ročite toliko Stiry Zlate, wssak ale ponewacs z Wule Boskeg guž Panu Bratru wětsi pocset sa nachaza a tak od casu tohoto kazdorocsne gjih mylostem bude se platit po sestí Zlatych gdezto podle dokonani platu tohoto. wyplacat bude.“ — Mestský archiv Skalice, fond Bratstva Urbana.

⁵⁹ J. S o p k o, l. c., 74.

⁶⁰ V Prahe za Karola IV., B. N ě m e c, l. c., 113.

⁶¹ O stave viníc v Bratislave pozri T. O r t w a y, l. c. II, 1, 15. O vinohradníctve okolo Nového Mesta nad Váhom hovorí J. E t h e y, *Z dejín čachtických pivníc*, l. c., 174.

⁶² R. M a r s i n a — M. K u š í k, *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku I*, Bratislava 1959.

⁶³ P. K r i ž k o, *Strašná noc pukanská*. Slovenské Pohľady 1895, 131 a 134.

najmä stredného Slovenska, teda i v jeho vinohradníckych rajónoch. V protichodnom smere pôsobila snaha feudálov a podnikateľov o intenzifikáciu výroby a zvýšenie produkcie vína vzhľadom na jeho priaznivé odbytové možnosti. Dôsledkom toho bol zvýšený tlak na poddanské masy vo vinohradníckych oblastiach, ako aj zhoršenie pracovných a zárobkových možností u nádenníkov pracujúcich vo viniciach feudálov a mešťanov za mzdu. Na feudálnych panstvách sa táto snaha odzrkadlila v narastaní poddanských povinností, vyplývajúcich z držby viníc. Ich miera závisela od postavenia vinohradníctva tej-ktorej oblasti a od právneho vzťahu vinohradníkov k obrábaným viniciam. Ak ku tomu prirátame ešte nejednotné požiadavky jednotlivých zemepánov na svojich poddanych, dostávame veľmi pestrý obraz povinností vinohradníkov, zaznamenaný v našich najstarších zachovaných urbároch zo 16. a 17. stor. Z nich možno zistiť, ako sa v tomto období delili vinice podľa majetkovoprávnej podstaty a ako sa líšili od seba pomery na panstvách s rozdielnym stupňom intenzity vinohradníctva.

Z viacerých zachovaných príkladov má pre naše skúmanie zásadný význam klasifikácia viníc podľa urbára červenokamenského panstva z r. 1543, kde sa vinice rozdeľujú do šiestich základných kategórií:

1. Vinice vysádzané pri dome ako súčasť intravilánu. Vzťahovali sa na ne určité úľavy až po úplné oslobodenie od akýchkoľvek povinností.

2. Vinice, ktoré boli súčasťou extravilánu. Názov „dvorské vinice“ — „Hofweingarten“ vyjadruje ich súvis s usadlosťou-dvorom. Tieto vinice boli hlavným zdrojom poddanských dávok a záväzkov. Vo väčšine prípadov neboli vinice súčasťou urbárskej pôdy. Ale vo vinohradníckom kraji, kde sú najdôležitejšími pozemkami, predstavovali súčasť sesie.

3. Vinice, ktoré nepatrili k sesii a neboli súčasťou urbára, ale vznikli na klčoviskách s pôvodnou funkciou spoločných pastvín.⁶⁴

4. Vinice pridelené niektorej inštitúcii, zvyčajne kostolu.⁶⁵

5. Vinice obyvateľov cudzej obce, obvykle mešťanov, ktorí ich obrábali na pozemkoch cudzieho panstva. Rozsiahlou držbou takýchto viníc boli známi trnavskí mešťania, ktorí pre prírodné podmienky v chotári svojho mesta boli odkázaní na vzdialenejšie, pre vinice vhodnejšie kopcovité terény.⁶⁶ Trnavčania sa uchádzali o privilegium vlastniť takéto vinice už v r. 1359 a často sa po dosiahnutí podobnej výsady dožadovali ďalšej ochrany kráľa proti feudálom, na pozemkoch ktorých tieto vinice obrábali.⁶⁷ Tak ako Trnavčania i mešťania

⁶⁴ Napr. o vinici Hansa Creicu z Ompitála sa výslovne v urbári hovorí, že nepatrí k domu a ak zemepán rozhodne, bude Creico z nej plniť povinnosti ako ktorýkoľvek iný poddaný. Marsina — Kušík, I. c. I, 186.

⁶⁵ Napr. vinohrady pri kostole sv. Emericha v Častej. R. Marsina — M. Kušík, I. c. I, 88.

⁶⁶ Už v r. 1435 vlastnili Trnavčania vinice v Juri pri Bratislave, na Červenom Kameni, v Hlohovci, Modre, Trlinku, Šintave. Archív mesta Trnavy, Ar. I, 37.

⁶⁷ Archív mesta Trnavy, Ar. I, 8, 23.

z Banskej Štiavnice mali v cudzom (pukanskom) chotári vinice.⁶⁸ Pri zmene pestovanej plodiny prestali mať na červenokamenskom panstve cudzinci nárok na užívanie pôdy, zatiaľ čo napr. domáci na levickom panstve platili z novej kultúry aj naďalej pôvodne stanovený deviatok.⁶⁹

6. Poslednú kategóriu predstavovali vinice zemepanské, ktoré feudál obrábal vo svojej vlastnej réžii.

Oproti týmto zložitým majetkovoprávnym pomerom bola na panstvách s vinohradníctvom ako doplnkovou činnosťou situácia oveľa jednoduchšia. Pre zemepanské nároky tu býval rozhodujúci fakt, že sa tu vinice vysádzali spravidla na kopaničiarskej pôde, čo ich odlišovalo od zvyčajného spôsobu zďaňovania užíwanej zeme.

Povinnosti spojené s držbou viníc boli na rôznych panstvách až do 18. stor. veľmi rozmanité a obyčajne sa určovali podľa povahy viničných pozemkov. Táto otázka úplne závisela od ľubovôle zemepána, ktorý ich mohol zafažiť akoukoľvek povinnosťou, ba z prípadu na prípad aj oslobodiť od bremien. To sa stávalo najmä za zásluhy, alebo po vojenskom plene s cieľom ich obnovy. Takéto slobody sa viazali len na určitú osobu a poskytovali sa iba na určitý čas.⁷⁰ Často bývala obrábateľom viníc daktorá, zväčša cirkevná inštitúcia, ktorá bola potom oslobodená od povinností.⁷¹ Na určitý čas bývali od bremien oslobodení i kolonisti.⁷²

Situácia na červenokamenskom panstve v 16. a 17. stor. je pre širokú škálu majetkovoprávných vzťahov opäť názorným príkladom rozmanitosti záväzkov vyplývajúcich z držby viníc. Pri jednotlivých kategóriách pozemkov sa požiadavky zemepána prejavovali rozdielne, ako to vyplýva z rozboru urbára:

1. Vinič dorábaný pri dome bol oslobodený od dávok okrem cirkevného desiatku.⁷³ Pôda, na ktorej sa pestoval, bola súčasťou intravilánu a spadala pod dávky odvádzané z usadlosti.

2. Za vinice dvorské, tvoriace súčasť extravilánu, odvádzal sa deviatok a desiatok ostrihomskému arcibiskupovi. Nazýval sa podľa dutej miery — okovu — aj census aconalis.⁷⁴ Za vzor na vyberanie tohto poplatku odporúčal urbár

⁶⁸ Pozri žiadosť Štiavničianov mestu Pukanec o zníženie kontribúcií z viníc z r. 1787. Archív mesta Pukanca, 890. — Skaličania mali zas vinice v strážnickom chotári. Z. Viesťová, l. c., 146.

⁶⁹ R. Marsina — M. Kušík, l. c. I, 151 a 179. Celá kategorizácia viníc sa robila na základe materiálu z práce R. Marsina — M. Kušík, l. c., diel I—II.

⁷⁰ Urban Bader z Trnavy mal vo svojej držbe slobodný dom a 3 vinohrady, z ktorých však po jeho smrti alebo po ich predaji mali noví majitelia platiť obvyklú dávku. R. Marsina, M. Kušík, l. c. I, 77.

⁷¹ Kostol sv. Emericha v Častej mal slobodné vinice. R. Marsina — M. Kušík, l. c. I, 77.

⁷² Melchior Luthart zo Švábska bol po prisťahovaní na červenokamenské panstvo oslobodený na 9 rokov od poddanských povinností. R. Marsina — M. Kušík, l. c. I, 81.

⁷³ Porovnaj s pomermi v Častej. R. Marsina — M. Kušík, l. c. I, 71.

⁷⁴ I. Acsády, l. c., 14.

prax v mestách Svätý Jur a Pezinok, kde sa zásoby vína v sude pri vymieraní dávky merali na to upravenou mierou — rífm.⁷⁵ V Bratislave sa spôsob vyberania v 7. stor. upravil vinohradníckym poriadkom a volal sa podľa miery, ktorú nosila komisia zložená zo zástupcov mesta s richtárom na čele, „Stabumgang“.⁷⁶ Na vidieku sa o odvádzanie dávok v 18. stor. starali majstri hôr, ktorí mali súčasne dozerať na nádoby, upevnenie obručí a odvezenie dávok. Boli zato oslobodení od horného a desiatku.⁷⁷ V Pezinku sa desiatok od r. 1679 nosil do určeného domu, kde ho kontrolovali dvaja prisažní.⁷⁸

Ďalším poplatkom plynúcim panstvu z dvorských viníc bola pozemková daň, vyberaná i na samom panstve veľmi rozmanite — v naturáliách, ako aj v peňažnej dávke rozličného rozsahu.⁷⁹ Napokon sa vyberali i zvláštne dary nepravidelnej výšky, zv. *putňové* — „Kuefengab“. V Častej bolo základnou jednotkou tejto dávky 52 denárov a z každého vedra navyše 2 denáre, v Suchej ju vôbec neplatili.⁸⁰ Možno pripustiť, že tieto dávky boli obmenou horského, čomu nasvedčuje okolnosť, že sa vyberali v obciach s rozsiahlou vinohradníckou výrobou, zatiaľ čo v obciach s prevahou poľnohospodárstva bol hlavným poplatkom z viníc deviatok. Ako vidieť z uvedených príkladov, táto skupina tzv. dvorských viníc tvorila najspôhlivejšiu základňu zemepanských príjmov.

3. Z viníc, ktoré vznikli mimo usadlosti a neboli na ňu viazané, ako napr. kopanice, platil sa podľa rozhodnutia zemepána deviatok alebo osobitný poplatok, *horné*. Na tieto vinice sa v hlavnej miere vzťahovali už spomínané úľavy a ochranné lehoty.⁸¹

4. Vinice, ktoré tvorili nadáciu určitej inštitúcie, neboli zdanené.

5. Z viníc cudzincov dostával zemepán dávky za užívanie pôdy a z jej výnosu. Poddaní ich platili pod titulom pozemkovej dane.⁸² Cudzinci neboli oproti domácim v o nič lepšej situácii; ba dokonca ich dávky sa niekedy stanovovali

⁷⁵ R. Marsina — M. Kušík, l. c. I, 159—160.

⁷⁶ R. Horna, *O bratislavskom vinařství*, l. c., 12.

⁷⁷ Urbár hlohovského panstva z 18. stor. Ústredný archív, Bratislava, urbarialia EH 78.

⁷⁸ D. Lehotská, l. c., 45.

⁷⁹ Napr. v Dolanoch platili želiari bez domu za 1 vinicu 8 pít. Porov. Marsina — Kušík, l. c. I, 84. — V Častej za $\frac{1}{2}$ domu a vinicu platili iba domovú daň 20 uhorských denárov. Marsina — Kušík, l. c. I, 83. — V Suchej n. P. pozemkovú daň neplatili vôbec. R. Marsina — M. Kušík, l. c. I, 108. — V Dol. Orešanoch za $\frac{1}{4}$ vinice platia pol vedra. Marsina — Kušík, l. c. I, 91. — Oproti tomu na šintavskom panstve predstavovala pozemková daň pre celú obec 148 zl. V. Husa, l. c.: Urbár šintavského panstva, 459.

⁸⁰ R. Marsina — M. Kušík, l. c. I, 108.

⁸¹ V urbári sa hovorí, že z vinice, ktorú kúpil v Ompitáli Hans Creico, odpúšťa sa mu deviatok z milosti, ale nie z práva. R. Marsina — M. Kušík, l. c. I, 86.

⁸² Napr. v Dolanoch z $\frac{1}{8}$ vinice polovičné vedro veľkej miery — o $\frac{1}{4}$ pinty väčšie ako zvyčajne. Na Rosenbergu však z $\frac{1}{4}$ pinty vinice $\frac{1}{4}$ vedra veľkej miery. R. Marsina — M. Kušík, l. c. I, 84 a 151.

individuálne a zaťažovali veľmi vyťažievavo rôznymi neobvyklými poplatkami.⁸³ Pri odvoze úrody z vinice platili mýtnu a okrem neho už spomenuté putňové.⁸⁴ Napr. Trnavčania, vlastníci vinice na Rosenbergu, boli povinní pred oberáčkami vyslať svojho perega s jedným mešťanom k panstvu so žiadosťou o povolenie obrať úrodu, pričom podľa starého zvyku mali panstvu predložiť kohúta alebo inú hydinu.⁸⁵ Vinice cudzincov znamenali pre panstvo, ako vidieť, výdatný prameň príjmov. Bývali v rukách bohatších mešťanov, a preto sa obrábali s väčšími nákladmi, čo zaručovalo aj väčší zisk.

6. V zemepanských viniciach museli poddaní z viacerých obcí spoločne vykonávať roboty na pridelených úsekoch. Robili obyčajne všetky práce okrem kopačky a lisovania, na čo si panstvo najímalo robotníkov za plat.⁸⁶ No keď v priebehu 16. stor. zväčšovalo panstvo svoje alódiá, stúpali postupne i robotné povinnosti. Vzťahovali sa na všetko obyvateľstvo s výnimkou richtárov a prísažných, spravidla aspoň čiastočne oslobodených od poddanských záväzkov.

Skutočnosť, že vinice boli hlavnou pozemkovou držbou, odrážala sa v urbári aj tým, že sa zdaňovali samostatne, zatiaľ čo ostatná pôda spadala pod domovú daň, a napokon aj tým, že naturálne dávky sa vyberali iba z vín ako hlavného miestneho produktu. Treba však vziať do úvahy, že ani na tom istom panstve neboli podmienky pre dorábanie viniča rovnaké. To sa prejavilo aj vo forme poddanských povinností jednotlivých obcí, vykazujúcich, ako sme už spomenuli, väčšie alebo menšie odlišnosti.⁸⁷

V urbári stanovené povinnosti neboli však nemenné. Zemepáni stupňovali svoje požiadavky hlavne s množiacimi sa tureckými vpádmi. Reakciou na tento stav boli časté prejavy odporu a nespokojnosti.⁸⁸

⁸³ Ivan z Trnavy, ktorý mal vinice v Dlhej, dával z nich desiatok, viničný poplatok, pozemkovú daň a mýtnu. R. Marsina — M. Kušík, l. c. I, 118. — Oproti Ivanovi Valterein Pautler z Trnavy platí z 1 vinice v Častej deviatok, z druhej viničný poplatok. R. Marsina — M. Kušík, l. c. I, 71. — Pri odvážaní sudov vína zo svojich viníc platili tiež za pečiatkovanie sudov úradníkom od kusa 3 grajciare, panstvu to isté na znamenie, že všetky účty sú vyrovnané a že panstvo stráca akékoľvek právo nad úrodou. R. Marsina — M. Kušík, l. c. I, 151.

⁸⁴ Zvyčajne z jednej putne platili 18 denárov a zo zvyšných vedier po 1 uhorskom denári. Niekde platili z putne 52 denárov a za zvyšné vedrá po 2 uhorských denároch, inde pri osmine vinice platili pol vedra. R. Marsina — M. Kušík, l. c. I, 71, 84.

⁸⁵ R. Marsina — M. Kušík, l. c. I, 151.

⁸⁶ R. Marsina — M. Kušík, l. c. I, 153.

⁸⁷ V Dolných Orešanoch sa v 16. stor. platila i domová daň vo víne, a to z celého dvora 8 pínt, z hoštáka polovicu, zo štvrtiny vinice pol vedra, okrem toho deviatok, desiatok a putňové. Oproti tomu v Suchej n. P., kde vinohradníctvo predstavovalo iba doplnok poľnohospodárstva, bola domová daň splatná v peňažnej sume a jej výška bola 40 uhorských denárov. Okrem toho sa odvádzal deviatok z plodín a konala sa robota. Porov. R. Marsina — M. Kušík, l. c. I, 108.

Kategorizáciu povinností poddaných som urobila na základe materiálu v práci R. Marsina — M. Kušík, l. c. I.

⁸⁸ Obyvatelia obce Neštich hrozili ujst pre zvyšujúce sa roboty. B. Varsík, *K otázke zvýšeného feudálneho vykorisťovania na západnom Slovensku v 1. pol. XVI. storočia*. Historické štúdie I, 1955, 270—276.

Spomínali sme už, že v porovnaní s červenokamenským panstvom v 16. stor. boli poddanské povinnosti v iných poľnohospodárskych krajoch predsa len jednoduchšie, čo však vždy neznamenal, že i poplatky boli nižšie. Na levickom panstve pripadal už v dávnejšej minulosti v rámci celkovej poľnohospodárskej výroby značný podiel vinohradníctvu.⁸⁹ Predsa v tunajšom urbári z r. 1554 sú poddanské povinnosti v pomere k Červenému Kameňu menej náročné a poplatky sú nižšie stanovené. Panstvo väčšinou žiada deviatok z vína v naturáliách, pričom od majetnejších obcí, ako napr. od mestečka Bátoviec vyberá i peňažité dávky.⁹⁰ Niekedy prechádza panstvo na konštantnú výšku naturálneho deviatku. Je to viničný poplatok známy aj z iných panstiev.⁹¹ Cudzinci tu platili miestami peňažnú dávku, inde naturálnu, avšak nemusel to byť vždy vinohradnícky produkt.⁹² Okrem toho sa odovzdávali dary pri vinobraní. Na niektorých miestach sa peňažitá dávka, splatná pri obračkách, odrábala. Povinnosťou Levičanov bolo jeden deň v týždni obrábať panskú vinicu a priväzať do hradu deviatkové víno z okolitých obcí. Horské obce zas mali za povinnosť nachystať a doviesť po voze viničných kolov.⁹³

Aj urbár topoľčianskeho panstva z r. 1570 svedčí o tom, že vinohradníctvo tu bolo vedľajším zamestnaním obyvateľstva. Namiesto deviatku z vína platili poddaní daň nepravidelnej výšky zvyčajne v naturáliách. Ide tu skôr o kompromis medzi deviatkom ako alikvotnou čiastkou odvádzanou podľa úrody a medzi viničným poplatkom stanoveným paušálne. Spresňoval sa až podľa stavu úrody. Pozemková daň sa vyberala len po obračkách. Renta v úkonoch sa žiadala od obcí, ktoré neodvádzali iné dávky z viníc, a pozostávala iba z opatrovania vína až do jeho úplnej zrelosti.⁹⁴

Na hradnom panstve Gýmeš (t. č. Jelenec) sa v urbári z r. 1579 hovorí o urbárskych viniciach a o viniciach, ktoré pán prepustil roľníkom na obrábanie. Časť viníc gýmešského panstva sa nachádzala v komplexe viníc patriacich iným feudálom. Z nich sa panstvu odvádzal deviatok, miestami aj v iných plodinách. Za tri vinice, ktoré panstvo prepustilo roľníkom v Sasinkove, platila sa peňažitá dávka, čo vzhľadom na vzdialenosť miesta bolo oveľa výhodnejšie.⁹⁵

⁸⁹ V Pohraničiach sa spomínajú v stredoveku 2 vinice i s ľudmi, ktorí patria kláštoru sv. Hypolita. G. Fejér, l. c. V/1, 309.

⁹⁰ V Bátovciach sa z každých troch mier zv. *saput* platilo po 2 denáre. R. Marsina — M. Kušík, l. c. I, 190.

⁹¹ Napr. v Nitrianskej Blatnici sa požadujú od každej vinice 4 pinty vína. R. Marsina — M. Kušík, l. c. I, 190.

⁹² Na levickom panstve sa z vinice poberal 1 fertál ovsa a 1 sliepka. R. Marsina — M. Kušík, l. c. I, 184.

⁹³ R. Marsina — M. Kušík, l. c. I, 183.

⁹⁴ Nemčice majú zaopatriť 3—4 vedrá, podobne i Zlatníky a Dvorianky. R. Marsina — M. Kušík, l. c. I, 260—272.

⁹⁵ R. Marsina — M. Kušík, l. c. I, 96, 409—416.

Obciam komárňanského panstva podľa urbára z r. 1592 pripadla z vinohradníckej produkcie iba povinnosť čapovať panstvu víno. Urbár sa o ľudovom vinohradníctve vôbec nezmieňuje. Zato panstvo kladie dôraz na riadne čapovanie vína, ktoré samo kúpilo, získalo na desiatkoch, alebo samo dorobilo. Nepochybne prosperovali týmto komerčným zásahom i priaznivé komunikačné spoje, umožňujúce dovoz vína z okolia po rovinatých cestách, ako aj po Dunaji. Jednotlivým obciam sa ukladá vyčapovať 6–100 vedier, pričom požiadavky panstva v súvislosti s vojnovou situáciou vykazujú vzostupnú tendenciu.⁹⁶

Ostrihomské arcibiskupstvo malo podľa urbárov z rokov 1571–1573 vinice tiež na rozličných miestach južného Slovenska, najmä okolo Sereďi, Nitry, Zlatých Moraviec, Šiah, Komárna, ba i Lučenca.⁹⁷ Keďže panstvo tu vystupuje ako svetský i ako cirkevný feudál, obce odvádzali z nich deviatok aj desiatok. Pritom boli obce povinné doviesť víno, či už do určeného strediska alebo priamo do Ostrihomu. Okrem desiatku odvádzajú paušálne upravený deviatok, ktorý predstavuje sedem fertáľov z 1 sesie. Niektoré obce však dávali iba desiatok, zatiaľ čo iné platili deviatok i zvláštnu dávku, nazývanú v urbári *munera montis* alebo *ius montanum*. Tento poplatok sa tu vyberal podobne ako na topoľčianskom panstve aj vo forme iných produktov, napr. ovsa. V niektorých obciach bol jedinou odvádzanou dávkou.⁹⁸ Robota tu predstavovala najmä povinnosť odvážať odovzdané vína na veľmi veľké vzdialenosti.⁹⁹ Cudzinci odovzdávajú zvyčajne v rovnakej výške ako domáci.

Na uhrovskom panstve podľa urbára z r. 1655 platia iba niektoré obce pol až jedno vedro vína.¹⁰⁰ Hlohovské panstvo žiadalo v r. 1642 od oktála vinice jednu urnu vína, ale cudzinci platili jedného kohúta a peceň chleba, ktorý mohli aj vykúpiť 6 denármi.¹⁰¹

Hradné panstvo Vršatec pripomína v r. 1683 len ojedinelé vinice, prenájaté z panských majerov, z ktorých žiada podľa ich základnej výmery na oktále určitú pevnú dávku odvádzanú v naturáliách. Robotné povinnosti slobodníkov sa týkajú dlhých furmaniek.¹⁰² Bánovské panstvo žiada zasa r. 1649 z viníc peňaznú rentu, tzv. vinohradské peniaze, zahrnuté do dane z usadlosti a od celého kolektívu povinnosť čapovať víno.¹⁰³ Poddaným v Dol. Príbelcoch sa prikazo-

⁹⁶ Žiada sa síce vedro iba po 30 pintách, a nie po 32, ako je to v kraji zvykom, zato však má byť pinta o 2 uhorské denáre drahšia. R. Marsina – M. Kušík, l. c. I, 480.

⁹⁷ Pri Lučenci boli arcibiskupské vinice až v Dolných Nečujach r. 1598. Štátny archív v B. Bystrici, 2637.

⁹⁸ R. Marsina – M. Kušík, l. c. I, 292–328.

⁹⁹ Napr. Váhovčania vozili vína zo Šintavy až do Gúty-Kollárova k lodiam, Veľ. Cetín zas do Ostrihomu. R. Marsina – M. Kušík, l. c. I, 332, 327.

¹⁰⁰ R. Marsina – M. Kušík, l. c. I, 203–214.

¹⁰¹ Ústredný archív, Bratislava, urbarialia EH/781.

¹⁰² Z Bohuníc, Mikušoviec, Krivoklátu a Slopnova s konským poľahom na obaračky do viníc v seneckom chotári. R. Marsina – M. Kušík, l. c. II, 456.

¹⁰³ R. Marsina – M. Kušík, l. c. II, 255, 257.

valo obrábať alodiálne vinice a okrem toho odvádzať deviatok a desiatok z vína.¹⁰⁴ Obyvatelia Dolných a Horných Blhoviec odvádzali grófovi Kohárymu sedminovú dežmu z viničnej úrody.¹⁰⁵

Povinnosť čapovať panské víno obzvlášť tvrdo doľahla na poddanské masy. Panstvo predávalo deviatkové víno, nahromadené vo svojich pivniciach často v značnom množstve.¹⁰⁶ Takéto víno sa predajom opäť vrátilo k svojmu výrobcovi, ktorý si ho teraz bol povinný odkúpiť. Ďalším zdrojom vína určeného na predaj boli vlastné vinice. V súvislosti s upevňovaním majerského hospodárenia rozširovali ich na vhodných miestach sami zemepáni.¹⁰⁷ Poddaným pritom pripadla nielen povinnosť rozpredať panské víno v drobnom, ale i jeho dovoz, či už zo vzdialených viníc alebo priamo z nákupných prameňov. Tieto záväzky postihli citeľne najmä obyvateľstvo severnejších, horských krajov, vzdialených od vlastných výrobných centier, ako to napr. bolo na likavskom panstve alebo na panstve v Slovenskej Lupči. Z tejto povinnosti sa zvykli obce i vyplácať.¹⁰⁸

Štatút z r. 1608 upravuje v Uhorsku právo čapovať v tom zmysle, že vo vinohradníckych krajoch povoľuje poddaným výčap od Martina do Vianoc, zatiaľ čo v priebehu väčšej časti roka má výčapné právo zemepán. Ešte pri tereziánskej dotazníkovej akcii uvádzajú poddaní toto svoje právo a súčasne zdôrazňujú, že pre prevládajúci panský výčap sú výhody právneho ustanovenia iluzórne.¹⁰⁹ Na odber panského vína bol poddaný všemožne nútený. Keďže takýto výčap zaručoval dobrý odbyt, najmä za nerozvinutých tržných vzťahov, upravoval zemepán čapovanie tak, aby mu z neho plynuli čo možno najvyššie zisky. Trenčianske panstvo vo svojich hospodárskych inštrukciách zakotvilo a upevnilo všetko, čo ešte z minulosti mohlo slúžiť tomuto cieľu. Podľa spomenutých inštrukcií určujú sa pokuty za úbytok vína pri furmanke; sú tu úpravy o odovzdávaní vína krčmárovi, o zaobchádzaní a hospodárení so zvyšnými kvasnicami a o odvádzaní príjmu krčmára zemepánovi.¹¹⁰ Dozor nad týmto všetkým mali panskí úradníci s hlavnou povinnosťou dozerať na dostatočné zásoby krčmárov. Štatút z r. 1608 upravil postavenie krčmárov, oslobodil ich od poddanských po-

¹⁰⁴ I. Acsády, l. c., 225.

¹⁰⁵ Štátny archív v B. Bystrici, Koháryovský archív II, č. 7566.

¹⁰⁶ Na panstve Štefana Gáborových v Leviciach odovzdali poddaní k 12. 1. 1777 52 a dve štvrtiny okovu. Okresný archív v Leviciach, bez sign.

¹⁰⁷ Roku 1666 Ladislav Révay dorobil na svojich čachtických viniciach 703 okovov vína a predal ho spolu s deviatkovým vo výške 1476 okovov. J. E t h e y, *Z dejín čachtických pivníc*, l. c., 174.

¹⁰⁸ R. Marsina — M. Kušík, l. c. II, 126—140, 308—311.

¹⁰⁹ Tento stav uvádzajú v súpise na deväť bodov obce Podhradie, Jakubov, M. Leváre. Štátny archív, Bratislava, urbária A-X.

¹¹⁰ J. W a t z k a, *Hospodárske inštrukcie trenčianskeho panstva v 1. polovici XVIII. storočia*. Historické štúdie I, 1955, 336, 343.

vinností a priznal nárok na plat.¹¹¹ Aj vo vršateckom urbári sa prísne ukladá krčmárovi, aby nečapoval iné vína ako panské, dozeral na ich stálu zásobu a riadny odbyt. Mnohé panstvá žiadali paušálne vyplatenie zvyšku vína.¹¹² Až tereziánske úpravy zlikvidovali túto formu veľmi účinného vykorisťovania poddaných a zakázali panstvám vnucovať im svoje vína.¹¹³

V obdobne výhodnom postavení ako zemepáni boli aj vinohradnícke mestá. Dostávali totiž vo forme rozličných panovníckych privilégií právo výčapu.¹¹⁴ Mestá rovnako ako zemepán získavali víno z desiatkov, z vlastných viníc a napokon aj vína kupovali.¹¹⁵ Správali sa pritom niekedy podľa vlastného štatútu.¹¹⁶ Tieto svoje práva hájili veľmi energicky proti konkurencii jednotlivých mešťanov a dokonca aj proti kráľovi.¹¹⁷

Podrobnejšie rozvedenie poddanských povinností v 16. a 17. stor. nám malo pomôcť bližšie nahliadnuť do hospodárskych a právnych podmienok existencie poddanských mäs v období druhého nevoľníctva, to znamená v historickej epoche, ktorá vykazuje vzostupnú krivku triedneho útlaku. Materiál čerpaný z urbárov dokázal, že rozsah poddanských povinností kolísal v závislosti od miestnych prírodných a ekonomických podmienok, a to ako v rámci toho istého panstva, tak aj na rozličných panstvách západného a stredného Slovenska. Táto rozmanitosť pri riešení uvedenej otázky sa ešte komplikuje nejednotnosťou mier plošných i dutých, čo v konečnom výsledku sťažuje vyvodiť z uvedeného materiálu absolútny objem poddanských tiarch vinohradníckych obcí. No napriek tomu nám naše najstaršie zachované urbáre sprostredkujú dva dôležité poznatky: dokazujú, že hlavné centrá vinohradníckej výroby v 16. a 17. storočí sú totožné s dnešnými, čo svedčí o jej starej tradícii v týchto krajoch. Okrem toho opäť potvrdzujú poznatok, že vinohradníctvo vďaka svojej rentabilite stálo v strede hospodárskych záujmov zemepána. Objasňujú, pod akým titulom si nárokoval toto právo z vinohradníckej produkcie zemepán v dobe druhého nevoľníctva, keď poddaní okrem svojich feudálnych záväzkov niesli i ťarchu tureckých nájazdov a obranných vojen.

Dávky, ktorých sa zemepán dožadoval, možno rozdeliť na nešpecifické, ako bol deviatok, desiatok, pozemková daň, prípad od prípadu mýtna z prevozu úro-

¹¹¹ I. Acsády, l. c., 178.

¹¹² R. Marsina — M. Kušík, l. c. I, 362. — Na komárňanskom panstve žiadali cenu 10—25 fl. a 60 den. Z výčapu sa však mohli obce celkom vykúpiť, napr. Nová Stráž miesto 10 vedier čapovania platila na Juraja 12 zl. R. Marsina — M. Kušík, l. c. I, 497.

¹¹³ To isté platilo napr. aj pre Moravu a Sliezsko. J. Bernardt, *Handbuch der provinziellen Gesetzkunde von Mähren und Schlesien*, Olomouc 1848.

¹¹⁴ V Bratislave privilégium Ondreja III. z r. 1291. T. Ortway, l. c. II/3, 43; — Pezinok z roku 1615. D. Lehotská, l. c., 28—30.

¹¹⁵ Predaj desiatkových vín mestami pozri E. Portisch, l. c., 8. — Čapovanie vlastných a kupovaných vín spomína Z. Viestová, l. c., 145.

¹¹⁶ Bratislavský pochádzal z r. 1497. T. Ortway, l. c. II/2, 390.

¹¹⁷ D. Lehotská, l. c., 28, 30.

dy; z rôznych nepravidielných dávok to bol najmä tridsiatok a mimoriadne vojnové dane. Všetky tieto dávky a robotné povinnosti boli výsledkom vzťahu feudála k poddanému a vzťahu poddaného k výrobným prostriedkom, ktoré boli v rukách zemepána. Oproti týmto obvyklým feudálnym povinnostiam bola vo vinohradníctve bežná ešte špecifická dávka, ktorou bol tzv. viničný poplatok, zvaný i horné — vinohradské peniaze — *ius montanum*. Táto dávka vyjadruje okrem obvyklého vzťahu poddaného k feudálovi ešte záväzok plynúci z práva pestovať vysokovýnosnú plodinu, ako je vinič. Toto právo vymedzilo vinohradníctvu osobitné postavenie v celej pôdohospodárskej výrobe.¹¹⁸ Pretože horné je poplatok vzniknutý miestne a má charakter dávky za odstúpené regálne právo, vykazuje vo svojej výške i dobe splatnosti značné rozdiely. Do 18. stor. vyberal sa okrem deviatku alebo iných dávok, napr. pozemkovej dane, čo záviselo od ľubovôle zemepána a od všeobecných podmienok hospodárskeho vývinu. Väčšinou sa platil v naturáliách, ale s rozvíjajúcimi sa tržnými vzťahmi bol častejší v peňažných dávkach. Dôvodom pre vznik tohto poplatku bola skutočnosť, že vinohradníctvo ako najnákladnejšie, ale na druhej strane aj najvýnosnejšie odvetvie pôdohospodárstva si vyžadovalo zvláštnu ochranu, ktorú uhradilo svojím výnosom. Oproti deviatku a desiatku, čo bola alikvotná časť z úrody, predstavuje viničný poplatok dávku už vopred pevne stanovenú, nezávislú od úrody, a teda v mnohom ohľade pre feudála výhodnejšiu.¹¹⁹ Základ pre jeho výmeru bol rôzny a závisel tiež od ľubovôle zemepána. Niekde ho určoval rozsah vinice, inde sa vyberal od usadlosti.¹²⁰ Niekedy sa mu podobal deviatok z viničnej úrody tým, že bol tiež už vopred paušálne stanovený, avšak vyberal sa pod titulom deviatku. Jednotná úprava viničného poplatku sa uskutočnila až tereziánskym urbárom, ktorý za základ jeho výmery považuje rozsah vinice. Prvé zmienky o ňom pochádzajú u nás z oblasti Malých Karpát zo 14. stor.¹²¹ Vyberal ho zemepán, no v kráľovských mestách bolo toto právo prenesené priamo na mesto.¹²² Urbáre dokazujú, že so zánikom viničnej výsadby sa — napriek predpokladanému zániku povinnosti odvádzať túto dávku — platilo horné naďalej aj

¹¹⁸ *Corpus juris hungarici*, I. c., 173: zákon z r. 1351 delí poddaných na roľníkov a vinohradníkov. Podobne sa i v Čechách v pertinenčných formulách uvádzajú oráči proti vinárom. F. G r a u s, I. c. I, 245.

¹¹⁹ Š. L u b y, *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, Bratislava 1964, 347. — O fixnú výšku dávok sa feudáli snažili v okolných krajinách už v stredoveku, napr. desiatok z obilia sa v Čechách platil v pevnej výške už v 14. stor., bol teda oproti alikvotným dávkam výhodnejší. F. G r a u s, I. c. II, 177. — Podobne bolo i v Rakúsku. M. M a y e r, *Der mittelalterliche Weinbau im nordtiroler Unterlande*, Innsbruck 1952, 90.

¹²⁰ V Čechách bola základom pre jeho určenie vinica meraná na prúty. M. V á l k o v á - F r ý z o v á, I. c., 40—41.

¹²¹ Roku 1325 uzatvárajú Bratislavčania s peziňskými grófmi zmluvu, podľa ktorej títo okrem iného majú odvádzať za vinohradnícke právo po 2 urnách spoločnej miery. D. L e h o t s k á, I. c., 18.

¹²² Napr. privilégium Mateja II. z roku 1615 udeľuje Peziňčanom právo vyberať ho na pozemkoch mesta. D. L e h o t s k á, I. c., 30.

v inej plodine, napr. v ovsi.¹²³ K jeho zavádzaniu prispela akiste okolnosť, že najmä v oblastiach obilnej produkcie bolo neúnosné vysádzať vinice na ornej pôde, a tak vznikali iba na kľčoviskách, ktoré aspoň po určitý čas neboli súčasťou sesie. Po odznení ochranných lehôt zdaňovali sa osobitnými poplatkami.¹²⁴

Ak uvedené záväzky v mierových časoch dokázali poddaní plniť len s najvyšším vypätím, je prirodzené, že turecká okupácia, ktorá postihla skúmané územie najmä v jeho východnej časti, a turecké nájazdy tieto pomery neporovnateľne zhoršovali.¹²⁵ Opakované útoky na bohaté banské mestá pustošili celý vinohradnícky juh a rozvracali obce i mestecká s dobre prosperujúcim viničným hospodárstvom, ako bola Krupina, Sebechleby, Horné a Dolné Plachtince, Modrý Kameň, Hodejov a Filakovo. Ľudské sily sa vyčerpávali nielen v šarvátkach a bojoch, ale i pri stavbe rozsiahlych obranných zariadení. Takýmito nútenými prácami sa pravidelne ohrozil zber úrody v dobe žatvy a vinobrania, tak že sa otázkou uvoľňovania poddaných v dobe špičkových poľnohospodárskych prác musel zaoberať i snem.¹²⁶ Turecká okupácia mala za následok zvýšenie daňových povinností.¹²⁷ Hoci bola okupačná línia v rokoch 1544–1593 ohraničená obcami Krupina–Divín–Pliešovce, oblasť poplatnosti siahala ešte v polovici 17. stor. až po Badín, Čerín a Mičinú.¹²⁸ V dôsledku rozvráteného hospodárstva sa dane nielen zvyšovali, ale i obnovovali sa také, na ktoré už zanikol právny nárok.¹²⁹ Turecké útoky spôsobili aj značné vyľudnenie území s viničným hospodárením. Škody vznikali nielen spustnutím vinič, vyľudnením pracovných síl, ale i priamym vojnovým vandalizmom.¹³⁰

Po upokojení pomerov bolo potrebné vyplienené územie opäť osídliť. Na jurské panstvo prichádzali na začiatku 16. stor. chorvatskí kolonisti, ktorí sa tu v nových pomeroch začali venovať i vinohradníctvu.¹³¹ Na červenokamenskom

¹²³ C. Pauly, *Constitutio rei urbarialis*, zv. I, časť I–II, Viedeň 1817, 230.

¹²⁴ P. Horváth, *Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici 18. storočia*, Bratislava 1963, 171.

¹²⁵ J. O. Novotný, l. c., 86–97.

¹²⁶ E. Tejnil, *K dejinám tureckého panstva na Slovensku*, Historické štúdie V, 1959, 159.

¹²⁷ Turci vyberali osobitné dane aj z vinohradníctva, napr. okrem zvyčajných 4 vedier z vína žiadali i 3 sudy hrozna. V Štítniku podmanenom Turkami platili okupantom okrem cisárskej dane, kostolného poplatku, príspevku na kňaza, sobášnej dane a mlynského poplatku aj peniaz z vína. I. Acsády, l. c., 247.

¹²⁸ Matulay–Chlebo–Stránsky, l. c., 11.

¹²⁹ J. Tibenský, *Slovensko po szatmárskom mieri a v prvom období „osvietenského“ absolutizmu*, Historický časopis IV, 1954, č. 3, 339.

¹³⁰ Mužstvo Heistersa za ťaženia proti bratislavským evanjelikom vylialo za 2 dni viac ako 2000 vedier vína. J. M. Korabinský, l. c., 553. Podľa súpisu z r. 1783 sa konštatuje, že v Blhovciach sa v predchádzajúcich vojnových rokoch úplne zničili vinice i budovy v nich. Štátny archív v B. Bystrici, archív rodiny Coburg-Koháry II, 1535.

¹³¹ D. Lehotská, l. c., 22. A. Václavík, *Podunajská dedina*, Bratislava 1925, 29. — V XVII. stor. sa usadzuje nové obyvateľstvo z Oldenburgu a Hanoveru v Čermanoch,

panstve sa im — podobne ako predtým nemeckým usadlíkom — udeľovali privilégiá s podmienkou, že tu vysadia vinice a postavia domy.¹³² Roku 1542 tvorili Chorváti temer všetko obyvateľstvo vo Vištuku, Dlhej, v r. 1553 bývali v Horných Orešanoch v 20 domoch, podobne i v Neštichu.¹³³ Vo vinohradníctve sa vyznali a vykonávali ho i habáni.¹³⁴

Po skončení tureckej okupácie a stavovských povstaní sa význam vinohradníctva opäť upevnil. V Nitrianskej župe stúpol rozsah viníc zo 14 590 kopáčov v r. 1715 na 17 742 v r. 1720. Len na samom Zobore bolo viníc na 2000 kopáčov.¹³⁵ V Pukanici bolo v r. 1713 170 majiteľov viníc, ktoré obsahovali 278 parciel.¹³⁶ V Leviciach bolo v r. 1777 na mestských pozemkoch 3141 viníc a v okolitých obciach na 1013 kopáčov.¹³⁷ So vzrastom hodnoty viničných parciel stupňuje sa i snaha získať pozemky vhodné na dorábanie viniča.¹³⁸ Severná hranica pestovania viniča je na skúmanom území určená liniou Trenčín, Bánovce, údolie hornej Nitry, Nová Baňa, Krupina. No i severnejšie sa stretávame ešte s vinicami, hoci menšieho významu. Vysádzajú sa aj vo vyšších polohách.¹³⁹ Najviac viničnej plochy pripadá na Bratislavskú stolicu — cca 5000 ha, menej na Nitriansku — 2500 ha a na Hontiansku — 2000 ha.¹⁴⁰ Európsku povesť si v tomto čase získava svätajurský samotok.¹⁴¹ Okrem už známych západoslovenských vín stúpa i kvalita stredoslovenských výrobkov. Napr. vína z okolia Modrého Kameňa sa v tomto čase prirovnávajú k vínu orešanskému.¹⁴² Rovnako aj prievidské víno je schopné uspokojiť požiadavky domáceho obchodu.¹⁴³ Opäť

kde tiež pestuje vinič. S. B o r o v s k í, *Magyarország vármegyei és városai, Nyitra vármegye*, Budapest bez r. vyd., 76.

¹³² A. V á c l a v í k, l. c., 31.

¹³³ B. V a r s í k, l. c., 276.

¹³⁴ K. Č e r n o h o r s k ý, *Počátky habánských fajansí*, Opava 1931, 38. — Anabaptisti mali v roku 1592 vinice vo Veľkých Levároch. R. M a r s í n a — M. K u š í k, l. c. I, 545.

¹³⁵ S. B o r o v s k í, *Nyitra vármegye*, l. c., 37.

¹³⁶ Pozemková kniha mesta Pukanca z 18. storočia, bez sign., Archív mesta Pukanca. Za upozornenie na materiál z Pukanca ďakujem archívnemu pracovníkovi s. J. Králikovi.

¹³⁷ Pozemková kniha mesta Levíc, Okresný archív Levice, F-51, 383, r. 1777.

¹³⁸ Získavajú sa vinice často od sídla majiteľa veľmi vzdialené. Občania z Chyžného a Revúce mali v r. 1702 vinice až v Šuranoch. Pozri Štátny archív, B. Bystrica, archív Coburg-Koháry II, 1114. — Sitnianske panstvo má vinice v chotári pukanskom v r. 1771. Pozri Štátny archív, B. Bystrica, archív Coburg-Koháry II, 3167. — Mesto Krupina zas prenajíma svoje vinice okolným obciam v r. 1765 za vysoké užívacie poplatky. Pozri Štátny archív, B. Bystrica, archív Coburg-Koháry II, 3164.

¹³⁹ Napr. v r. 1695 vo Vyš. Blhovieciach pri Lučenci, na Teplom vrchu pri Rim. Sobote. Pozri Štátny archív, B. Bystrica, archív Coburg-Koháry II, 1331.

¹⁴⁰ *Dejiny Slovenska I*, l. c., 300.

¹⁴¹ M. B e l, *De vino Sanct-Georgensi*, rukopis z r. 1721–1725, Ráday könyvtár, sign. B IV, 231.

¹⁴² G. W e n z e l, l. c., 398.

¹⁴³ J. K o v á č, *Z dejín mesta Prievidze*. Horná Nitra — vlastivedný sborník I, B. Bystrica 1962.

sa rozvíja zahraničný obchod do takej miery, že si vyžaduje rozličné nové právne opatrenia, ako aj podporu už starších zákazov dovážania cudzích vín.¹⁴⁴ V záujme feudálnej sebestačnosti sa vinič dorába i v krajoch, ktoré nemajú najvhodnejšie podmienky pre jeho pestovanie, ako napr. na topoľčianskom panstve, v okolí N. Mesta n. V., v Borskom Jure a Čermanoch.¹⁴⁵ Príčinou tohto vzostupu je prirodzená hospodárska konjunktúra, prichádzajúca po počiatkovej povojnovej depresii, ktorá má odozvu aj v dopyte po uhorských vínach. Už koncom 17. stor. pre vojny so Španielskom prestal vývoz španielskych a francúzskych vín do Holandska, Anglicka a severských krajín.¹⁴⁶ V 18. stor. sa väčšinou cez Bratislavu vyváža uhorské víno do celej Európy, na západ do Viedne, na sever cez Moravu a Sliezsko do Škandinávie, alebo po Dunajci do Poľska a odtiaľ do Ruska. Účasť na zahraničnom obchode bola vyhradená predovšetkým meštianskym podnikateľským kruhom, no postupne sa doňho zapája aj šľachta, ktorá začína stále vo väčšej miere samostatne hospodáriť na vlastných majeroch, pričom sa zameriava na tržnú výrobu.¹⁴⁷ Zväčšuje svoje alódiá privlastňovaním si pôdy, či jej výkupom, hľadá nové možnosti speňažovania svojich výrobkov.¹⁴⁸ Tento jav je dôsledkom rozvoja peňažného hospodárstva a začína sa už s prílevom amerického striebra a v súvisi s ním poklesom hodnoty peňazí. Rozvíja sa za stále sa stupňujúceho odnímania pôdy poddaným. Panstvá zakazujú tvorbu kopaníc, čím sa prakticky zamedzuje aj vznik nových viníc.¹⁴⁹

¹⁴⁴ J. T i b e n s k ý, l. c., 346.

¹⁴⁵ Vinohradníctvo v okolí Nového Mesta nad Váhom spomína S. B o r o v s k i, *Nyitra-vármegye*, l. c., 558; v Bor. Jure ho uvádzajú R. M a r s i n a — M. K u š í k, l. c., II, 331. Na panstve Čermany sa r. 1630 v záveti odkazuje 1 vinohrad. Pozri B. Rudnay, *A Csermenyek és parasztagbűntető bíróságai a XVI. és XVII. századokban*, Budapest 1909, 117.

¹⁴⁶ J. S z e k f ü, *Geschichte des ungarischen Weinbaues*. Ungarische Jahrbücher III, 1923, zoš. 1, Berlín—Lipsko 1923.

¹⁴⁷ G. T o l n a y, *Dejiny uhorského kapitalizmu*, Bratislava 1949, 50. — Na koháryovských majetkoch v Honte a Novohrade sa formuje na viacerých miestach veľkostatok. — Pozri M a t u l a y — C h l e b o — S t r á n s k y, l. c., 12.

¹⁴⁸ Súčasťou majetku banských podnikateľov boli často i vinice, napr. Rubigallovcem v Ban. Stiavnici patrili v 18. stor. aj vinohrady. Pozri J. O. N o v o t n ý, l. c., 182.

Šľachta zväčšuje svoje alódiá vyvlastňovaním; napr. gróf Anton Esterházy si v r. 1725 privlastňuje vinicu Jána Korponayho vo Fiľakove. Pozri Štátny archív B. Bystrica, archív Coburg-Koháry II, 4239. — Šľachta zväčšuje svoje alódiá i výkupom pozemkov: napr. už v r. 1660 kupuje gróf Štefan Koháry vinicu v Širákove. Pozri ŠA, B. Bystrica, archív Coburg-Koháry II, 2851. — Čabradské panstvo Koháryovcov kupuje v r. 1770 vinicu na Veľkom vrchu v chotári plášťovskom. Pozri ŠA, B. Bystrica II, 2740. — Roku 1784 kupuje to isté panstvo vinicu v Slatine. Pozri ŠA, B. Bystrica, Coburg-Koháry II, 5243. — Roku 1793 kupuje gróf Fr. Koháry vinicu na samote Traja. Pozri ŠA, B. Bystrica, archív Coburg-Koháry II, 1540—1541. — Už v r. 1654 zväčšujú Koháryovci svoje vinice v Širáku, kde Š. Koháry kupuje vinice od Š. Gašpara. Pozri ŠA, B. Bystrica, archív Coburg-Koháry II, 2849. — Drobná šľachta sa do tohto procesu tak isto zapája, len inými prostriedkami. Roku 1765 sa začal dlhší proces medzi Mikulášom Kohárom a drobnými zemanmi vo Fiľakove, pretože si stavali bez grófovho povolenia krčmu, ktorá mohla ohroziť jeho záujmy. Pozri ŠA, B. Bystrica, archív Coburg-Koháry II, 4309.

Na svojich majeroch venuje panstvo zvýšenú pozornosť vinohradníckej produkcii.¹⁴⁹ Zvyšuje sa tým vykorisťovanie, ktoré sa prejavuje ako narastanie nových robotných povinností. Produktivita totiž nestúpa, lebo technológia výroby ostáva stále na nízkom stupni, a tak sa zisk môže zabezpečovať iba zvyšovaním poddanských povinností. Práce na viniciach a v pivniciach sa vybavujú v rámci poddanských záväzkov, no s požiadavkou zvyšovania produktivity narastá i potreba zainteresovať do výroby samých dorábateľov. Preto sa na obrábanie viníc stále viac používajú námezdné pracovné sily, s ktorými sme sa napokon vo vinohradníctve stretli už v stredoveku. To podporuje v podstate rozvoj kapitalistických vzťahov ešte v rámci feudalizmu.¹⁵¹ Napriek tomu, že majerské hospodárenie v zásade nepredstavovalo väčší technický prínos vo vlastnom procese dorábania vína, posilnilo prvky kapitalistických vzťahov v spoločenskej štruktúre. Okrem toho sa tieto zemepanské vinice stali základom ďalšieho rozvoja vinohradníctva v kraji. Dokazuje to skutočnosť, že vinohradníctvo sa až dosiaľ zachovalo na severnej hranici dorábateľského pásma najmä v okolí kaštieľov, ako svedčí doteraz existujúce vinohradníctvo napr. v Továrnikoch, Topoľčiankach, Tesároch, Oponiciach, na pozemkoch patriacich kedysi panstvu Koháryovcov v Dolných a Horných Blhovciach, v Bzovíku, Divíne, Želiezovciach.

V hospodárstve 18. stor. je veľmi zjavná snaha dorábať pre vzrástajúci sa trh v dôsledku relatívneho preľudnenia severných častí Uhorska. Okrem nárokov na akosť výrobkov stupňujú sa tendencie dorábať nové, u nás dovtedy neznáme plodiny. V súvislosti s tým stúpa aj rozsah plôch osadených viničom, ako to ukazuje porovnanie vinohradníckej plochy v troch župách s najintenzívnejšou výrobou z r. 1715 a 1720 (pozri tab. 1).

Zväčšenie rozsahu viničnej plochy sa vyskytlo aj v jednotlivých mestách: v Bratislave stúpol rozsah o 887 kopáčov, v Skalici o 664 kopáčov, v Pukanci o 13 kopáčov.¹⁵² Tieto tendencie sa prejavujú aj v presadzovaní kvalitnejších

T a b u l k a 1

Vinohrad. plocha	1715	1720
Bratislavská župa	12 396 kopáčov	23 795 kopáčov
Hontská župa	10 311 kopáčov	16 479 kopáčov
Nitrianska župa	14 593 kopáčov	17 742 kopáčov

¹⁴⁹ P. Horváth, l. c., 175.

¹⁵⁰ J. Watzka, l. c., 349.

¹⁵¹ Napr. vo viniciach v Zlatnovciach pracujú po roku 1787 mzdoví robotníci. J. Watzka, *Vývin majerského hospodárenia na trenčianskom a bánovskom panstve od polovice XVI. do konca XVIII. storočia*, Historické štúdie I, 1955, 92.

¹⁵² *Magyarország népeisége a practica sanctio korában 1720–1721*, Budapest 1896, I, 26.

odrôd viniča.¹⁵³ No naproti tomu postupne sa prestáva vinič dorábať tam, kde preň nie sú vhodné podmienky.¹⁵⁴ Keďže však toto poznanie prichádza len pomaly, nachádzame vinice ešte v prvej polovici 18. stor. vysoko za dnešnými hranicami rentabilného pestovania. Vinice boli konečne i v Drietome a na moravskej strane siahali až ku Strání. Na strednom Slovensku ich nachádzame dokonca aj na okolí Zvolena, v Jelšave, Rožňave, ba i v Turci.¹⁵⁵ Na viacerých miestach južnej časti stredného Slovenska sa dodnes zachovali početné chotárne názvy, ktoré svedčia o tom, že tu kedysi vinice boli, ale po ich vyhynutí v 19. stor. sa pre nevhodnú polohu alebo vysokú nadmorskú výšku neobnovili. Je pravdepodobné, že mnohé z nich vznikli práve v tomto období rozmachu vinohradníctva, najmä ak išlo o majetky privilegovaných príslušníkov feudálnej spoločnosti, alebo u poddaných s výslovným povolením vrchnosti.¹⁵⁶ Výrazným svedectvom vzrastu viníc je situácia v Gemeri, teda v oblasti s nie najvhodnejšími podmienkami pre dorábanie teplomilných rastlín. Podľa tereziánskeho urbárskeho súpisu župa vykazuje rozlohu na 760 kopáčov viníc.¹⁵⁷

Podobne ako poľnohospodárstvo i vinohradnícku výrobu a zdokonaľovanie dorábateľského procesu od 18. stor. sledujú a podporujú osvietenský buditelia, ktorí sa šírením uvedomelosti a osvetou snažia zlepšiť ako spoločenskú, tak aj hospodársku situáciu poddanských más. Viacerým z nich boli až dôverne známe pomery v západoslovenských vinohradníckych obciach, a preto im venovali značnú časť svojho propagátorského a osvetového úsilia. Napr. Matej Bel vo svojej *Notícii* oboznamuje verejnosť s podielom, aký majú na dobrom mene uhorského vína naše vinohradnícke obce. Vyzdvihuje vysoko hlavne kvalitu svätajurského vína, predovšetkým sladkého samotoku ako produktu pomerne už dobre známeho na európskom trhu. Ešte viac pozornosti mu venuje v rukopise o svätajurskom víne, kde sa celkom zameriava na obranu jeho rýdzej a nefalšovanej kvality.¹⁵⁸ Zdôrazňuje, že dobré meno tohto vína podrývajú nezodpovední špekulanti cudzieho pôvodu falšovaním a dokazuje na podklade osvet-

¹⁵³ *Dejiny Slovenska*, I. c. I, 346.

¹⁵⁴ V Čechách vzniká tento proces už od polovice 17. stor. Vyvolal ho rozklad prírodného hospodárenia a zlepšenie stykov medzi jednotlivými oblasťami. A. Míka, I. c., 117.

¹⁵⁵ Vinice pri Strání uvádza J. Húsek, *Hranice medzi Slovenskom a zemí moravsko-slezskou*, Praha 1932, 171. — Vinice vo vyšších polohách uvádza S. Borovskí, *Magyarország vármegyei és városai, Gömörmegye*, Bpest, 201. — Tradícia svedčí o tom, že i vo vysokopoložených obciach na okolí Lučenca, napr. v Suchom Brezove (420 n. m.), boli vinice, nasvedčuje to i starý názov parcely *mrvoje vinice*.

¹⁵⁶ O značnom počte viníc v Honte a Novohrade svedčia početné názvy v chotároch obcí. Nie je vylúčené, že vznikali práve v tejto dobe. Ich názvy: v Podrečanoch *Vínna hora*, v Hor. Strhároch *Vinice*, v Pôtri *Staré vinice*, v Hodejove *Vinohradská dolina*, v Maškovej *Vinice*, v Rim. Janovciach *Szölöhegy*, v Ožďanoch *Vinice*, v Tuhári *Na viničky*, v Katarinskej Huti *Vinica*, v Kokave n. Rim. *Viničky*, v Turom Poli *Viničky*, v Divíne *Vinice*, v Zem. Vrbovku *Staré vinice*, *Na viniciach*, *Viničke*. Všetky tieto vinice už dnes zanikli.

¹⁵⁷ S. Borovskí, I. c., *Gömörmegye*, 201.

¹⁵⁸ M. Bel, *De vino Sanct-Georgensi*, I. c.

lenia sociálnych pomerov svätajurských výrobcov vína, že ich vysoké daňové povinnosti nedovoľujú kryť ani najnutnejšie životné potreby, tobôž zadovážovanie materiálu na prípravu umelých vín.¹⁵⁹ Rovnako priaznivo sa Bel vyjadruje o kvalite novohradských vín, hoci hlavná váha jeho chvály sa vzťahuje najmä na južné územia župy.¹⁶⁰ Juraj Fándly adresoval časť svojho diela ľudovým dorábateľom vína. Vo svojej *Druhej stránke pilného hospodára* uvádza návod na vzorné obrábanie viníc, ktoré majú svojím výnosom zlepšiť postavenie západoslovenského vinohradníka a odvrátiť ho od klčovania viníc. Bol to v jeho dobe na západnom Slovensku dosť obvyklý jav.¹⁶¹ Obdobne sú zamerané i práce Juraja Pálkoviča.

Keďže však pravé dôvody biedy poddanského ľudu spočívali v samej podstate feudalizmu, nemohli ju pochopiteľne tieto snahy odstrániť, ani citeľnejšie zmierniť. Dvojitý útlak, zo strany zemepána a zo strany protiuhorskej politiky Viedne, ťažko postihoval dorábateľov vína. Colné obmedzenia zavádzané Viedňou poškodili predovšetkým malokarpatskú oblasť, v ktorej vinohradníctvo bolo hlavným prameňom obživy ľudu. V rakúskej vojne o dedičstvo odpadol obchod so Sliezscom, no napokon v dôsledku rozličných colných obmedzení sa prerušili styky i s ostatnými krajinami.¹⁶² V oblastiach intenzívnej výroby vína mali takéto obmedzenia katastrofálne následky, ktoré sa prejavili dokonca v spomínanom už klčovaní a rozorávaní viníc.¹⁶³ Ba zasiahli aj tam, kde sa víno nedorábalo na trh.¹⁶⁴ Napr. v Košolnej sa podľa urbára z r. 1715 nenachádzajú nijaké vinice, hoci ešte v 16. stor. tu boli.¹⁶⁵ V dôsledku tejto politickej a hospodárskej situácie zvyšujú sa poddanské dávky, požadované čoraz častejšie v peniazoch alebo náhradných plodinách.¹⁶⁶ Celú farchu takýchto požiadaviek

¹⁵⁹ Dobrú kvalitu dosahovali i vína zo severnejšie položených výrobných stredísk. Ešte v 19. stor. sa tradovalo príslovie „Túri bór — úri bór“. S. Borovskí, I. c., *Hontvármegye*, 143.

¹⁶⁰ *Nemes Nógrád vármegyének történelmi, geographiai és statisztikai Esmertetése II*, 47, Bpest 1926.

¹⁶¹ J. Tibenský, *Juraj Fándly, propagátor moderných metód v poľnohospodárstve na Slovensku*, Agrikultúra, sborník Poľnohospodárskeho múzea v Nitre I, 1962, 87.

¹⁶² Napr. uhorské víno sa nesmelo viesť cez Rakúsko od r. 1775 iba s primeraným množstvom rakúskeho vína. Cez Viedeň sa uhorské víno nesmelo viesť po Dunaji. Rakúske vína šli do Uhorska a Poľska nepreclené, zatiaľ čo na uhorské vína bolo uvalené vysoké clo. Preto sa len na začiatku 18. stor. doviezlo do Uhorska cca 250 000 hl rakúskeho vína. Porov. J. Szekfű, I. c., 50—51.

¹⁶³ *Dejiny Slovenska I*, I. c., 370.

¹⁶⁴ Podľa súpisu dávok na hlohovskom panstve z r. 1721 boli piešťanské vinice na Banke premenené na polia. Ústredný archív, Bratislava, urbária, EH U-3. — Podobne i podľa súpisov pozemkov na samote Traja pri Lučenci z r. 1783 je zrejmé, že vinice tu neboli kompaktné, ale bolo medzi nimi viac plôch pasienkov. Porov. Štátny archív, B. Bystrica, archív Coburg-Koháry II, 1535.

¹⁶⁵ Štátny archív, Bratislava, urbária, ŽB-I, S-X.

¹⁶⁶ Napr. v obci Ujlak sa odvádza daň z viníc v ovsí. Ústredný archív, Bratislava, EH-U3.

možno najlepšie pochopiť, ak uvážime, že poddaní obrábali zvyčajne len malú viničnú plochu, ktorej výťažok však musel zaokrýť životné potreby mnohočlennej rodiny.¹⁶⁷ Podľa urbára z r. 1715 bola na Červenom Kameni priemerná držba viníc na panstve $1\frac{1}{2}$ –2 kopáčov na vinohradníka.¹⁶⁸ Na dobrovodskom panstve v Dehticiach sa v r. 1769 pohybuje priemerná držba vinice okolo rozsahu 1 kopáča.¹⁶⁹

Poddanské povinnosti spojené s držbou pôdy sa v 18. stor. oproti predchádzajúcim povinnostiam nezmenili, naopak, vykazujú stúpajúcu tendenciu a stále častejšie sa vyberajú v peňažnej forme. Ako dokazuje materiál z *Nona puncta* z r. 1768, odvádza sa naďalej na červenokamenskom panstve deviatok a desiatok,¹⁷⁰ na niektorých panstvách na strednom Slovensku dokonca sedminová dežma¹⁷¹ a všeobecne sa poplatky vyberajú nielen z urbárskej pôdy, ale aj z kopaní.¹⁷² Viničný poplatok — horné na mnohých miestach odvádzajú poddaní v peniazoch.¹⁷³

Stúpajúce požiadavky zemepánov sprevádzajú prejavy nespokojnosti, úteky poddaných a množiace sa sťažnosti.¹⁷⁴ Častá a Ompitál predkladajú sťažnosť na Pálffyovcov v r. 1765, kde si ťažkajú na novú daň z viníc pri dome, v minulosti neznámu, lebo vinice pri dome boli dovtedy slobodné „jedine nektore

¹⁶⁷ Podľa urbára z r. 1715 vlastnilo do 10 kopáčov viníc v Modre 132 obyvateľov, v Grinave-Mysleniciach 101, z čoho bolo 18 „cudzincov“ a v Jure pri Bratislave 40 obyvateľov. Do 50 kopáčov viníc obrábal 9 obyvateľov Modry, 117 „cudzincov“ v Grinave-Mysleniciach. V poslednej obci a v Modre takýto rozsah viníc nevlastnil nik z domácich. Štátny archív, Bratislava, *Puncta urbarialia Possessionum Wöröskö*, ŽB I, S-X.

¹⁶⁸ Štátny archív, Bratislava, *Puncta urbarialia Possessionum Wöröskö*, ŽB I, S-X.

¹⁶⁹ Ústredný archív, Bratislava, urbarialia EH.

¹⁷⁰ V obciach Grinava-Myslenice, Podhradie. Porov. Štátny archív, Bratislava, urbarialia A-X. — V obciach Dubová, Častá, Vištuk vždy spoločne celá obec 30 okovov vína. ŠA, urbarialia ŽB-I, A-X. — V Zlatnovciach na trenčianskom panstve v r. 1767 zo 4 viníc 4 polovičné okovy. ŠA, Nitra, urbarialia, 1503 X, 17/2314.

¹⁷¹ Sedminovú dežmu odvádzali napr. poddaní blhovského panstva podľa starej zmluvy ešte v r. 1754. Štátny archív, B. Bystrica, archív Coburg-Koháry II, 1518.

¹⁷² P. Horváth, l. c., 613.

¹⁷³ V Grinave-Mysleniciach sa z 1 okovu platili 4 denáre, cudzinci však 5 denárov a tzv. kopunské peniaze, ktoré pri povinnosti horného vo výške 20 holieb predstavujú 18 peniazov. Štátny archív, Bratislava, urbarialia A-X. — V Častej však sa odvádzalo 10 okovov vína. ŠA, Bratislava, urbarialia ŽB, I A-X.

¹⁷⁴ Úteky, pravda, neboli novým prejavom odporu. Roku 1667 prepúšťajú bratia Barnovci vo Veľ. Dravcoch grófovi Fr. Wesselényimu vinicu za poddaného, ktorý z panstva ušiel. Porov.: Štátny archív, B. Bystrica, archív Coburg-Koháry II, 2627. — Blhovčania sú v r. 1728 povinní 3 roky bezplatne obrábať vinicu na samote Traja a na vrchu Stráž, lebo odnášali drevo. Okrem prikázanej roboty ich potrestali 240 údermi palicou. Štátny archív, B. Bystrica, archív Coburg-Koháry II, 1499. — O ťažkostiach s odvádzaním dežmy svedčia spory medzi blhovským panstvom a rodinou Uzovcov na samote Traja z r. 1730. ŠA, B. Bystrica, archív Coburg-Koháry II, 1510.

pinty se dávali, včil ale od dvoch Roku na devatek nam ich obratili“, ako sa hovorí v 5. bode sťažnosti.¹⁷⁵ Okrem toho žiada od nich zemepán ako dar ročne 20 okovov vína, i keď si túto požiadavku nevedia nijako zdôvodniť. Robota spočíva i naďalej v povinnosti obrábať panské vinice, vo furmankách, pre ktoré dáva práve vinohradníctvo mnoho príležitostí pri dovážke panského vína do výčapu.¹⁷⁶ V urbároch 18. stor. sa už miestami stretáme s vyplácaním sa z roboty.¹⁷⁷ Oproti tomu medzi výhody, ktoré uvádzajú obce v tereziánskom dotazníku, patria aj obecné vinice a právo čapovania od Michala do Vianoc.¹⁷⁸ Temer všetky obce však uvádzajú, že zisk z nich je nepatrný, čo je vo vinohradníckych krajoch pochopiteľné, pretože nielen temer každý je samozásobiiteľom, ale má i povinnosť kupovať panské víno. Okrem toho znižujú tieto zisky aj nepriaznivé miestne okolnosti.¹⁷⁹ Dosah povinností spojených s údržbou panských vinohradov je široký a pociťujú ho i obyvatelia vyslovene horských krajov, ktorí musia dodávať viničné koly, ako o tom svedčí príklad požiadaviek likavského a hrádockého panstva.¹⁸⁰

Uvedené doklady z 18. stor. dokazujú, že v tomto období pri porovnaní s minulosťou nielenže sa nezaznamenáva uvoľnenie pomerov vinohradníckych poddaných, ale naopak, panské požiadavky narastajú v súvislosti s vlastným hospodárením, ktoré je mysliteľné len za súčasného vzostupu robotných povinností, ak vezmeme do úvahy vtedajšiu primitívnu výrobnú techniku. Na úseku dávok sa tieto zvýšené požiadavky prejavujú vo vymáhaní peňažnej renty a namiesto čiastočného odbúravania povinností sa žiada plnenie nových

¹⁷⁵ Štátny archív, Bratislava, urbarialia ŽB-I, A-X.

¹⁷⁶ Vo Veľ. Súri žiadalo panstvo „počas 3/4 roka s poriadkom vozit pivo a víno do panského šenku“; v Grinave-Mysleniciach vozili dežmové a horné vína na 4 voloch, na čo sa museli i spriahať; v Ompitáli vozili okrem z miestnej hory i zo vzdialenejších hôr obaračku, čo často trvalo i týždeň a stalo sa napokon i jedným z bodov v sťažnosti Častej a Ompitála z r. 1765; Vajnory vozili každý rok vína do Štajerského Nového Mesta a dovážali odtiaľ obruče pre bratislavských vinohradníkov. — Porov. P. Horváth, l. c., 157. — Dubová a Viničné vozili hnoj, slamu a koly do panských viníc, Častá a Ompitál vozili do 3 panských výčapov víno. (Všetky archívne pramene pochádzajú zo Štátneho archívu Bratislava, ŽB-I, A-X.) — Trenčianske panstvo žiada ročne 10 vozov, ktoré by dovážali vína zo Sv. Jura a Bratislavy. Porov. urbár trenčianskeho panstva z 1767, ŠA, Nitra, č. 14.

¹⁷⁷ Malé Leváre sa vyplatili za 22 zlatých, ale z furmanky nie. Vištuk a Dubová uvádzajú možnosť „lezunku“ v minulosti, zatiaľ čo teraz od nich žiadajú robotu. Porov. Štátny archív, Bratislava, A-X. — Ompitál platí miesto obrábania vinohradu 4 fl., ale ťať koly, vyvážať hnoj na vinice a dolovať musí. (Sťažnosť Častej a Ompitála z r. 1765, ŠA, Bratislava, ŽB I, A-X.)

¹⁷⁸ V Grinave sú tri vinice, ktoré si vyklčovali na pustom pozemku, platia z nich dežmu a horné. Porov. Štátny archív, Bratislava, urbarialia, A-X. — Tak isto i v Dubovej majú vinicu, ktorá vynáša 222 zl. úžitku. ŠA, Bratislava, urbarialia, ŽB I, S-X.

¹⁷⁹ Dubová uvádza, že tadiaľ nevedie hradská a sami výčap nepotrebujú. Tak isto i Ompitál priznáva vo svojej sťažnosti z r. 1765, že sa tu minie málo domáceho vína. Štátny archív, Bratislava, urbarialia, ŽB I, A-X.

¹⁸⁰ P. Horváth, l. c., 160.

záväzkov. Drobných dorábateľov postihuje toto vykorisťovanie nielen zo strany vlastných zemepánov, ale aj od iných príslušníkov spoločensky nadradených vrstiev.¹⁸¹ Okrem týchto ťažkostí, ktoré sú priamym dôsledkom feudálneho systému, poškodzujú vinohradnícke obyvateľstvo ešte mnohé iné okolnosti, prameniace zo spoločenských i prírodných podmienok. Je to jednak skutočnosť, že veľký podiel viníc pripadá v obci často na cudzincov, najmä vo výslovne vinohradníckych oblastiach, a domáce obyvateľstvo tak trpí nedostatkom pôdy.¹⁸² Ďalej sú to obmedzené možnosti vývozu vín v dôsledku politiky viedenského dvora.¹⁸³ Napokon vinohradníctvo poškodzujú časté prírodné pohromy a neúrody.¹⁸⁴

Súhrn týchto faktorov podmieňoval hospodársku a sociálnu úroveň poddaného vinohradníka, ktorá pri všetkej rentabilite dorábania viniča bola predsa len nízka, lebo značný podiel na zisku pripadol šľachte. Nie sú preto zriedkavé prejavy protestu proti zemepanskej zlovôli, sťažnosti a petície, vyjadrujúce bídu a bezprávie poddaného ľudu. V už spomínanej sťažnosti Častej a Ompitála hovorí sa o podmienkach vládnućich na páľffyovskom panstve v 2. polovici 18. stor. toto: „Predtým sme panské rok z vyžinku zavali a tak sebe kus chleba vyrobili, včul ale kupic sebe chleba pres tyden pri panskej žatve strovit a panskeho ništ neužívame, ponevač jak domy, vinohrady a rolečka a co kteri má za penize sebe kupit mosel, od takových devatek aj desatek davat mosí a jestli se takovy grunt predá od každého zlatého jeden grejcar panstvu se platit mosí.“ V bode 19. sa uvádza: „Predtým sme dva dni chodivali obirat, včil ale cely tyden.“ Ďalej sa uvádza: „Tohoto roku 1765 jak pan uradnik nam zarna delil, techdy se nekteri sťažovali techdy hrozil mluvica, to vy zrobieť mosite co vas všech čert vezme, treba dva krat izte kralovnej žalovat, a tak ponevač rozdilki vic a vic nam nakladajú techdy nemožná nám chudobným ľuďom vytrvac Jestli by se ale nekdo opovažil z inštanciu k milostivemu panstvu prijiti, hnedka mesto rezolutie 50 palic má vydržet jak preukazuje spisebny rozkaz pp. grofa“.¹⁸⁵ Takéto sťažnosti a iné otvorené formy protestu, ako aj drobné úskoky boli súčasťou dvíhajúceho sa povedomia zbadačených poddaných a hoci nemohli vyriešiť problémy odumierajúceho feudalizmu, predsa si len v konečných dôsledkoch vynútili úpravu poddanských pomerov. Pridružili sa tak k rozhodujúcejším a oveľa dôležitejším okolnostiam, ako napr. bola snaha vládnućej

¹⁸¹ Obyvatelia v Hornom Srní podávajú rozsiahlu žalobu na novomestských občanov, ktorým prenajali svoje vinice, avšak patriciát N. Mesta n. V., ktorý poberá z viníc zisk, odmieta plniť svoje záväzky. Štátny archív, Nitra, urbarialia, 1503 X, 17/2314, č. 1401.

¹⁸² Napr. v typickej vinohradníckej obci Grinava-Myslenice koncom 18. stor. zo 128 obyvateľov 51 vôbec neobrába nijaké vinice. Štátny archív, Bratislava, urbarialia, A-X.

¹⁸³ Grinava si v r. 1768 ťažká na prerušenie obchodu so Sliezscom a na dovoz cudzích vín. Štátny archív, Bratislava, urbarialia, A-X.

¹⁸⁴ Grinava sa v r. 1768 žaluje na niekoľkoročnú neúrodu, Devín zas na časté záplavy. Štátny archív, Bratislava, urbarialia, A-X.

¹⁸⁵ Sťažnosť Častej a Ompitála z r. 1765. Štátny archív, Bratislava, ŽB I, A-X.

triedy o racionalizáciu a intenzifikáciu hospodárstva. Jedným z jej výrazov bol tereziánsky urbár, v ktorom sa venovala pozornosť i vinohradníctvu. Podľa neho vinice a pastviny nespádajú do podstaty urbára. Daňová agenda sa vedie na osobitných súpiskách a ostatné sa spravuje podľa dovtedajších noriem zvykového práva. Urbár zakazuje odnímanie nových vyklčovaných viníc, upravuje robotu na panských viniciach a odoberanie horného, ktoré sa odteraz meria na tzv. *prešpurský okov*. Súčasne sa rušia niektoré miestne vzniknuté záväzky.¹⁸⁶ Napriek týmto úpravám ostali ešte stále otvorené cesty, ako zvyšovať panské príjmy na úkor poddaného — odoberanie viníc, vytlačanie obecnej krčmy, používanie iných ako bratislavských mier.¹⁸⁷ Úpravy mali odstrániť najkrikľavejšie prehmaty zemepána, ale nezaručovali kontrolu nad dodržiavaním nových ustanovení. Ostávalo tak ešte mnoho dôvodov pre sťažnosti a vyjadrovanie nespokojnosti.¹⁸⁸

Vzťahy zemepána a poddaných zostrovali ustavičné spory, vznikajúce pri vymáhaní poddanských povinností. Svedectvom toho je zák. čl. 7 z r. 1802. Upravuje spôsob vyberania deviatku a desiatku z ovocia a vína a nariaďuje vyberať horné priamo vo viniciach počas vinobrania v prípade, ak to nebolo špeciálne formulované v osobitnej zmluve.¹⁸⁹

Zrušenie nevoľníctva a poddanstva bolo medzníkom, ktorým sa skoncovalo s osobnou neslobodou poddaného, avšak jeho hospodárska závislosť od šľachticaveľkostatkára trvala v podstate s menšími obmenami počas celého kapitalizmu. I keď sa toto konštatovanie vzťahuje na celé skúmané územie, najväčšiu koncentráciu pôdy v rukách veľkostatkárov vykazovala jeho východná časť — oblasť Novohradu. Keďže k tejto pôde patrila i väčšina existujúcich a tvoriacich sa viníc a tie prešli do vlastníctva drobných dorábateľov až po parcelácii veľko-

¹⁸⁶ Medzi takéto záväzky patrí povinnosť poddaného vziať do prenájmu právo zemepána na výčap, odovzdávať slamu na viazanie viniča, platiť panských hájnikov, poskytovať sudy na desiatkové vína, čapovať panské skazené vína, vozíť prázdne sudy, platiť poplatok od lisu a ochutnávanie vína výbercom. Pozri I. A c s á d y, I. c., 288—292.

¹⁸⁷ I. A c s á d y, I. c., 305

¹⁸⁸ Zástupca vinohradníkov v Pukaneci v r. 1787 žiada mestskú radu, aby sa vínná dežma platila podľa kopáčov, z čoho je zrejmé, že sa i zo strany miest hľadali rôzne cesty ku zvyšovaniu dávok. Pozri Archív mesta Pukanca, č. 814. — Roku 1801 žiadajú pukanskí občania, ktorí kúpili na Lajtni pozemky, aby z viníc, ktoré tam mienia vysadiť, platili daň a dežmu až po siedmich rokoch, pretože tieto pozemky boli i tak pre mesto bez úžitku. Archív mesta Pukanca, č. 992.

¹⁸⁹ I. A c s á d y, I. c., 323—324. — Konflikty medzi panstvom a poddanými vznikali i pre ťažkosti pri povoľovaní výsadby vinice. Dokazuje to spor kvôli tajne vysadenej viniči na lazoch Selčanskô, z ktorej sa neodvádzali poplatky bzovickému panstvu v r. 1753. Pozri Štátny archív, B. Bystrica, archív Coburg-Koháry II, 2536. — Majetkové transakcie v súvislosti s vinicami povoľovalo panstvo ešte v tridsiatych rokoch 19. stor. I. Kováč, kňaz v Rapovciach, kúpil si s povolením zemepána od Fr. Farkaša v r. 1817 vinicu. Porov. Štátny archív, B. Bystrica, archív Coburg-Koháry II, 58. — Rovnako i Ján Petik a Peter Gólya premenili s povolením panstva svoje pozemky na vinice v r. 1828. ŠA, B. Bystrica, archív Coburg-Koháry II, 77-VIII.

statkov v dvadsiatych rokoch nášho storočia, odrazila sa táto situácia nepriaznivo i na vývine ľudovej vinohradníckej kultúry.¹⁹⁰

Riešenie otázok uvoľňovania pôdy z majetku šľachtického veľkostatkára bolo zdĺhavé a vykonávalo sa úmyselne spôsobom, ktorým ostali majiteľovi zabezpečené pracovné sily, pripútané k nemu prostredníctvom pôdy. Tento zdĺhavý proces poškodzoval vinohradnícke obyvateľstvo najmä preto, že veľká časť viníc sa nachádzala na pôde mimourbárskej. Táto pôda sa vymykala zo zásady uvoľňovania a bolo ju treba vykúpiť. Buržoázna revolúcia z r. 1848 sa pozemkového vlastníctva šľachty dotkla iba čiastočne. Z urbárskych viníc sa odvádzali naturálne dávky až do ich zrušenia zákonom v r. 1868. Otázkou zmluvných roľníkov a želiarov sa zaoberal zákon až v r. 1896. Stanovil podmienky, za akých sa mohli vykúpiť.¹⁹¹

Súčasne s riešením otázok vlastníctva pôdy prebieha rozvoj kapitalistických vzťahov. Postupne odumierajú v spoločenskom živote formy, typické pre feudalizmus. Zanikajú doterajšie feudálne povinnosti a dávky, nahrádzajú ich dane. Odumierajú inštitúcie charakteristické pre feudalizmus, ako sú napr. cechy, a nahrádzajú ich vinohradnícke spolky ako záujmové organizácie vinohradníkov. Prirodzene vznikajú ako kedysi cechy iba v oblastiach s väčším rozsahom viníc. V malokarpatskej oblasti vznikajú v šesťdesiatych rokoch 19. stor.¹⁹² Ich úlohou bolo hromadné, a preto výhodnejšie zadovážovanie materiálu potrebného pre vinohradnícku prácu a vinárstvo, určovanie poriadku vo viechach a osvetová činnosť. Rýchlo sa tu zakladajú i vinohradnícke družstvá — akciové spoločnosti, ktoré sa starajú o odbyt výrobkov.¹⁹³ Prejavom hospodárskeho rozvoja meštianskych vinohradníckych vrstiev je i narastanie spoločenského významu vinohradníckej stotiny ako reprezentačnej zložky miestnej milície mesta

¹⁹⁰ V prvom desaťročí nášho storočia boli to veľkostatky Zichyho v Želovciach, N. Lubyho v Čelároch, E. Stephániho vo Filakove. Porov. S. Borovský, *Magyarország vármegyei és városai Nógrád vármegye*, 203—204. — V Gemeri veľkostatky Coburgovcov v Rim. Seči a Vyš. Blhu, Št. Bielika v Niž. Valiciach a Št. Bornemisszu v Uzovskej Panici. Porov. S. Borovský, *Magyarország vármegyei és városai — Gömör-Kishont vármegye*, 215—220. — Ešte v polovici dvadsiatych rokov nášho storočia boli v južnej časti stredného Slovenska veľkostatky v Ožďanoch, Radzovciach, Čakanovciach, Šiatoroši, Rim. Janovciach, Filakove, Prši, Pincinej, Hor. Plachtinciach, Podrečanoch, Hor. Pribelciach, Dol. Plachtinciach, Podrečanoch, Kamenných Kosihách, Veľ. Krtíši a Pôtri. Na všetkých z nich sa podľa zachovanej tradície dorábal vinič.

¹⁹¹ J. Mészáros, *K problematike feudálnych prežitkov na Slovensku v 2. polovici 19. storočia*, Bratislava 1955, 32. — Z odvádzania dávok sa snažia obce vymaniť. Dol. Pribelec v Honte a obce v Nitrianskej stolici žiadajú zrušenie viničnej dežmy. — Porov. J. Mészáros, l. c., 20—21. — No v podunajských dedinách sa ešte v r. 1870 nosila Pálffyovcom dežma. Porov. A. Václavík, l. c., 196. — V Kamennom sa dosiaľ zachoval názov farskej pivnice „dézma pince“, ktorý upomína na povinnosti odvádzania dávok z úrody.

¹⁹² Bratislavský spolok vznikol v r. 1861. Porov. S. Frühwirth, *Der Pressburger Weingärtenverein*, Pressburger Zeitung 27. XI. 1911, roč. 148, č. 327, 6; peziňský v r. 1880, jurský okolo r. 1874, dolanský až v r. 1926.

¹⁹³ V Bratislave vzniklo v r. 1874. Porov. F. Kraus, l. c., 27—28.

Bratislavy, vzniknutej z cechovej organizácie. Rozvíjajúce sa kapitalistické podnikanie neobchádza ani vinohradníctvo a v malokarpatských mestách čoskoro vznikajú a sústreďujú sa veľkopodniky a sklady na školenie vína, ako aj výrobné šampanského.¹⁹⁴ Ožíva obchod, ktorému však stojí v ceste iba pomalé odbúravanie colných priehrad.¹⁹⁵ Napriek tomu však nestrácajú malokarpatské vinárske výrobky svoj dobrý zvuk a napr. limbašské víno sa v druhej polovici 19. stor. odosiela až do Poľska, svätajurské zas do Talianska.¹⁹⁶ Väčšiemu rozvoju obchodu však okrem colných problémov prekážajú príčiny spočívajúce v domácich podmienkach — primitívna domácka výroba, jednoduché balenie a skladovanie a v neposlednom rade i zvyšovanie kvantity na úkor kvality vín. Podľa kapitalistických zásad rentability výroby obmedzuje sa dorábanie vína pre trh tam, kde sa pre nevhodné podmienky nevypláca.¹⁹⁷ Naopak, kde sú vhodné podmienky, možno zaznamenať vzrast viničom osadených plôch.¹⁹⁸ No tradičná technológia a primitívne vybavenie lisovní a pivníc ostávalo i naďalej problémom v snahe o získavanie nových trhov pre uhorské vína. V súlade s kapitalistickými požiadavkami rozvoja podnikania viedlo toto poznanie k zriadeniu odbornej vinárskej školy v r. 1881 v Bratislave.¹⁹⁹ Jej úlohou bolo sprostredkovať výrobcovi vedecké poznatky získané v poľnohospodárskej výrobe a ich uvádzaním do praxe postaviť celú vinohradnícku a vinársku výrobu na technicky dokonalejšiu bázu. V klasickej vinohradníckej oblasti Malých Karpát vytvára vinohradníctvo postupne predpoklady pre rýchlejšiu diferenciáciu v malovýrobných vrstvách. Vynárajú sa jednotlivci, ktorí ľahšie prekonávajú ťažkosti spojené so získavaním kapitálu potrebného na rozširovanie viničných plôch, zatiaľ čo na druhej strane sa väčšina výrobcov nevie odpútať od tiesnivých obmedzení osobných hospodárskych pomerov. V Malých Karpatoch vykazuje produktivita v druhej polovici 19. stor. stúpajúcu vývinovú krivku.²⁰⁰ Malokarpatské vína si hľadajú ďalšie odbytové

¹⁹⁴ *Statistische Nachweisungen über das Pressburger Comitát*, Bratislava 1966, 166, 171, 249.

¹⁹⁵ Napr. uhorské víno pri predaji do Belgicka a Holandska sprevádzalo až dvojité dovozné clo, zatiaľ čo francúzske víno iba polovičné clo. *Statistische Nachweisungen*, I. c., 298.

¹⁹⁶ *Statistische Nachweisungen*, I. c., 298.

¹⁹⁷ Napr. v Kuchyni sa z 3000 tovarichov viníc okolo r. 1860 obrábalo sotva 180. *Statistische Nachweisungen*, I. c., 302—303.

¹⁹⁸ Napr. na Záhorí vo Vrádišti bolo v r. 1858 na hone „Zezule“ 13 329 štvorcových siah, ale v r. 1867 už 13 753 štvorcových siah, na hone „Dlhé vinohrady“ v r. 1858 40 733 štvorcových siah, ale v r. 1867 47 954 štvorcových siah. Pozri Štátny archív, Bratislava, urbária ZB I-A-X, Vermessungsbuch der Gemeinde Vradist.

¹⁹⁹ Škola prešla v r. 1923 do Modry a po niekoľkých organizačných premenách bola v r. 1946 prestavaná na 4-ročnú strednú poľnohospodársku školu, odbor vinohradnícky a ovocinársky. Porov. R. Fábry, *Jedným dúškom*. Kultúrna tvorba II, č. 4, 7.

²⁰⁰ V Bratislave sa dorobí okolo r. 1866 až 50 000 vedier ročne, v Rači a Vajnorocho 10 000 vedier, v Grinave 10 000 vedier, v Limbachu 5000 vedier, v Juri pri Bratislave 15 000 vedier, v Trlinku 3000 vedier, v Suchej n. P. 15 000 vedier, v Dol. a Hor. Orešanocho,

možnosti.²⁰¹ Avšak i tam, kde výroba vína stojí až na druhom mieste za poľnohospodárskou produkciou, hlavne obilnou, vykazuje mimoriadny vzrast, doložený ešte dodnes spomienkami ľudí na veľké zásoby vín, ktoré pre nižšiu kvalitu nenachádzali odbyt na trhu a sústreďovali sa preto v pivniciach malých dorábateľov.²⁰²

Keď sa vinice zotavili z neobvykle silných mrazov v máji 1860, zdalo sa, že naše vinohradníctvo dosiahlo jedno z vrcholných období svojej existencie. No tento jeho rozmach bol pred koncom storočia prerušený výskytom réвовých chorôb a škodcov zavlečených do Európy zo zámoria.²⁰³ Roku 1879 hlásili zo Zemplína objavenie sa doteraz neznámeho chrobáka zv. *Totrix ambicella*, pustošiaceho vinice.²⁰⁴ Krátko nato sa začal boj proti viničnej moli *Cochytis ambiguella*.²⁰⁵ No najnebezpečnejšou pre budúcnosť viníc sa ukázala blížiaci sa fyloxéra, proti ktorej sa v intenciách medzinárodných konvencií vyhlásil spoločný postup.²⁰⁶ Za najúčinnnejšiu metódu proti jej rozšíreniu sa považovalo vstrekovanie sírouhlika do zeme pomocou injeckáže, čo neskôr v Uhorsku prikazoval i zákon. Ďalším opatrením bol zákaz dovozu viniča do Uhorska, aby sa zabránilo prenikaniu jej pôvodu.²⁰⁷ Avšak už o dva roky neskôr sa objavila v Uhorsku v Pančave na 66 jutrách viníc. Do boja proti nej zasahoval štát a energickými opatreniami sa pokúšal obmedziť jej rozšírenie na najnižšiu možnú mieru.²⁰⁸ No napriek týmto snahám je v r. 1879 napadnutý vinič vo

Smoleniciach, Nádaši priemerne po 4000 vedier, v Dubovej, Ompitáli a Častej po 1000 vedier, v Devíne a Karlovej Vsi 8000 vedier, v Stupave a Máste po 2000 vedier, v Lozorne a Marianke 50 vedier ročne. *Statistische Nachweisungen*, I. c., 298–299.

²⁰¹ Bratislava odosielala vína do Rakúska, Čiech, Moravy, Sliezska, Štajerska, Tirolska; Rača do Rakúska; Jur pri Bratislave najmä od r. 1860 do Talianska; Limbach do Poľska. *Statistische Nachweisungen*, I. c., 295.

²⁰² Na mnohých miestach sa uvádza, že vínom boli priestory tak preplnené, že stálo voľne v kadiach pred vínnymi búdami a neraz sa ho i dobytok na svoju škodu napil. V Senci napr. bola i voda v tom čase vzácnejšia.

²⁰³ Fyloxéru objavili v Amerike r. 1854 a o 9 rokov sa už dostala do Francúzska. Roku 1878 bola z Ameriky prenesená perenospora, ktorá sa cez Rakúsko dostala do našich krajín; porov. F. Z a m p a c h, *Víno a vinařství*, Brno 1943, 17.

²⁰⁴ Obežník podžupanského úradu v Šahách z 25. 10. 1879. Archív mesta Pukanca, č. k. ig. 1224.

²⁰⁵ Obežník podžupanského úradu v Šahách z r. 1896, Archív mesta Pukanca, č. 1310.

²⁰⁶ F. Z a m p a c h, I. c., 17.

²⁰⁷ Obežník ministerstva poľnohospodárstva v Budapešti z 22. 9. 1873, Archív mesta Pukanca, č. k. ig. 939.

²⁰⁸ Bolo nariadené odoslať ukážky z podozrivých viničov i s koreňom Ústavu poľnohospodárskej akadémie a taktiež okamžite hlásiť podozrivé prípady ministerstvu. Pozri Archív mesta Pukanca, č. k. ig. 950. — Vydaný bol zákaz nákupu viniča z ohrozených miest. Archív mesta Pukanca, č. k. ig. 973. — Rozoslali sa inštrukcie pre boj proti škodcom. AM, Pukanec, č. k. ig. 675 z r. 1878. — Nariadené boli prehliadky viníc odborníkmi — AM Pukanec, č. k. ig. 882.

viacerých oblastiach Maďarska, u nás v Zemplíne.²⁰⁹ Roku 1885 sa objavuje fyloxéra v dedinách južného Hontu a v r. 1888 je už v južnej časti stolice uzavretých 54 obcí.²¹⁰ Napriek všetkým možným a v tom čase známym opatreniam pohroma sa neodvolateľne šíril ai na sever a zaplavila naše vinohrady. Roku 1899 hlási už i severne položený Pukanec napadnutie viníc v rozlohe 41 kat. jutár.²¹¹ V širšom meradle ukazuje úbytok viníc do r. 1895 prehľad uvedený v tab. 2. Podľa uvedených údajov najťažšie boli postihnuté južné oblasti.²¹²

Účinky tejto pohromy sa neprejavili všade v rovnakej miere. Je prirodzené, že neobyčajne ťažko postihla oblasti, kde vinohradníctvo tvorilo základ obživy obyvateľstva. Zhodou okolností práve tamojšie prírodné podmienky, najmä zloženie pôdy, neboli dostatočným brzdiacim činiteľom šírenia pôvodcu fyloxéry. Menej citelné boli škody tam, kde vinohradníctvo predstavovalo len vedľajší prameň príjmu a malo iba doplnkový charakter. Tu ani menej intenzívne obrábané vinice nevyžadovali také veľké investície na ich obnovu. Prakticky vôbec neboli postihnuté malé ostrovy s piesočnatou pôdou, imúnnou voči fyloxére. V týchto oblastiach už dávno vymizli spomienky na katastrofu, ktorá tak hlboko otriasla relatívnou hospodárskou stabilitou malokarpatskej oblasti. Tu sa prejavili účinky révových pohrôm už v osemdesiatych až deväťdesiatych rokoch.²¹³ Vinice hynuli rýchlejšie alebo pomalšie, podľa intenzity

Tabuľka 2

Župa	Vysadené	Neproduktívne
Tekov	1975 k. j.	1285 k. j.
Hont	2198 k. j.	3527 k. j.
Novohrad	1049 k. j.	4384 k. j.
Nitra	6121 k. j.	1013 k. j.
Bratislava	8199 k. j.	651 k. j.
Trenčín	49 k. j.	57 k. j.
Komárno	4570 k. j.	2060 k. j.
Gemer	333 k. j.	884 k. j.
Zvolen	18 k. j.	6 k. j.

²⁰⁹ Obežník ministerstva poľnohospodárstva v Budapešti z r. 1878. Archív mesta Pukanca, č. k. ig. 1235.

²¹⁰ Archív mesta Pukanca, č. 2090.

²¹¹ Archív mesta Pukanca, T 645.

²¹² *A Magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája I*, Budapest 1897.

²¹³ E. K a h o u n o v á, *Vinohradníctvo Malých Karpát*. Slovenský národopis VIII, 1960, 24. V Honte boli v deväťdesiatych rokoch 19. stor. všetky svahy vínorodých pahorkov temer úplne pusté. Porov. S. B o r o v s k y, l. c., *Hontvármegye*, 142–143.

odporu kladeného fyloxére a tiež podľa zloženia pôdy.²¹⁴ Úbytok viníc badať v mestách už v deväťdesiatych rokoch 19. stor. (tabuľka č. 3).

Tabuľka 3

Vinohrad. mestá	Stav do r. 1866	Stav do r. 1897
Pezinok	491 k. j.	483 k. j.
Modra	1021 k. j.	984 k. j.
Jur pri Bratislave	621 k. j.	573 k. j. ²¹⁵

Na ich záchranu sa robili zákroky niekde s väčšími, inde s menšími úspechmi. Napriek tomu, že štát podnikal viaceré kroky v snahe zabrániť katastrofe, okrem iného aj upovedomovaním a informovaním verejnosti, uchyľovali sa majitelia často v nastávajúcej panike k rozličným neúčinným a vedou nepodloženým zákrokom.²¹⁶ Nechýbali ani fatalistické názory, považujúce fyloxéru za trest.²¹⁷ Medzi prvé prostriedky na ochranu viníc patrilo tzv. *dolovanie*. Spočívalo v ponorení pníka do zeme a vedenia odnože z neho. Sprvu sa tak robilo v presvedčení, že takto ošetrovaný vinič sa zachráni od nákazy. Ale keď to neprinieslo nijaký priaznivý účinok, siahali majitelia viníc rezignovane po prostriedku propagovanom štátnou správou v medzinárodnom meradle. Bolo to vstrekovanie sírouhlika pomocou injektora do zeme. Ľud nazýval tento zákrok *senkýnovanie*. Napriek prácnej manipulácii postupne vzrastala k nemu dôvera, pretože odďaľoval posledný radikálny krok — klčovanie viníc. Dôsledným vstrekaním injekcií sa naozaj podarilo zachrániť jednotlivé vinice na pomerne dlhú dobu.²¹⁸ Tam, kde sa injekcie ukázali málo účinné, či už pre

²¹⁴ V Doľanoch v ľahkých pôdach vyhynuli vinice už do r. 1903, v ťažkých pôdach až okolo r. 1919. V Častej boli úplne zničené už r. 1905, v Senci okolo r. 1895, v Mokrom Háji r. 1896, v Skalici okolo r. 1898, v Bolerázi však až v rokoch 1920–1922. V Devičanoch sa objavila fyloxéra okolo r. 1900 a za 3 roky všetko zničila. V Tešmaku a Šahoch prepukla v r. 1895 a trvala do úplnej záhuby viníc. Vo Veľkom Záluží vyhynuli vinice pred 1. svetovou vojnou, vo Veľ. Levároch až okolo prvej svetovej vojny. V Dol. Plachtinciach už v r. 1888 boli temer všetky vyhynuté.

²¹⁵ Dáta sa čerpajú zo *Statistische Nachweisungen*, I. c., 48–49, a z práce *A Magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája*, Budapest 1897, I, 90.

²¹⁶ Obežník podžupanského úradu v Šahách z 29. 5. 1888 upozorňuje, aby sa vinohradníci nedali zlákať rôznymi oznamami, ponúkajúcimi prostriedky proti fyloxére, lebo zatiaľ neexistujú. Archív mesta Pukanca, č. XI, 209, T 772.

²¹⁷ „Filoxéria bola trestom, lebo už bolo moc vína a Frašťačané predávali už 1 žajdlík za 4 grajcáre“, hovoril informátor v Maduniciach. V Mokrom Háji zas dávali vinu farárovi, ktorý tu síce podporoval vinohradníctvo a priniesol sem i nové sorty, ale ľud mu zazlieval jeho spôsob života, v ktorom videl príčinu tohto trestu.

²¹⁸ V Hliníku posledný zo starých vinohradov vyklčovali až v r. 1919, v Dlhej ho zachovali až do štyridsiatych rokov, lebo vraj „užívali šprice, ktorými sa vstrikovala do zeme

vlastnosti pôdy, neodborné zaobchádzanie, alebo pre ich len preventívny charakter, ktorého cieľom bolo zamedziť šírenie fyloxéry, ale nie vyliečiť napadnuté pne, neostávalo napokon nič iné, ako vinice vyklčovať. Niektoré zarastali trávou na pastviská, tzv. *pustáky*, iné sa zorali a obsiali ďatelinou, kukuricou, obilím, strukovinami, alebo sa vysadili zemiakmi a krmovinami.²¹⁹ Na horských stráňach sa vysádzali ovocné stromy a sady.

Menej vážna bola situácia tam, kde majiteľ nebol na výťažok z vinice odkázaný. Tu sa spravidla nekládol proti šíreniu fyloxéry taký zúfalý odpor. V protiklade ku malokarpatským pomerom sa vinice v Honte a Novohrade postupne klčovali bez zvláštného úsilia o ich záchranu. Do klčoviska sa vysádzali rôzne plodiny, avšak najčastejšie sa menili vyhynuté vinice na pasienky alebo kosné lúky. Miestami ich dodnes pripomínajú ojedinelé viničné korene, jamy po vyklčovaných pňoch, zdivočené korene ušľachtilého viniča a napokon i názvy honov.

Postupne sa upevňovalo presvedčenie, že obnova viníc je možná len totálnou reorganizáciou spôsobu pestovania viniča. Na zavádzaní novej techniky mali hlavnú zásluhu osvetové poľnohospodárske zariadenia a vinohradnícke organizácie, ktoré usporiadali kurzy novej technológie. Vo vinohradníckych krajoch sa do tejto výuky zapojili aj všeobecnovzdelávacie školy, v ktorých učili mládež novému spôsobu štepenia do americkej podložky. Orgány politickej správy i vinohradnícke organizácie zabezpečovali prísun zdravého štepárskeho materiálu, ktorý zadarmo rozdávali vinohradníkom, alebo vysádzali do spoločných škôlok. Odborníci oboznamovali dorábateľov s novou technikou, ktorá spočívala v hlbokom prekopaní viníc, vo výsadbe štepeného viniča na rezkoch americkej révy, ich postrekoch liadkom, vápnom, modrou skalicou. Najmenej nákladné boli postreky, a preto sa zo všetkých opatrení ujali najskôr. Postreky však vyvolávali aj mnoho rôznorodých názorov na ich účinok a keďže sa pri striekaní, či už náhodou alebo zlomyseľne, zasiahla i vedľajšia vinica, boli častou príčinou nedorozumení a konfliktov medzi susedmi. Niekedy sa účinnosť postrekov znížila i neodborným zaobchádzaním, alebo sa nevhodne aplikovali na vinice ešte starej výsadby, teda neštepené.²²⁰ S väčším nákladom a s pomocou odborného personálu obnovovali sa vinice na veľkostatkoch. Miestne

špécia“, hovoril tunajší informátor. V Chropove zachránili vinicu až do doby po 1. svetovej vojne, ba v rokoch 1910–1911 priniesla ešte veľkú úrodu. V Topoľčiankach sa zachovala vinica z r. 1905, ktorá prečkala fyloxéru. Podobne i v Žemberovciach existujú takéto staré vinice dosiaľ. V Dol. Orešanoch mal Jozef Fandel takúto vinicu až do r. 1962, čo sa však pokladalo za neobvyklý jav. Fyloxéru prežili i niektoré vinice v Radzovciach.

²¹⁹ *Pozsonyvármegyei gazdasági egyesület monografiája*, Budapest 1896–1897. — V Honte a Novohrade na parcelách, ktoré sa dali orať, sadili okopaniny. Na strmejších svahoch vinice vyklčovali, alebo jednoducho nechali zarásť a spásali. Väčšina viníc sa takto obrátila na pasienky. Tak bolo v Hrušove, Hont. Nemcoch, Opave, Hor. Plachtinciach, Hor. Strhároch.

²²⁰ Na mnohých miestach spomínajú susedské zvady, keď náhodou robotníci postriekali i susedovu vinicu. V Rači v r. 1895 poškodili vinice tým, že zmes pripravili v nevhodných nádobách.

obyvateľstvo pritom často vyťažilo takú mieru odborných vedomostí, že ľudová znalosť technológie znateľne postúpila a zatlačala do úzadia tradičné metódy.

Sociálne následky chorôb a škodcov viniča boli na skúmanom území veľmi rozdielne: v niektorých krajoch znamenali priam katastrofu, v iných to boli len bezvýznamné škody, ktoré nespôsobili porušenie rovnováhy života roľníckej obce. V Malých Karpatoch pritlačila bieda vinohradníckej rodiny.²²¹ Určité východisko z tejto situácie ponúkala možnosť zárobku v iných, predtým iba doplnkových zamestnaniach, napr. v okolitých priemyselných podnikoch alebo v lesoch. Často však ostávala len jedna možnosť — odchod za prácou do cudziny. Tam, kde sa víno dorábalo iba pre vlastnú potrebu, neboli škody natoľko citelné. Niekedy majitelia ani nepovažovali za únosné takéto vinice obnoviť. Všeobecne sa obnovovali vinice až po prvej svetovej vojne v súvislosti so stabilizovaním hospodárskeho života. Prieťahy v obnovovaní postupne ničených viníc sa vyvolávali z obavy vysokých nákladov na novú výsadbu. Niekde sa preto podujali na renovovanie až po dlhšej prestávke.²²² No napriek vynaloženému úsiliu vinice väčšinou už nedosiahli pôvodný rozsah, najmä v krajoch menej priaznivých pre vinohradníctvo. Tak sa potom stiahla niekdajšia hranica dorábania viniča do južnejších pásiem.²²³

Najmä štepenie a dlhodobé dorábanie sadeníc zo štepov sa ukázalo hospodárskym problémom, ktorý nevyriešili ani subvencie poskytované štátom. Po neúspešných pokusoch krížiť americké druhy s ušľachtilou révou siahali vinohradníci ku kompromisu a ujímalo sa tzv. zelené štepenie do amerických podpníkov. No keďže sa miestami ani to neosvedčovalo, či už pre druh pôdy alebo pre prácnu robotu, prenikalo stále viac priamoplošné vysádzanie málo kvalitných, ale zato výdatne rodiacich hybridov, zv. ľudovo *samorodáky*. Samorodáky síce odolávali chorobám a škodcom, no dávali plody a víno len nízkej akosti. Neužali sa v oblasti Malých Karpát, kde sa vďaka starej dorábateľskej tradícii udržalo povedomie významu kvalitných výrobkov, schopných znovu vydobýť stratené trhy. No veľmi rýchlo sa šírili na miestach, kde bolo víno určené na domáci konzum. Temer výhradne sa začali vysádzať na strednom Slovensku, kde iba s výnimkou niekoľkých starých dorábateľských centier ovládli všetky vinice.²²⁴ Paradoxom bolo udomácnenie samorodých druhov na

²²¹ Ceny viníc poklesli tak, že v Dolanoch predávali na hone Nehtáky mericu vinice za peceň chleba, podobne i v Jure pri Bratislave dávali 300-siahovú vinicu za chlieb.

²²² V Novohrade sa zásadne obnovovali vinice za pomoci štátu iba do nadmorskej výšky 200 m. Porov. S. Borovský, *Nógrádmegye*, I. c., 204. — V severnejších obciach sa už vinice neobnovovali, ale rozšírili sa na ich úkor pasienky. Tak bolo v Žibritove, Drieňove, Zemianskom Vrbovku, Katarínskej Huti, Veľ. Lome.

²²³ Sledovať posúvanie hranice dorábateľského pásma sťažuje nedostatok štatistických údajov. Pre zaujímavosť však uvádzame najsevernejšie body hraničnej línie z r. 1895: Drietoma—Malý Kolačín (pri Ilave) — Kršťanová Ves—Dubnica (pri Prievidzi) — Veľ. Lehota (pri N. Bani) — Ľubietová—Hriňová. V tomto čase už zanikla vinica v Osrblí (pri Brezne n. Hr.). Podľa *A Magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája I*, Budapest 1897.

²²⁴ S. Borovský, I. c., *Nógrádmegye*, 203, zaznamenáva prenikanie podradných sort z južného Maďarska do Novohradu.

južnom Slovensku, t. j. v krajoch, kde sa nevyužili výhody piesočnatej imúnnej pôdy. Za vtedajšej hospodárskej situácie bolo dorábanie samorodákov odôvodnené nízkymi nákladmi a niekde aj osobitnými vlastnosťami pôdy. Samorodé druhy viniča sú však napriek ich výhodám z hľadiska kvality produkcie neblahým dedičstvom depresie po fyloxére a odrazom sociálnych pomerov dorábateľov v období rekonštrukcie vinohradov.

Povojnové obdobie je poznamenané všetkými sprievodnými javmi vrcholného kapitalizmu i vo vinohradníctve. Sprvu sa tu ešte objavujú dôsledky vojny, keď pre nedostatok pracovných síl, vyvolaný odchodom mužov do vojenskej služby, sa vinice zanedbávali a záujem poľnohospodára sa sústredil skôr na dorábanie iných, pre život dôležitejších plodín. Inde, kde sa víno dorábalo pre trh, robilo sa tak s krajným vypätím síl a zapojením všetkých členov rodiny do vinohradníckych prác, včítane maloletých detí. V Malých Karpatoch, kde takáto situácia nastala už po viničových pohromách odchodom mužov za prácou do zahraničia, predĺžila sa stagnácia o roky vojny a povojnové obdobie. Hospodárske pomery malých roľníkov mala riešiť parcelácia zvyškových veľkostatkov, ktorou sa najmä v oblasti Novohradu a Hontu dostali do vlastníctva drobných dorábateľov viničné parcely. No nezávisle od tohto opatrenia dochádzalo medzi majiteľmi viníc k ďalšej výraznej hospodárskej a spoločenskej diferenciacii. Veľké plochy viníc ostali i naďalej sústredené v rukách veľkostatkárov, ako to ukazuje Wertheimerov veľkostatok v Čaradiciach a majetky nitrianskeho biskupstva v Radošinej. Poľnohospodárske obyvateľstvo nešpecializované na vinohradníctvo vlastnilo vinice rozličných rozmerov, ktoré spravidla neprekročili rozsah 10 árov. Malé Karpaty a niektoré menšie rajóny, napr. skalický, vrábeľský, hlohovský, štúrovský, modrokamenský a jednotlivé obce, ako Čajkov, Bátovce, Zobor, Dol. Peter, Tekovské Lužany, Dolné Plachtince, ostávajú i naďalej strediskami vinohradníckej výroby zameranej na trh. Vinohradníctvo tu zostáva hlavným zdrojom obživy obyvateľstva, i keď sa väčšinou zakladá na malých plochách viníc.²²⁵ Obdobie po prvej svetovej vojne je poznamenané snahou oživiť niekdajšiu prosperitu vinohradníctva. Na terénoch nevhodných na pestovanie iných plodín sa zakladajú nové vinice, od ktorých očakávajú majitelia primerané zisky. K intenzívnejšiemu obrábaniu malých plôch zeme vedie i pokles prosperity v mestečkách. Aj mnohí bývalí robotníci v tzv. panských vinohradoch využívajú teraz svoje skúsenosti na obrábanie vlastného pozemku.²²⁶ Bezprostredným podnetom k tomu sú niektoré nové

²²⁵ Napr. v Limbachu predstavoval priemerný majetok usadlosti 1 jutro, z čoho 70 % pripadlo na vinice. Roku 1930 z celkovej plochy viníc pripadá najväčší podiel na gazdovstvách s výmerou viničných parciel: v Modre na gazdovstvách medzi 1–2 ha, v Hlohovci medzi 2–5 ha, vo Vrábľoch medzi 2–5 ha, v Modrom Kameni medzi 5–10 ha, v Krupine medzi 10–20 ha, v Šahách medzi 2–5 ha. V Lučenci však pripadá najväčší rozsah viníc na veľkostatky nad 500 ha. Porov. B. Jermář – J. Blaha, *Vinárske podniky na Slovensku podľa ich výmery v r. 1930*. Vinařský obzor XXIX, 1935, č. 8, 148.

²²⁶ Napr. v Čaradiciach mali potrebné znalosti z obrábania viníc na blízkom Wertheimerovom veľkostatku, v Hostí na topoľčianskom veľkostatku, kde pracovali občania už od svojho detstva.

možnosti odbytu, vyhľadávané prostredníctvom rôznych družstiev a obchodných spoločností.²²⁷ Aj sama kríza a nedostatok iných zárobkových možností zohrala svoju úlohu v intenzifikácii vinohradníctva na okolí Zlatých Moraviec, presnejšie v obciach s kovo-roľníckym obyvateľstvom. Tam, kde obce chceli zvýšiť stav svojich pokladníc, predávali obecnú pôdu, t. j. urbárske pasienky a krovinaté časti chotára, z ktorých si záujemci odkupovali časti súvisiace s ich poľom a v dobe nezamestnanosti ich osádzali viničom. Rozrastajúce sa plochy vinič obrábali drobní majitelia za pomoci členov rodiny sami, na veľkostatky a väčšie vinice, napr. na Zobore, alebo Čermáni pri Nitre, najímali námezdných robotníkov zvyčajne z blízkeho okolia.²²⁸ Známejšie vinohradnícke centrá boli cieľom sezónnych robotníkov zo severnejších častí moravsko-slovenského pohraničia.²²⁹

Rozmach vinohradníctva v tomto období súvisel s úsilím vyťažiť z pôdy maximum, a tak využiť relatívne možnosti voľnej súťaže. Zo strany štátu vychádzala snaha podporiť toto výrobné odvetvie do takej miery, aby sa obmedzil dovoz a konkurencia cudzích vín. Prejavovala sa hlavne v podpore rozvoja poradskej a osvetovej činnosti príslušných odborných inštitúcií, predovšetkým vo vytvorení a podpore vedeckého výskumného ústavu a svojpomocných družstiev.²³⁰ Materiálne ťažkosti pomáhali prekonávať svojpomocné zariadenia na úrovni vinohradníckych spolkov.²³¹ Odbyt vinohradníckych výrobkov podchytili rôzne obchodné spoločnosti a veľkoobchody, zamerané však ako kapitalistické zariadenia na vlastný zisk, a preto ich pomoc ľudovému výrobcovi bola často problematická.

Napriek určitým kladom predstavovala táto podpora len nepatrnú výpomoc, pretože sa nedotýkala samej podstaty vlastníckych vzťahov za kapitalizmu. Majitelia malých, viničom husto vysádzaných plôch, s nedostatkom kapitálu po-
užiteľného na mechanizáciu výroby, podliehali i naďalej konkurencii finančne

²²⁷ V Topoľčiankach sa vo zvýšenej miere začali vinice obnovovať až po r. 1922, keď sa výkupu ujala správa Štátneho žrebčince.

²²⁸ No i v menších obciach so všeobecne nižšou hospodárskou prosperitou sa najímali robotníci na prácu vo viniciach; napr. v Dolanoch po druhej svetovej vojne pre nedostatok pracovných síl najímali Orešancov, ktorí sa vždy ráno sústreďovali pri zvonici.

²²⁹ J. Orel, *Práce sezónnych robotníkov z juhovýchodného Valašska vo vinohradoch v Bratislave*. Sborník Bratislava, zv. I, 1965, 141–153.

²³⁰ Výskumný ústav pre vinohradníctvo a vinárstvo vznikol v r. 1924 pôvodne ako vinárske oddelenie Štátneho výskumného ústavu poľnohospodárskeho. Sprvu bolo jeho poslaním kontrolovať kvalitu vín, ale od r. 1951 sa zaoberá vedeckým výskumom dorábateľských podmienok u nás, ako aj podmienok výroby v družstvách. Pozri L. Lahó, *Informatívne údaje o Výskumnom ústave pre vinohradníctvo a vinárstvo v Bratislave*. Práce výskumného ústavu pre vinohradníctvo a vinárstvo v Bratislave, Bratislava 1955, 7–9.

²³¹ Napr. v Dolanoch bol založený vinohradnícky spolok v r. 1926. Pre svojich členov objednával lacnejší štepársky materiál, lacnejší cukor na zlepšenie akosti vína, postrekový materiál. Členské tu bolo 6 Kčs ročne. Stopercentné členstvo dosiahol však až za druhej svetovej vojny, keď bola núdza o potrebný materiál. Zanikol po vojne.

silnejších gazdov, ktorí mali možnosť dokonalejšej a lacnejšej výroby a možnosti predaja výrobkov špekulatívnou formou, t. j. zadržiavaním vína do posezónneho obdobia. Táto situácia umožňovala hospodárske upevňovanie jednotlivcov, disponujúcich potrebným kapitálom na nákup surovín, ktorí v moderne vybavených lisovniach dorábali pri relatívne nižšej réžii kvalitnejšie výrobky, než ako bol schopný vyrobiť drobný vinohradník.²³² Okrem domácich problémov útočila na dorábateľa ostro konkurencia zahraničných vín, ktorá v rokoch 1935—1936 spôsobila na trhu s vínom krízu.²³³ Za takýchto okolností upevňovalo sa postavenie kapitálovo silnejších vlastníkov výrobných prostriedkov a proletarizovali sa drobní dorábateľa.

Povážlivé škody spôsobila vo vinohradníckej výrobe aj druhá svetová vojna. Zvýšeným dopytom po poľnohospodárskych výrobkoch vyvolávala síce na prechodnú dobu krátkodobú konjunktúru, avšak zisky z výhodného odpredaja vína sa všeobecne využívali na vyplácanie sa z dlžôb a na adaptáciu starých obytných domov, manipulačných priestorov, ako aj na zakupovanie nových viníc. Frontové udalosti a presuny vojsk v celkovom meradle spôsobili veľké škody nielen na zásobách uskladnených väčšinou vo viniciach, ale aj na inventári a výsadbe viníc.²³⁴ Hospodárske stavby vo viniciach, najmä pivnice, slúžili, podobne ako už často v minulosti, na úkryty civilného obyvateľstva.

Po oslobodení zaznamenalo vinohradníctvo skúmaného územia ďalšie dôležité zmeny v súvislosti s presídľovacími akciami, veľmi výraznými najmä na národnostne pestrom južnom a juhozápadnom Slovensku. Spôsobili presuny majetku, a teda aj viníc, ktoré sa takto často dostali do rúk nových majiteľov, nie vždy zvyknutých na vinohradnícku prácu a prostredie.²³⁵ Títo noví obyvatelia mohli prispieť k obnove vinohradníctva až po získaní určitých skúseností. Niekde túto „pracovnú aklimatizáciu“ napomohli a urýchlili vznikajúce roľnícke družstvá, inde boli odkázaní na susedskú pomoc a radu, čo bola pochopiteľne pomalšia cesta k normalizácii výroby.²³⁶

Nová etapa vo vývine družstevného vinohradníctva prichádza po r. 1948 a je spojená s problematikou presadzovania družstevnej myšlienky. Družstvá boli prostriedkom k socializácii pôdy, plánovanej výrobe a ku kolektívnym formám práce. Spočiatku narazili na odpor individuálnej tradície vinohradníctva,

²³² V Dol. Orešanoch vznikol podobný podnik v štyridsiatych rokoch. Pôvodne ho vlastnil židovský podnikateľ, no počas druhej vojny prešiel do rúk miestneho občana.

²³³ F. K o n ů p k a, *Vinohradníctví*, Praha 1953, 4.

²³⁴ Dosiaľ sa medzi ľudom spomínajú prípady, keď vojaci prenikli do pivníc, sudy poškodili a zásoby vypili, alebo znehodnotili. Viac sa pri týchto spomienkach odsudzuje svojvoľné poškodzovanie zariadenia, ako plýtvanie zásobami.

²³⁵ V Malých Karpatoch to boli repatrianti z Maďarska, Rumunska, Juhoslávie a z rôznych miest Slovenska, na južnom Slovensku repatrianti z Maďarska a Rumunska. V Senci dostali presídľenci z rozparcelovaného veľkostatku vinice, ale mnohí ich vyklčovali a zasadili si plodiny, ktoré vedeli pestovať.

²³⁶ E. Kahounová, l. c., 30.

trvajúcej stáročia. Myšlienka družstevného hospodárenia sa preto osobitne ťažko presadzovala vo vinohradníckych obciach s pôvodným obyvateľstvom, zatiaľ čo v obciach osídlených prevažne repatriantmi sa stala — možno povedať — existenčnou otázkou. V dôsledku týchto skutočností sa v držbe vinohradníckej pôdy vytvorila svojrázna situácia. Vo vinohradníckych obciach, kde sú vinice základom hospodárstva, stali sa kolektívnym vlastníctvom družstva. Výroba tu potom prebieha podľa zásad uplatňovaných myšlienkou plánovaného socialistického hospodárstva. Tam, kde vinice zohrávajú iba druhotnú úlohu a považujú sa za viac alebo menej výnosný doplnok poľnohospodárskej výroby, závisí ich majetkovoprávna podstata od ich rozsahu. Pokiaľ je v obci JRD, vinice do 10 árov predstavujú záhumienok a sú väčšinou v držbe bývalého majiteľa. Ak v ojedinelých prípadoch prevyšovala vinohradnícka pôda rozsah 10 árov, pridelila sa ako záhumienok do držby tých členov družstva, ktorí sa o ňu uchádzali, alebo ktorých vinice boli pojaté do kolektívneho vlastníctva pôdy. V takom prípade patrí celý výnos vinice jej držiteľovi. Niektoré družstvá pre inventárovú nevybavenosť a najmä pre nedostatok pracovných síl ponechali dosiaľ celý rozsah viníc v rukách bývalých majiteľov. Títo bývalí majitelia pracujú v nich ako na svojom úkole, pričom odmena sa rieši tak, že zisk z plochy nad 10 árov sa rozdelí na polovicu medzi družstvo a jej obrábateľa. Je to systém známy pod názvom „na polovicu“.²³⁷ V niektorých prípadoch však otázka združstevnenia viníc nie je dosiaľ vôbec vyriešená. Ide zväčša o vinice malých rozmerov s výmerou pod 10 árov, ktoré sú dosiaľ súkromným majetkom. Tak je to aj u občanov, ktorí nie sú členmi JRD a vlastnia vinicu do 10 árov. Na strednom Slovensku, kde rozsiahlejšie plochy bývalých väčších poľnohospodárskych podnikov prevzali Štátne majetky a v obci sa JRD neutvorilo, sú vinice dosiaľ vlastníctvom majiteľa a hodnotia sa ako záhrady. Podmienkou držby vinice v takejto forme je členstvo v organizácii Sväzu záhradkárov a ovocinárov.

Pri uvedenej pestrej majetkovoprávnej situácii v našom dnešnom vinohradníctve je prirodzené, že ani jeho vývin smerom k vyšším a dokonalejším formám nemôže byť v celej šírke jednotný. Uchovávateľom tradičných technologických princípov a im odpovedajúcich kultúrnych foriem je individuálna malovýroba, zatiaľ čo prirodzeným nositeľom pokrokových zásad by sa mali stať jednotné roľnícke družstvá. Úlohou družstevného vinohradníctva je zvyšovanie produkcie a zlepšenie pracovných a životných podmienok členov. Zvyšovanie produkcie sa deje rozširovaním viničných plôch a zavádzaním vysokokvalitných druhov štepeného viniča. Pri výsadbe nových viníc a obnove viníc dávnejšie zaniknutých sa presadzuje snaha o najúčinnnejšie využitie terénu nevhodného pre iné plodiny.

Výber plôch pre nové vinice ovplyvňuje významne skutočnosť, že prevažná

²³⁷ Tento systém je známy vo vinohradníckych krajoch i v cudzine. — Porov. P. Mengis, *Weinproduktion und Weinhandel im Wallis*, Visp, 1951. — Niekde je zvykom rozdeliť príjem i v inom pomere, napr. 1 : 3. Ak boli vinice vzdialené od bydliska majiteľa, uplatňoval sa aj iný systém, zv. „robiť na úkol“, pričom sa celá opatera zverila blízko bývajúcej rodine za odmenu. Pozri aj A. Václavík, l. c., 191.

Obr. 4. Vinice s tradičnou hustou výsadbou. Devičany. Foto F. Petrlík, archív NÚSAV

väčšina pôdy je dnes v rukách socialistického sektora. Pri voľbe nových parciel musia sa teraz rešpektovať výsledky štúdia klimatických a pôdnych podmienok, ktoré v rámci výskumných akcií vykonával Výskumný ústav pre vinohradníctvo a vinárstvo v Bratislave. Tak sa vylučuje náhodnosť pri výbere pôdy, čo je zárukou, že nové vinice vznikajú na terénoch zaručujúcich ich maximálnu rentabilitu. Aplikáciu týchto vedeckým výskumom podložených poznatkov priamo nariaďuje uznesenie vlády z r. 1961. Pri rozširovaní viníc využívajú sa poznatky spomínaného výskumu na voľbu vhodných terénov.²³⁸

Mnohé z obnovených alebo novovysadených viničných plôch si vyžadujú často rozsiahle terénne úpravy od jednoduchého klčovania doterajších viníc za účelom preriedenia hustých radov alebo scelenia plôch pre novú výsadbu, až po komplikovanú úpravu terénu vyrovnávaním plochy, vytváraním terás a odvodňovaním. Tieto nákladné úpravy sú zatiaľ únosné len pre malokarpatské družstvá, v ktorých vinohradnícka výroba prevažuje. Inde sa zas likvidujú menšie plochy viníc vysadených medzi už scelenými lánmi polí. Takéto vinice prekážajú mechanizácii poľných prác, a preto sa odstraňujú. To isté platí o družstevných viniciach, ktoré sú prestarnuté, alebo majú nevhodnú polohu. Nemalým problémom je likvidovanie podradných druhov, hlavne samorodákov-hybridov, ktoré

²³⁸ A. Kišoň — R. Hanák, *Rajonizácia viniča v ČSSR*, Bratislava 1962, 5—9.

Obr. 5. Vínič na vysokom vedení v družstevnom vinohrade, Zemberovce. Foto F. Petrlik, archív NÚSAV

Obr. 6. Súčasná a tradičná stavba s pivnicou vo vinohradoch. Čajkov. F. Petrlik, archív NÚSAV

sa majú postupne nahradiť ušľachtilými odrodami. No ich ústup je pre ich výhodné dorábanie veľmi pomalý. Hoci družstvá už vykonalí v tomto smere kus záslužnej práce, hydridy tvoria najmä v oblasti Hontu a Novohradu vysoké percento výsadby.²³⁹ Družstvá, v ktorých je vinohradnícka výroba na poprednom mieste, zakladajú si vlastné zásoby vhodných materiálov na štepenie zriaďovaním škôlok a pokusných viníc.

Pri rekonštrukcii a novej výsadbe sa jednotné roľnícke družstvá spravujú potrebami mechanického obrábania pôdy, a preto razia zásadu vysokého vedenia viniča a širokého sponu. V nových viniciach prebieha tento proces bez väčších ťažkostí, lebo sa chápu výhody mechanizácie prác. Zatiaľ však likvidácia prestarnutých viníc a riedenie radov na starých rodiacich parcelách naráža na ťažkosti plynúce z tradičného vzťahu k práci do nich vlozenej. No napriek tomu sa prekonávajú postupne aj tieto názorové nezhody a vinice sa stále vo väčšej miere pripravujú na mechanické obrábanie. Mechanizácia vinohradníckych prác postupuje úmerne s úpravou viníc, pri sústavnom používaní stále dokonalejších prostriedkov na ich obrábanie. S tým súvisí aj postupujúca realizácia rozličných zlepšovacích návrhov, na ktorých sa zúčastňuje dnes už nielen sám vinohradník, ale aj špecializované priemyselné odvetvia.

Na ceste za zmodernizovaním a z hospodárnením výroby zápasia družstvá s ťažkosťami, ktoré nateraz iba s námahou prekonávajú. Sú to vysoké investičné náklady, ale predovšetkým nedostatok pracovných síl, ktoré sťažujú vývoj družstiev všeobecne. Vo vinohradníctve sa tento problém rieši, či už uvedeným systémom obrábania viníc v režii pracovníka pri určitom podiele na zisku, alebo niekde aj likvidáciou viníc a ich premenou na pasienky. Je prirodzené, že takýto prístup k riešeniu ťažkostí naráža na odpor družstevníkov a na kritické stanovisko bývalých majiteľov viníc, stojacich mimo družstva. Tento záporný postoj vinohradníkov je napokon pochopiteľný a odôvodnený tradičným vzťahom k námahavo kultivovanej pôde.

Miera prekonávania uvedených ťažkostí sa v konečnom výsledku prejavuje na príjmoch družstiev. Tam, kde sa dosahujú nižšie príjmy, klesá u obyvateľstva záujem o prácu v poľnohospodárstve. Najmä mládež si hľadá pracovné príležitosti v priemysle. Nie menej závažným problémom družstiev v súčasnosti je aj otázka technickej vybavenosti. Napriek postupujúcej mechanizácii dosiaľ ešte stále spočíva hlavné ťažisko výroby v individuálnej manuálnej práci. Nedostatok vyhovujúcich lisovní a pivníc sa odstraňuje spoluprácou s vinárskymi závodmi, čím sa družstvá odbremeňujú od spracovania hrozna. Vinárske závody sú rozmiestnené tak, aby ich prevádzkárne boli zastúpené v každom väčšom centre a odkupovali od družstiev hrozno už vo forme prvovýrobku. Vlastné spracovanie hrozna sa teda už dnes prakticky robí mimo dorábateľského závodu. Hrozno sa vykupuje predovšetkým od družstiev, ale podľa požiadaviek obchodu aj od súkromných majiteľov viníc a záhumienkov. Vinárske závody plnia okrem toho ešte aj iné úlohy, ako je napr. príprava a dorábanie štepov pre potreby druž-

²³⁹ S. Borovský, l. c., *Nógrádvármegye*, 204. — Kišoň—Hanák, l. c., 153—185.

stiev, čo má napomáhať rozšírenie nových viníc a potláčanie výsadby hydridov. Na mimodružstevnej pôde sa dnes riešia i problémy šľachtiteľské, zaobstarávanie kvalitného rozmnožovacieho materiálu a výroba sadeníc. S tým súvisí aj výchova odborníkov pre veľkovýrobu, uskutočňovaná predovšetkým rozširujúcou sa sieťou odborných škôl v širokom rozpätí všetkých školských stupňov. Okrem toho vznikajú i nové formy zvyšovania úrovne práce na tomto úseku výroby, ako sú napr. závodné a družstevné školy práce, čo všetko vo svojom objeme dnes už veľmi podstatným spôsobom napomáha meniť obraz o živote nášho vinohradníka v porovnaní s minulosťou.

* * *

V štúdiu sme sledovali vývin vinohradníctva na západnom a strednom Slovensku v súvislosti s najdôležitejšími faktormi, ktoré ako výsledok všeobecných spoločensko-ekonomických podmienok určovali jeho vývinovú líniu. Táto spätosť s celkovým spoločenským dianím sa odrazila v mnohonásobných krátkodobých výkyvoch, pričom celkový vzostup alebo pokles závisel od celkového usporiadania spoločensko-výrobných vzťahov. Zvyšujúci sa útlak alebo jeho uvoľnenie sa prejavilo v úrovni života ľudových mas, ktorá vytvárala i bázu pre rozvoj ich kultúry. Príčiny vzniku a utvárania charakteru jednotlivých kultúrnych prejavov spočívajú v celkovom spoločensko-ekonomickom vývine skúmanej oblasti. Pôsobenie inoetnických skupín vnášalo na naše územie nové kultúrne prúdy, ktoré sa v slovenskom prostredí transformovali a vzájomne prestupovali, čím sa vytvárali veľmi svojské kultúrne prejavy. Svedčí o tom charakter vinohradníckej kultúry v oblasti Malých Karpát. Výhodnejšie existenčné podmienky hospodársky sa upevňujúcich miest ľahšie odstraňovali brzdy vývinu spoločenskej kultúry, čo sa prejavilo v širšom dosahu používaných práv — napr. práva zákazu predaja cudzích výrobkov, práva výčapu — a napomáhali utváranie spoločenských organizácií, ako boli cechy, viničné úrady a i. Opätovný vzostup hospodárskeho významu vinohradníctva v 18. stor. prispel k rozvoju materiálnej kultúry — k rozšíreniu tradičného inventára pracovných nástrojov, intenzívnejšiemu budovaniu pracovných a skladovacích priestorov. Spoločenská diferenciácia ľudových výrobcov v období kapitalizmu zapríčinila väčšiu členitosť a kontrastnosť týchto elementov — na jednej strane uchovávanie a konzervovanie tradičných foriem, na druhej strane postupné prenikanie výkonnejších, priemyslom dodávaných pracovných nástrojov do ľudového inventára. Socializácia poľnohospodárstva urobila prelom v tradičnej kultúre. Hoci nadväzuje na to, čo sa v tradičnej kultúre ukázalo životaschopné, dáva ľudovej kultúre nový vzhľad a náplň. Bez poznania histórie nášho vinohradníctva a postavenia ľudových výrobcov v priebehu jeho vývinu nebolo by možné vysvetliť príčiny, dobu vzniku a charakter jednotlivých kultúrnych foriem. Štúdiu chápeme preto nie ako cieľ, ale ako východisko národopisného bádania na dosiaľ málo známom úseku agrárnej etnografie.

Der Weinbau gehört zweifellos zu den ältesten spezialisierten Zweigen der Bodenvirtschaft in der Slowakei. Während seiner jahrhundertlangen Existenz schuf er eine reiche Geschichte, deren Einfluß sich auch im spezifischen Charakter der mit ihm verbundenen Volkskultur widerspiegelt. Der Zweck der vorliegenden Studie besteht in der Erläuterung der Bedingungen, unter denen sich die volkstümliche Kultur in der westlichen und mittleren Slowakei entwickelte, wie also der allgemeine gesellschaftlich-ökonomische Fortschritt die Entwicklung des Weinbaus als der Existenzgrundlage der Bevölkerung in den Weinbaugebieten beeinflußte.

Indem wir uns auf zahlreiche Beweise über die Ausdehnung des Weinbaus aus den römischen Territorien auf die benachbarten Gebiete stützen, können wir mit Recht annehmen, daß die Kultur der Weinrebe auch in den südlichen Gegenden der Slowakei schon zur Zeit der Römerherrschaft verbreitet war. Diese Teile unserer Heimat waren ein wichtiges strategisches Gebiet, dessen Schutz ständigen Besatzungen und starken Festungen anvertraut war. Bei der Beurteilung, wie der Weinbau die Lebensweise und die Entwicklung der Eigentumsverhältnisse in der Stammesgesellschaft beeinflußte, sind wir mangels an unmittelbaren Beweisen auf analogische Schlußfolgerungen und unsere allgemeinen Erkenntnisse über die gesellschaftliche Evolution angewiesen. Der Weinbau als Kultur einer langfristigen Nutzpflanze erforderte eine seßhafte Lebensweise und wegen des erheblichen Arbeitsaufwandes bei seiner Bearbeitung schloß er ein Wechseln von Teilhabern an der Nutzung der Weinberge aus. Es erscheint daher als erwiesen, daß die Weinberge zu jenen Grundstücken gehörten, die als erste in den individuellen Besitz gesellschaftlich übergeordneter Einzelpersonen übergingen, die imstande waren, den notwendigen Arbeitsaufwand zu ihrer Bestellung sicherzustellen. Mehrere Belege aus der Epoche des Großmährischen Reiches zeugen von einer verhältnismäßig bedeutenden Ausdehnung des Weinbaus auf unserem Gebiet schon im 9. Jahrhundert. Von diesen Belegen wären namentlich ein Hinweis über ein Weingeschenk des Fürsten Svätopluk, ein Gebet um die erfolgreiche Beendigung der Weinbereitung, das uns in literarischen Denkmälern aus jener Zeit erhalten blieb, sowie Funde von Winzermessern bei den Ortschaften Moravský Ján und Nové Zámky u Lišne anzuführen. Absolut sichere Beweise von der Existenz und wirtschaftlichen Bedeutung des Weinbaus auf dem untersuchten Gebiet liefern Schenkungsurkunden vom Anfang des 11. Jahrhunderts. Neben der Tatsache der Schenkung von Weinbergen und Winzern finden wir in diesen Schriftstücken auch örtliche, vom Weinbau abgeleitete Benennungen. Für die Kenntnis des Weinbaus ist auch der Umstand von großer Bedeutung, daß die Hauptzentren der Weinproduktion im 11. und 12. Jahrhundert mit den späteren Mittelpunkten des Weinbaus identisch waren. Dies kann auch als Zeugnis für das hohe Alter der Rebenkultur in der Umgebung von Bratislava, Nitra, Komárno und Levice gewertet werden. Zu Beginn des 13. Jahrhunderts stellt der Weinbau bereits einen wichtigen Zweig der landwirtschaftlichen Produktion dar; deshalb erholte er sich auch von den Rückschlägen des Tatareneinfalles sehr rasch, wovon spätere Schenkungen von Weinbergen im 13. Jahrhundert zeugen. So fanden den Weinbau auch die Kolonisten deutscher Nationalität vor, die sich in diesen Gegenden niederließen. Dank vieler Vorrechte, die ihnen gewährt wurden, verbesserten sie den bereits vorhandenen Weinbau und verbreiteten die Kultur der Rebe hauptsächlich im Bereich der Kleinen Karpaten. Die wirtschaftliche Prosperität des Weinbaus, nachdem er wenigstens von den schlimmsten Formen feudaler Ausbeutung befreit worden war, beweisen mehrere Städte, die aus Winzersiedlungen hervorgegangen waren, und die zahlreichen Privilegien, die sie dank ihrer ertragreichen Weinerzeugung erwarben. Zu diesen Vorrechten gehörte z. B. der Rang einer königlichen freien Stadt, das Ausheben von Weinbergsteuern, das Verbot fremde Weine feilzubieten, die Bewilligung eigene Weine auszuschenken, das Ausheben einer Maut und einer Dreißigstenabgabe, die Verpachtung von Weinbergen und oft auch der Loskauf von allen Verbindlichkeiten dem königlichen Fiskus gegenüber. Gleichzeitig mit diesem Aufblühen der Städte verlief in ihrem In-

neren auch eine gesellschaftliche Differentiation, wozu unter anderem auch der Aufschwung des Weinbaus erheblich beitrug. Das städtische Patriziat, das sich am Ertrag seiner Weinberge bereicherte, mußte alsbald in stets größerem Maßstab fremde Arbeiter zur Bestellung der Weinberge dinsten. Diese Tagelöhner stammten nicht nur aus den Schichten der armen Stadtbevölkerung, sondern kamen auch aus der weiteren Umgebung der Städte. So entstand schon im Mittelalter eine zahlreiche Schicht von Lohnarbeitern, die im schroffen Gegensatz zu den reichen Weinbergbesitzern in elenden Verhältnissen lebten. Die ständig ansteigende Nachfrage nach alkoholischen Getränken und die Verknüpfung der Schürfrechte mit dem Recht des Weinausschanks trug auch in den südlichen Gebieten der mittleren Slowakei viel zum Aufschwung und zur Verbreitung des Weinbaus bei. Alsbald bemächtigten sich hier Unternehmerfamilien des Weinhandels. Bei uns wird dieses Element seit Ende des 15. Jahrhunderts insbesondere vom Kapital der Fugger aus Augsburg repräsentiert. Dieses Geschlecht von Großhändlern errichtete im Verein mit der ungarischen Adelsfamilie der Thurzós auf der Burg Červený Kameň ein besonderes Lager für einheimische Weine, die zum Export bestimmt waren. Auch der von den Leibeigenen gelieferte Wein wurde hier eingekellert, besonders die Weine aus den Kleinen Karpaten.

Die Aufwendigkeit der Weinerzeugung und ihre hohe Rentabilität erzwangen sich alsbald Verordnungen zum Schutz der Rebenpflanzungen und ihrer unbehinderten Pflege, um so dem Besitzer und Grundherrn maximale Gewinne zu gewährleisten. Diese Anordnungen wurden schon im Mittelalter zu festen Normen des Gewohnheitsrechtes, die später im System des sog. Bergrechts (*ius montanum*) zusammengefaßt und kodifiziert wurden. Über die Einhaltung seiner Bestimmungen wachte das Bergamt mit seinen Organen. Die Institution des Bergrechtes übte einen tiefen Einfluß auf die Gestaltung der gesellschaftlichen Beziehungen und das gesamte Leben der Winzer aus. Wenn auch der Wirkungsbereich des Bergrechts allmählich eingeengt wurde, so überdauerten manche seiner Bestimmungen noch die ganze Epoche des Kapitalismus und leben — wenn auch in stark veränderter Form — bis in die Gegenwart fort. Da der Weinbau zu einem großen Teil auch für die Bedürfnisse des Marktes produzierte, trug er gewissermaßen auch den Charakter eines Gewerbes. Daher war die Entstehung eigener Zunftorganisationen begründet, die wir nach und nach schon seit dem Mittelalter in allen Städten mit einer intensiven Weinproduktion antreffen.

Der vielversprechende Aufschwung des Weinbaus und der Rebenkultur wurde in den folgenden Jahrhunderten von der türkischen Okkupation und von den inneren sozialen und politischen Wirren unterbrochen. Unter den sich ständig verschlechternden wirtschaftlichen Verhältnissen bemühten sich die Grundherren ihre ökonomische Stabilität durch eine drastische Erhöhung der Abgabepflichten und Frondienste der Leibeigenen zu wahren. Zwar war die Wein- und Getreidesteuer in Ungarn schon durch ein Gesetz aus dem Jahre 1222 geregelt worden, doch kehrten sich die Feudalen nicht mehr an diese Verordnung, sondern forderten nun von ihren Untertanen ein Vielfaches der früheren Leistungen. Nach Verzeichnissen von Leibeigenenpflichten aus dem 15. und 16. Jahrhundert wurden von den Leibeigenen Abgaben eingetrieben, die man vom Gesichtspunkt dieser Studie in spezifische und nichtspezifische einteilen könnte. Zu den ersteren gehört eine Weinsteuer, das sog. Bergrecht, in dem über die üblichen Verbindlichkeiten des Untertanen zum Grundherrn hinaus noch eine besondere Abgabe vorgeschrieben wurde, nach deren Erlegung dem Leibeigenen das Recht zustand, Weinreben anzubauen. Die nichtspezifischen Verpflichtungen entspringen dem üblichen Rechtsverhältnis des Feudalherrn zum Leibeigenen und zu den Produktionsmitteln. Zu diesen Abgaben werden der Neunte, der Zehnte, die Bodensteuer, die Maut, der Dreißigste und die Kriegssteuern gezählt. Die ständig wachsenden Abgaben und Frondienste waren häufig die Ursache sich mehrender Ausbrüche der Unzufriedenheit und gewaltsamer Äußerungen des Widerstandes der Leibeigenen.

Nach der Vertreibung der Türken und nach der Niederwerfung der Aufstände der ungarischen Stände gegen die Habsburger festigte sich die Bedeutung und Ausdehnung des Weinbaus von neuem. Die Grenzen der Rebenkultur rückten in nördlichere Gebiete vor. In-

folge einer bedeutenden Ausweitung des inneren Marktes, die durch eine relative Übervölkerung der nördlichen Teile Ungarns hervorgerufen wurde, stieg auch die landwirtschaftliche Produktion beträchtlich. Die gesellschaftliche und wirtschaftliche Stellung der Leibeigenen besserte sich jedoch deshalb keineswegs, es trat eher das Gegenteil ein. Dadurch, daß die Feudalherren zur Meierhofwirtschaft übergingen, wurden ihre Anforderungen an die Arbeitskraft der Untertanen noch gesteigert. Zwar brachte das Theresianische Urbarialgesetz eine gewisse Erleichterung, es beseitigte aber nur die schlimmsten Übergriffe, auch war die Einhaltung seiner Bestimmungen nicht gewährleistet. Auch die Aufhebung der Leibeigenschaft unter Josef II. beendete nur die persönliche Unfreiheit der Leibeigenen, doch seine wirtschaftliche Abhängigkeit vom feudalen Großgrundbesitz dauerte weiter fort. Ein Großteil der Weinberge lag nicht auf Urbarialboden, also wurden sie nicht automatisch durch das Gesetz von den Feudallasten befreit, sondern mußten losgekauft werden.

In der nun folgenden kapitalistischen Ära starben viele alte Institutionen, die sich überlebt hatten, aus. Dies betraf auch die Winzerzünfte, die nun von Winzervereinen ersetzt wurden. Es entstanden auch neue Winzergenossenschaften und Aktiengesellschaften; in den Weinbaustädten der Kleinen Karpaten gründeten kapitalistische Unternehmer Weingroßhandlungen und Betriebe zur Herstellung von Champagner. Eine raschere Entwicklung des Weinbaus und ein größerer Aufschwung des Weinhandels wurde von Zollschwierigkeiten und von der unvollkommenen Ausstattung der Pressen und Weinkeller, sowie von der primitiven Technologie der Weinbereitung verhindert. Diese kurze Epoche der neuen Prosperität des Weinbaus wurde durch das Auftreten von Rebenkrankheiten, besonders der Phylloxera, in den achtziger Jahren des vorigen Jahrhunderts unterbrochen. Der Kampf um die Erhaltung und Rettung der Weinberge vor ihrer Vernichtung durch die Schädlinge und die Erneuerung der Rebenbestände dauerte in manchen Gebieten bis in die Jahre nach dem ersten Weltkrieg. Dieses Ringen hatte besonders in jenen Gegenden, deren Bewohner wirtschaftlich vollkommen vom Weinbau abhängig waren, großes Elend und einen wirtschaftlichen Verfall zur Folge. Den schlimmen Zeiten versuchten die Weinbauern selbst durch Auswandern ins Ausland zu entgehen.

Die Zeit nach dem ersten Weltkrieg ist auch im Weinbau von allen Begleiterscheinungen des höchsten Stadiums des Kapitalismus gekennzeichnet. An vielen Orten wird nach der vom Krieg verursachten Verwahrlosung eine Erneuerung der Weinberge in Angriff genommen. Bei den Kleinproduzenten bedeutet dies ein Einspannen aller Familienmitglieder in die schwere Arbeit; selbst die Kinder können nicht ausgenommen werden. Unter den Weinbergbesitzern kommt es zu einer weiteren gesellschaftlichen Differentiation. Trotz der Bodenreform verblieben noch große Flächen von Weinbergen in den Händen der Großgrundbesitzer. Im Vergleich zu ihnen waren die Eigentümer kleiner, dicht mit Reben besetzter Parzellen sehr im Nachteil, da sie nicht genügend Kapital zur Mechanisierung der Bodenbearbeitung und Weinerzeugung besaßen. Sie hatten auch weiterhin unter der Konkurrenz der kapitalkräftigen Unternehmen zu leiden, denen alle Möglichkeiten einer besseren und billigeren Produktion zur Verfügung standen und die nicht auf den Erlös aus der Weinlese angewiesen waren, sondern ihre Erzeugnisse in der Nachsaison viel vorteilhafter verkaufen konnten.

Nach dem zweiten Weltkrieg kommt es im Weinbau zu grundlegenden Veränderungen der gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Bedingungen. Dies wird durch die sozialistische Kollektivierung des Bodens und durch die genossenschaftliche Organisation der landwirtschaftlichen Produktion hervorgerufen. Dort, wo der Weinbau nur eine Ergänzung der landwirtschaftlichen Erzeugung bildet, werden die Weinberge zu einem Teil des Privatbodens und verbleiben auch weiterhin im Besitz des ehemaligen Eigentümers, der sie auf die alte, traditionelle Weise bearbeitet und ihren Ertrag meist nur für den eigenen Bedarf verwendet. In den Landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften hingegen, die große Weinberge besitzen und sich vorwiegend mit der Weinbereitung befassen, wird alles getan, um die Produktion zu modernisieren. Die alten, kleinen Parzellen werden zusammengelegt und so aus-

gedehnte Flächen für die Kultur der Weinrebe geschaffen, es werden Terrassen aufgeschüttet, der Boden geebnet und aufwendige Meliorationen durchgeführt. Neuanspflanzungen von Reben richten sich nach den Erfordernissen der mechanischen Bodenbearbeitung, deshalb werden Hochleitungen aus Draht und das Pflanzen guter, widerstandsfähiger Rebsorten in breiten Reihen eingeführt. Die Verarbeitung der Trauben verläuft in modernen Weinbetrieben unter dem Einsatz mechanischer und automatischer Einrichtungen. So bei der Kultur der Weinrebe, wie auch der Verarbeitung der Trauben werden die neuesten Erkenntnisse der Wissenschaft berücksichtigt.

Die wirtschaftlichen Erfolge der Weinbaugenossenschaften spiegeln sich auch in einer sichtbaren Verbesserung der Lebensweise und des Lebensmilieus ihrer Mitglieder wider; sie haben eine erfreuliche Steigerung ihres Lebensstandards zur Folge.

Die Entwicklung des Weinbaues innerhalb des gesamten gesellschaftlich-ökonomischen Geschehens ist der Schlüssel zur Erkenntnis der Entstehungsursachen und des Charakters mancher Elemente unserer Volkskultur. Wir betrachten daher das Studium dieser Entwicklung nicht als Ziel und Selbstzweck, sondern halten es vielmehr für einen grundlegenden Schritt zu einer besseren Erkenntnis dieses bei uns bisher erst wenig erforschten Abschnittes der Agrarethnographie.

Erläuterungen zu den Illustrationen

Abb. 1: Riemenbeschlag, verziert mit einem Traubenmotiv, gefunden bei Stúrovo, 8. Jahrhundert, Abb. 2: Winzerhäuschen bei Čajkov, Abb. 3: Weinberge an den waldigen Abhängen der Kleinen Karpaten bei Myslenice, Abb. 4: Weinberg mit dem traditionellen dichten Rebsatz, Devičany, Abb. 5: Reben an hohen Leitungsdrähten in einem genossenschaftlichen Weinberg, Zemberovce, Abb. 6: Ein heutiges und ein traditionelles Kellergebäude in einem Weinberg bei Čajkov.

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Словацкой Академии Наук
Год издания XV, 1967, № 4
Издается четыре раза в год
Издательство Словацкой Академии Наук
Редакторы Д-р Божена Филова и Вера Носальова
Адрес редакции Братислава, Кlemensova 27

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Jahrgang XV, 1967, Nr. 4 Erscheint viermal im Jahre
Herausgegeben vom Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Redakteure Dr. Božena Filová und Viera Nosáľová
Redaktion Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Slovak Academy of Sciences
Volume XV, 1967, No 4
Published quarterly by the Slovak Academy of Sciences
Managing Editors Dr. Božena Filová and Viera Nosáľová
Editor Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

revue de l'Académie slovaque des sciences
Anné XV, 1967, No. 4. Paraît quatre fois par an
Aux Editions de l'Académie slovaque des sciences
Rédacteurs: dr. Božena Filová et Viera Nosáľová
Rédaction Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Casopis Slovenskej akadémie vied
Ročník XV, 1967, číslo 4 — Vychádza štyri razy do roka
Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka Dr. Božena Filová

Výkonná redaktorka prom. hist. Viera Nosáľová

Redakčná rada: prof. Dr. Rudolf Bednárík, Dr. Soňa Burlasová, prom. hist. Emília Horváthová,
Dr. Soňa Kovačevičová, Dr. Jaroslav Kramářík, Dr. Michal Markuš, Dr. Ján Mjartan,
Dr. Štefan Mruškovič, doc. Dr. Ján Podolák

Redaktorka časopisu Klára Vloššáková

Technická redaktorka Ladislava Haplová

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin

Jednotlivé číslo Kčs 13,50, celoročné predplatné Kčs 54,—

Výmer PIO 2385/49-III/2 — V-06*71311

Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. Možno objednať aj na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967